

કાળીદાસ

અને

રાંજભોજ

(ભાગ ૧-૬)

સોલ એજન્ટ

રમેશ્વરદાસ હરજીવનદાસ પ્રિન્ટર્સ.

અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૫૮૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ડાંગર અને રાંતલો

વિષય ૬-૧૩

અપૂર્વ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનાર.

કાળીદાસ અને રાજભોજ (ભાગ ૧-૬)

પ્રયોજક.

પુરોહિત પૂર્ણચંદ્ર શર્મા.

દેલવાડા—આણપહાડ.

છાપી પ્રસિદ્ધ કર્તા.

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ

શાહપુર—અમદાવાદ.

સોલ એજન્ટ:-

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

૩૦૩૫, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ. ૩ ં

પ્રત. ૧૨૫૦

સંવત ૧૯૭૯

સને ૧૯૨૩

ક્રીમિત. રૂ. ૯-૧૨-૦

પ્રસિદ્ધ કર્તાએ સર્વ હક સ્વાધિન રાખ્યા છે

ગુજરાત વિદ્યાલય
ગુજરાતી કોપી

અમદાવાદ

ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાઓને જગાવતી

સંસ્કૃત-વિહાર.

આવૃત્તિ ૨ છ સચિત્ર.
લેખક "વસંત"

બહાર વસંત.

કૃતિ. માત્ર રૂ. ૦-૬-૦

ઉત્તમ પ્રકારની ગઝલો તથા
રસમય કાવ્યોથી ભરપૂર

પ્રેમ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, શૃંગાર,
સાહિત્ય, ધર્મ વગેરે અનેક વિષયો
ઉપર ઓળસવી ગઝલો તેમજ કાવ્યો-
નો સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ
થયેલ છે. ગ્લેજ કાગળ, મનહર
છપાઈ, સોનેરી પાકું પુંકું હોવા છતાં
કૃતિ માત્ર રૂ. ૨-૮-૦

સોલ ઓનન્ટ

મુકસેલર હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ.

પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

અમદાવાદ
કૃતિ માત્ર રૂ. ૦-૨-૦

અમદાવાદ-શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં હરિલાઈ
ફલપતરાએ પોતાના "અન્ધાદય" ગ્રંથમાં છાપી.

સચિત્ર ! **રતિસુંદરી.** સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ત્રીજી.

મુંબાઈમાં ચાલેલી હૃદયબેદક મરકીનો તાદ્રશ્ય હેવાલ, અલબેલી મુંબાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પ્રેમપ્રસંગોનો ચિત્તાકર્ષક ચિતાર, કરણી તેવી પાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પુઠું. કી. રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સાચિત્ર ! **કુમુદકુમારી.** સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ચોથી.

જુલ્મી નરપિશાચ ઝેરીમલનાં નીચ કારરચાનો, સતી સાધ્વી કુમુદે શીયળ રત્ન સાચવવા ઉઠાવેલાં ભયંકર સંકટો, રણુમલનો અપૂર્વ બંધુ પ્રેમ, પાપીને પાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દેવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાવું, પીવું, ભૂલી જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુઠું છતાં કીંમત રૂ. ૩-૦-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ટેકાણું:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૩૫, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

શ્રી મદ્સરતીરવિહારિણે નમઃ ॥

શ્રી

કાળીદાસ અને રાજભોજ.

ની મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૧ લો.

વિધાવિલાસી રાજભોજ અને કવિવર કાલિદાસનાં
દુકંદ જીવનવૃત્તાન્ત.

જાતમાર્થે જીવલોકેડસ્મિન્નો ન જીવાતિ માનવઃ
પરં પરોપકારાર્થે યો જીવતિ સ જીવાતિ—

જેણે જન્મતમાં જન્મી પરોપકાર ન કરતાં પોતાનેજ ઉપચાર
કરેલ છે તે જીવે પશુ મુલા જેવોજ છે અને જેણે જન્મ લઈ
પરોપકારાર્થે પુરુષાર્થ કરેલ છે તે મુલા પછી પશુ નિરંતર જીવેતોજ
છે એમ મહાત્મા જનોનું કહેવું છે.

પ્રિય વાચકવૃંદ ! પરમાર કુળ શ્રી ભોજબૂપતિ અને કવિકુળગુરુ
સમર્થ સાક્ષર કાલિદાસ એ બન્ને મહાન પુરુષોનો સ્વર્ગવાસ મથાને
લગભગ પંદરસો વર્ષ થઈ ગયાં છે; છતાં પણ તેઓનો કીર્તિચંદ્ર
દિગ્માના અંત પર્યંત પ્રગટી રહેતો છે. એજ બતાવી આપે છે કે
તેઓ મનમર્મને પામ્યા નથી, પણ વિશ્વમાન છે.

માળવામાં ઉજ્જવણી (ઉજ્જે) સહેરમાં પરદુઃખભંજન પ્રૌઢ પ્રતાપશાળી મહારાજ વિક્રમાદિત્યની પછી પરમાર વંશમાં કેટલાક રાજાઓ થઇ ગયા છે તે પૈકીનો શ્રી ભોજભૂપતિ કે જે શ્રી હર્ષ-રાજનો પ્રપૌત્ર અને સિન્ધુલ રાજનો પુત્ર મહાન વિદ્યાવિદ્યાસી અને ન્યાયમૂર્તિ હતો, તેનું નામ રંકથી તે રાય સુધી સહુ કાંઈ યાદ કરે છે. તે મહાન યશસ્વી નરરત્નનો જન્મ વિક્રમ સંવતના દશમા સૈકામાં થયો હતો; પરંતુ કયા વર્ષમાં થયો હતો ? તેવું પ્રમાણ કાંઈ પણ અંથ ઉપરથી હજી હાથ લાગેલ નથી. તે ભારત બ્રૂપણ ભોજભૂપતિએ ધારાનગરી કે જેને હાલ કિલ્લેધાર કહે છે તેમાં રાજધાની સ્થાપીને પચાસ વર્ષ સાત માસ અને ત્રણ દિવસ લગી નિરવિઘ્નપણે રાજ કર્યું હતું.

એ મહાન સ્વભાષાભિમાની નરવરનો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે છે. પરમાર વંશના સિંહદત્તભટ્ટ શ્રીહર્ષ વા, સિંહભટ્ટ વગેરે નામેથી ઓળખાતો માળવાધીશ, એક સમય રાજવાટિકામાં ફરવા-હવાખાવા ગયો હતો. તે વખતે મુંજના ભોથામાં તુરતનો જન્મેલ સુંદર સ્વરૂપવાન બાળક તેના જોવામાં આવ્યો. તે પ્રેમથી બોલ્યો કે-અહા ! હું અપુન-પણુના અસલ દુઃખથી અત્યંત પીડાતો હતો, તે કારણથી દીનદયાળુ દૈવે મને આ અમૂલ્ય બાળક અર્પણ કર્યો. ખરેજ હવે હું કૃતકૃતાર્થ છું. આ પ્રમાણે હર્ષધેરો ગતી જઈ તેણે તે બાળકને મોટી ધામધુમ સાથે પોતાના મહેલમાં આણ્યો અને તેની આપ્તિના સ્થાનની યાદી રહેવા તે બાળકનું મુંજ એવું નામ પડ્યું.

આ સારા પગલાંવાળા બાળકના પ્રતાપે શ્રીહર્ષરાજની વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાની પાટરાણીને ગર્ભ રહ્યો અને પુરે માસે પુત્ર અવતર્યો. તેનું નામ સિન્ધુલ વા સિન્ધુરાજ પડ્યું.

સિન્ધુમાં વીસ્તાદિ ઉત્તમ ગુણો હતા; તદપિ ઉતાવળાઓ, ઉદ્ભવ અને અવિચારી હોવાથી શ્રીહર્ષરાજએ પોતાના અસ્થિ સમયે

મુંજરાજને મુશ્કે અને બુદ્ધિશાળી તથા સમસ્ત રાજગુણ સંપન્ન બાપુ રાજ્યને વારસ કર્યો.

બહાસ કવિ કહે છે કે—“ સિંધુસ રાજ્યએ પારાનગરીમાં બધા વખત સુધી રાજ્ય કર્યું અને તેને વૃદ્ધાવસ્થામાં બોજ નામનો પુત્ર થયો. તે પાંચ વર્ષનો થયો એટલે સિંધુસનો સ્વર્ગવાસ થયો. અર્થાત્ સિંધુસે પોતાના ક્ષણભંગુર દેહનો અત સમય બાપુ પોતાના ન્હાના બાળરાજ્યને માદીનસિન કરીશ તો મુંજરાજ લોભના લીધે મારી નાંખશે અથવા તો તે રાજ્યભાર વહન કરવા લાયક હિમરનો નથી એમ બાપુ મુંજને રાજ્ય સોંપ્યું ” પરંતુ પ્રમથ બિન્તામણિનો શ્રીમેશ્વરગાચાર્ય અને વૃદ્ધસોજપ્રમથનો કર્તા એ વાતને જરાપણ સ્વીકારતા નથી. તેઓએ ઉપર પ્રમાણે પ્રમાણ આપી પોતાની વાર્તાને પ્રમાણ કરાવતા એમ પણ લખેલ છે કે “ સિંધુસને તોફાની બાપુ મુંજે તેને દેશનિકાલ કર્યો હતો. તે વખતે સિંધુસને એક બોજ નામા ન્હાનો કુમાર હતો, તેને મુંજે પોતાના કમળે લઇ પોતાના પુત્ર સાથે શાન્ત તથા અન્ન શત્રુનું ઉત્તમ જ્ઞાન ઉત્તમ શિક્ષક દ્વારા અપાવતો હતો. તે સિંધુસ ફરતો ફરતો ગુજરાતમાં આવ્યો તે વખતે એક વેળા દિવાળીની રાતે ચોરોને મુશી દેવાના ઠેકાણે એક મુશરનો શિકાર કરવા ઢીંગણ વરાણીએ બેસી ધનુષ ઉપર બાણ સંધાન કર્યું; તે વખતે તેના ઢીંગણ નીચે ચોરનું સખ દબાવ્યું હતું તેમાં પ્રેતનો સંચાર થઇ તેને ખીલવડાવવા ધાંધળ કર્યું; છતાં પણ તેણે મુશરનો શિકાર કર્યો. તેથી તે પ્રેત પ્રસન્ન થયો અને સર્વ રાજ્ય લક્ષ્મી સ્વાધીન થવાનું તેણે વરદાન આપ્યું તથા ફરી માળવ ભુમિમાં જન્મથીજ અધિક લગ્ન્યોદય છે એમ પણ સિંધુસને જાણ્યું. તેથી સિંધુસ અજાણમાં આશ્ચર્ય; પરંતુ મુંજે તેને આચિત્ત પકડી લાકડાના પાંચસમાં પુરી દીધી ” આ પ્રમાણે સિંધુસનો જન્મ કહે છે. હશે

તે ગમે તેમ હશે તેની આપણને વિશેષ જરૂર નથી. માત્ર એટલીજ જરૂર છે કે—મુંજરાજ ગાદી ઉપર હતો અને તેણે ભોજને ઉત્તમ અધ્યયન અપાવ્યું હતું; જો કે ભોજકુમાર દેવાંશી પુરૂષ તો હતોજ અને તેમાં વળી તેને ઉચ્ચ પ્રકારની કેળવણી મળી તેથી કુંક વખતમાં તે સકળ કળામાં પ્રવીણ થયો અને તેણે સર્વનાં મન પોતાના બહુ આકર્ષક લીધાં.

એક સમય એક નિમિત્તશાસ્ત્રના નિપુણ શાસ્ત્રીને મુંજરાજે ભોજના બિવિધ વિષે પુછ્યું. ત્યારે તેણે પોતાના જ્ઞાનઅળથી ભોજના ભાગ્યઅળનું બિવિધ લખ્યું કે—“ આ ભોજરાજ માગવાની ગાદી ઉપર પચાસ વર્ષ સાત માસ અને ત્રણ દિવસ લગી ગૌડ દેશ સહિત દક્ષિણ પર્યંત રાજ્ય યથાપિ ઉત્તમ કામ કરી નામને અમર કરશે. ” આવાં તે જ્યોતિષવ્રેતાનાં વચન સાંભળી મુંજરાજે ઉપરથી તો ખુશલી ખતાવી, પણ તેને અંતરમાં ઉગ્ર ઇર્ષ્યાએ પ્રજ્વલિત થયો. જોપરાજના ગયા પછી તે મહા સંતાપવાન થઈ વિચારના લાગ્યો કે—“ ભોજમાં નહાનપણથીજ પરાક્રમી તેમજ યુક્તિઆજ્ઞનાં ચિન્હ પ્રકાશે છે માટે નક્કો ન થોડા વખત પછી આપનું વૈર લેવાના બદલે મારો નાશ કરી આ રાજ્યલક્ષ્મીને પોતે વરી અખંડ ઐશ્વર્યવંત થશે; માટે રોગ અને શત્રુ ઉગતાજ છેદી નાખવો એજ ઉત્તમ છે. ” એમ વિચારી પોતાના વિશ્વસુ વત્સરાજને જોલાવી તેને પોતાની દુષ્ટ વિચારણા દર્શાવી કે—“ ભોજને કોઈ ન જાણે તેમ આજ વખતે વનમાં અવેશા ભુવનેશ્વરીના મંદિરમાં લઈ જઈ લવાનીને ભોગ આપી-લો. ” આવા ઘેર કૃત્યની વાત જાણી વત્સરાજે વિનય અને નીતિ યુક્ત વિવિધ પ્રાર્થનાં વચનોવડે મુંજરાજને સમજાવવા યત્ન કર્યો; પરંતુ તેનો તે યત્ન સફળો નહોતો મયો અને ઉલટો ક્રોધાવમાન થઈ બોલ્યો કે—“ તું મારો ધણી છે કે નોકર ? જો નોકર હોય તો સ્હામે

ઉત્તર ન વાળતાં એકદમ ભોજનો ભોગ લવાનીને આપી દે. ” આ પ્રમાણે કોપ વચન સાંભળી વત્સરાજ રાતના વખતે ભોજને ભુવનેશ્વરીના મંદિરમાં લઇ ગયો અને તરવાર ખુલ્લી કરી મુંજનો વિચાર ભોજને કહી બતાવ્યો. તે સાંભળી ભોજરાજ કુંમાર અવસ્થામાં હતો છતાં જરા પણ ન ગભરાતાં એક વડના પાદડા ઉપર પોતાની જાંઘમાંથી લોહી કઢાડી તે વડે તે ઉપર એક શ્લોક લખી વત્સરાજને તે પત્ર સોંપી તેણે પ્રસન્નવદને કહ્યું કે—“ આ પત્ર મારા કાકા સાહેબને આપજો અને મારાં માતૃશ્રી વગેરેને પાછળથી મારો શોક ન કરે તેમ આશ્વાસન આપજો. હવે તમે તમારા રાજનો હુકમ જાહેરી અમલમાં આણી તમારા ધર્મને દીપવો. મારા ભાગ્યમાં ઇશ્વરે આપેલું નિર્માણ કરેલ હશે તો પત્ની તેને મિથ્યા કેળુ કરે તેમ છે ? હું કાકાને દોષ આપતો નથી, પણ મારા પ્રારબ્ધનેજ દોષ આપુછું. હું મરવામાં મહા સુખ માનું છું. તમે મને મારી મારા કાકાને જાહેરી સંતોષ આપો. ”

આવાં ભોજ કુમારનાં ભય રહિત અને ધીરતાનાં વાક્યો સાંભળી વત્સરાજ સ્તબ્ધ બની ગયો અને વિસ્મયતા સાથે વિચારવા લાગ્યો કે—“ આવા અમૂલ્ય નરરત્નને નિરપરાધે મારી માળવા ભુમિના સૌભાગ્યને છીનવી લેવું એ ખરેખર દેશદ્રોહી અને આર્યબાંધવોના અહિતચિંતક પદને પામવાનો પંથ છે ! માટે ચાહે તેમ થાઓ, પણ આવા ભાગ્યશાળીનો લવાનીને ભોગ આપવો, એ અયોગ્ય કૃત્ય હું તો નહીંજ કરું. ” એમ નિશ્ચય કરી તરવારને આન કરીને બોલ્યો કે—“ હે નરરત્ન શિરોમણિ ! હું આપનું સંરક્ષણ કરવા ચાહું છું, બલે મુંજરાજને કદાચ જાણ્યું પડશે તો તે વખતે પડશે તેવા દેવાશે. મેં ભોજકુમારનો ઘાત કર્યો છે એની પ્રતીતિ આપવા મૃગને મારી તેનાં નેત્ર તેને આપી તેનું મન શાંત કરીશ; માટે તમે મારા ગુપ્તગૃહમાં રહો અને ભોજ કરો; પરિણામે જે હરિની ઇચ્છા હશે તે થશે. ”

આ પ્રમાણે કહી વત્સરાજે ભોજને કાંઈ ન જાણે તેમ પોતાના ઘરનાં ભોંયરામાં સંતાડી દીધો અને ત્યાર પછી મૃગનો શિકાર કરી મૃગનાં નેત્ર લઈ મુંજરાજ આગળ જઈ તે નેત્ર તેને બતાવ્યાં એટલે મુંજ બોલ્યો કે—“ પ્રિય વત્સરાજ ! ભોજનો વધ કરતી વખતે તે કાંઈ બોલ્યો હતો ? કે ગભરાઈ જાયો હતો ? ” આ પ્રમાણે પ્રશ્ન સાંભળી ભોજનું લખેલું પત્ર વત્સરાજે મુંજરાજને આપ્યું. તે પત્ર મુંજે વાંચ્યું કે—

માન્થાતા સમહીપતિઃ કૃતયુગાલંકાર મૂતો ગતઃ

સેતુર્યેન મહોદ્ધૌ વિરચિતઃ કાસૌ દશાસ્યાન્તકાઃ ॥

અન્યે ચાપિ ગુધિષ્ટિર પ્રમૃતયો યાવન્નવાન્ ભૂપતે

નૈકેનાપિ સમંગતા વલુમતી નૂનં ત્વયા યાસ્યતિ ॥

સત્યયુગના આભુષણ રૂપ માંધાતા પૃથ્વીપતિઓ પણ ગત થઈ ગયા. મહાસાગર ઉપર જોણે સેતુ-પુલ્લ ખાંધ્યો હતો તે દશકંધરોના અંત કરનાર શ્રીરામ ક્યાં છે ? અર્થાત્ તે પણ વૈકુંઠ લોકમાં પધાર્યા; ગુધિષ્ટિર આદિ અન્ય સમર્થ મહાત્માઓ પણ હતા ન હતા થઈ ગયા; નદિપિ હે ભુમિપતિ મુંજ ! આ પૃથ્વી કાંઈની સાથે ગઈ નથી; પરંતુ હું ધારણું કે આપની સાથે તો તે નિશ્ચયે આવશેજ ! ”

આવો હૃદયભેદક ભાવયુક્ત શ્લોક વાંચતાં વેંતજ મુંજ મૂર્ચ્છા ખાઈ ભોંય પડ્યો. તે જોઈ વત્સરાજ તેને શીતોપચારથી સાવધ કરીને ધૈર્યતા આપવા લાગ્યો; પરંતુ મુંજ તો ચોધારાં આંસુ ઢાળતો ધણોજ પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો. “ અરેરે ! મેં પાપાત્માએ ક્ષણભંગુર સુખના માટે વગર વાંકે વિદુષિ વીરબાળકનો વધ કરાવ્યો. હાય ! ક્ષત્રીનો ધર્મ તજી હિયકારાની હારમાં હાથે કરીને ખપવા મેં આ ધોર કર્મ કર્યું ! હે પાપાણુ હૃદયના પાપી ! કુમળી વયના ચતુર રાજકુમારનો વિનાશ કરાવતાં તને જરા અરેકારો પણ ન આવ્યો ? ! હાય ! હાય ! હવે હાથે કરી પાપને વગોવવા ફતવા કરવા સરખા આજ્ઞા કરવા લાગ્યો.

ધોરપાપી ! તારું હૃદય આવા ધોર કૃત્યથી કેમ વિદોષી થતું નથી ?
 પૃથ્વી માતા ! સર્વથી મારો તને વિશેષ ભાર છે માટે મને તારા પેટમાં
 સમાવી દે ! મારો ધોર નરક સિવાય ક્યાંએ વાસ થવા લાયક નથી !
 મિત્રો અને સુહૃદો ! આ પાપી આત્માનો અંતિમ સંસ્કાર કરી દો !
 દેવીઓ ! આ દુષ્ટાત્મા ઉપરનો મોહ તમારા મનમાંથી કાઢી નાંખો !
 શિવ !! શિવ !!! હું ક્યાં જાઉં ? શું કરું ? અને કેવે પ્રકારે આ ધોર
 પાપથી છુટું ? ”

આ પ્રમાણે છુટું ગળું મુકી દેહ તથા વસ્ત્રાદિનું જ્ઞાન જીલેલા
 મુંજરાજને રડતો અને પશ્ચાતાપ કરતો જોઇ વત્સરાજ, સંબંધીઓ
 અને રાણાઓ વગેરે સર્વ જનો મહા મહારાટમાં પડ્યાં. મુંજરાજે
 નિશ્ચય કર્યો કે વિશ્વાસવાતી અને બાળવાતીનું પ્રાયશ્ચિત એજ છે
 કે જીવતે ચિત્તામાં પ્રવેશ કરી પોતાના પ્રાણને પરલોક મોકલાવવો. એ
 નિશ્ચય ઉપર આવી તેજ પ્રમાણે ચિતા બડકાવવાની તૈયારી કરાવી. તે
 જોઇ વત્સરાજે માજી મુખ્ય પ્રધાન બુદ્ધિસાગરને ત્યાં જઈ તેને સર્વ
 હકીકતથી વાંકું કરી સલાહ પુઝી કે-“ બોજને મે બચાવ્યો છે, પણ
 કેવા પ્રકારે પ્રસિદ્ધ કરવો ? કેમકે પ્રસિદ્ધ કરતાં મુંજરાજ પોતાના
 હુકમના થએલા અપમાનથી મારું કાસળ કહાડવા કીતો રાખે તો
 નિમાજ પદતાં મસજીદ કોટે વળગે તેવો ઘટ થઇ પડે માટે આપ
 મારે નહિ અને લાડી માંગ નહિ તેવો ઉપાય બતાવો, જેથી મારું,
 મુંજનું અને બોજનું શ્રેય થાય. ” આ પ્રમાણે વત્સરાજનાં વચન
 સાંભળી બુદ્ધિસાગરે કહ્યું કે “ યોગીરાજે બોજને સજીવન કર્યો છે
 આવી મતલબના ઠાક રચી બોજને મુંજ આગળ રજુ કરો. ”

તદાંતરે વત્સરાજે તેજ પ્રમાણે કર્યું અને બોજને મુંજ આગળ
 રજુ કર્યો; એટલે તો નાસ પામેલું ધન ફરી પ્રાપ્ત થવાથી જેમ ધના-
 ધીસ આનંદ પામે છે તેમ બોજને જોઇ મુંજ આનંદ પામે અને

હી હોયે થઇ ભેજને છાતી સગસો ચાંપી મસ્તક ચુંગી તેના અ
ગાડી પોતાના પાપની મારી માગવા લાગ્યો. તે જોઇ ભેજ કાકાના
ચરણમાં પડી કહેવા લાગ્યો કે—“ નેવનાં પાણી મોલે ચઢવા સરખો
અયોગ્ય પ્રકાર ન કરો—જેને હું પગે પડવા અને ક્ષમા માગવા યોગ્ય
છું, તેની આગળ આપ નમન અને ક્ષમા માગવાનો પ્રકાર કરો છો.
એથી હું પાપનો અધિકારી થાઉં છું. જે હરિની ઇચ્છા હોય છે તેજ
નિરંતર થયા કરે છે, મનુષ્યનું ધર્મ્યું કશું જનતું નથી. હે તાત !
ચએલી વાત માટે જરા પણ શે.ય કરવો યોગ્ય નથી; કેમકે ઇશ્વરની
પ્રેરણાથી જે થયું છે તેમાં તમારો શે. દોષ છે ? સુખ દુઃખ સર્વ
કર્માવીન છે તેથી તે વિષે મનમાં મહું લગાડવાનું જરાએ પ્રયોજન
નથી. ” આ પ્રમાણે ભોજરાજનું નીત પ્રીત અને નિઃપ્રપંચ યુક્ત
બોલવું સાંભળી સર્વ કોઇ તેની ધૈર્યતા અને સુતતા માટે ધન્યવાદ આપવા
લાગ્યા અને મુંજ તો તેના આ મહાન ગુણોમાં લીન થઇ તેજ ક્ષણે
તેને રાજ્યનો ભાર સોંપી પોતે પોતાના દેહનું સાચક કરવા તપોવનમાં
પોતાની સ્ત્રી સહિત તપશ્રય કરવા ચાલી નીકળ્યો. ધન્ય છે એવા
ભવનીરૂ ભુપતિને ! !

ભોજરાજ સંવત ૧૦૩૯ માં નાની વયે રાજ્યની લગભ દાથ-
ધરી બુદ્ધિસાગર મંત્રીને મુખ્ય મંત્રિ પદ ઉપર નિયત કરી, તથા
વત્સરાજને ઉત્તમ અધિકાર આપી, સુજ સલાહકારોની સલાહ અને
નીતિને અનુસરી પોતાની પ્રજાનું પાલન કરવા લાગ્યો. પોતાના અતુલિત
અળથી તેણે શત્રુઓના જળને તોડી નાંખ્યું, રાજ્યમાં અનેક પ્રકારનો
સુધારો વધારો કરી અને પ્રજાની અગવડતાઓને અળગી કરી વિદ્યા-
કુશરની અભિવૃદ્ધિ કરવા તરફ તેણે મન દોર્યું. અર્થાત્ પુર્વ કાળમાં
વિદ્યતા સંસારના કલેશમાંથી મુક્ત થવા માટે સંપાદન થતી હતી
તેજ વિદ્યતા ત્યાર પછી અનુરાગીઓથી સંસાર સૌખ્યનું આસ્વાદન

કરવા માટે કાળે કરીને સંપાદન થવા લાગી અને હવે તો પૃથ્વીપતિ-
ઓને વિદ્યા રહિત જોઈને તેજ વિદ્વા પ્રતિદિવસ અસ્ત થવા લાગી
છે અર્થાત્ વિદ્વાની કદરજ રહી નથી. અહો ! એ શું ઓછા દુઃખની
વાત છે ? આ રાજર્ષી, ભટ્ટહરીજીનાં અમુલ્ય વચનોને લક્ષમાં રાખી
વિદ્વાનો, કારીગરો અને બુદ્ધિવંત નીતિમાનોને ચાહવા લાગ્યો; એટલુંજ
નહી પણ આર્થ કળાઓને પુર્ણ ચઢતીના શિખર ઉપર ચઢાવી
નામને અમર કરવા લાગ્યો.

એ ભોજરાજ વિદ્યાને ઉનેજન આપનાર, મહાદાની, શુરવીર,
ધૈર્યવાન, ચતુર, સમયનો જાણુનાર, કદરદાન, ગુણગ્રાહી, નીતિવંત અને
દેશાત્મનિ કરવામાં અતિ ખતિલો હતો; જે કારણને લીધે તે મહાન
યશસ્વાની દેશ દેશમાં કીર્તી વિસ્તરી હતી તે અઘાપિ સુધી પણ જાણી
થવા પામી નથી એ કાંઈ ઓછા આનંદની વાત નથી ! માટેજ નામ
રહુદો ઠક્કરો, નાણાં નવ રહુત, કીરતી હુંદાં કોટડાં. પાડયાં
નાંહિ પડત ! વળી એ ભોજરાજની સલામાં ૧૪૦૦ ગ્રામ્યાત
પંડિતો વિદ્યમાન હતા, તેમાં કાલિદાસ, ભવભૂતિ, માધ, બલમદ,
મયુર, મહિનાથ, બલાલ, શંકર, વગરૂચિ, દાંડી, રાજશેખર, કોણચંદ્ર
અને કવિશેખર આદિ મુખ્ય પંડિતો હતા. જે કે આ નામોવાળા
પંડિતો ક્યારે અને કોના વખતમાં થયા ? તે વિષે અનેક સ્વપ્નને
જન્મ મળે છે; પરંતુ તે વાતનો નિર્ણય કરવા પુરતાં પ્રમાણો ન
હોવાથી મનમાંથી શંકા નિવારણુ થતી નથી અને મન વિકલ્પ-
વંત થાય છે. જેમ ભોજ નામના રાજા પણ ધણા થયા છે, તેમ
કાલિદાસ આદિ નામોવાળા પંડિતો પણ ધણા થઈ ગયા છે, તેથી
કયા ભોજના વખતમાં કયો કાલિદાસ કે કયો પંડિત હતો ? તે
વાતનો અંત આવે તેમ નથી માટે તે અનંત વાતને બાજુ ઉપર
મુકી માત્ર તેઓના ગુણ અને વચનામૃતનો આનંદ લઈ મગ્ન થવું
એજ ઉત્તમ છે.

એ ભોજરાજને જ્ઞાન અને વિદ્યાની અભિવૃદ્ધિ માટે વિશેષ ઇચ્છાસા શા કારણથી અને કેના ઉપદેશથી થયું ? તેનો જ્ઞાતાંત આમળ કહેવામાં આવશે, તે વાંચી સકળ સુદ વાચક વર્ગ વાંચક થશે; તદ્દપિ અત્રે એટલું તો કહીશું કે ભોજરાજ ગુણના પાત્ર રૂપ હતો તે તેમાં ગુણોનો પંડિતો દ્વારા સંચય થયો હતો; પરંતુ જો તે જિદ્દ-યુક્ત પાત્ર હોત તો તેમાં ગુણો રૂપ અમૃતરસનો સંચય થાતજ નહીં અને સર્વની મહેનત વૃથા જાત, પણ ભોજરાજ ગુણગ્રાહી અને વિદ્યાવિદ્યારસીજ હતો, તેથી કોઈની કડોર ઉક્તિ પ્રત્યે પણ લક્ષ ન આપતાં માત્ર પોતાની મહત્તા વિચારી દેશનો ઉદ્ધાર કરવા અહર્નીશ ઉત્સાહી રહેતો હતો. ધન્ય છે એવા નેકનામી દેશોત્કર્ષક નરવરને ! કે જેણે પુષ્કળ કાળ ધનનો ભોગ આપી આર્યોને આનંદિત કર્યા.

જ્ઞાતા વાચકો ! ઉપર વર્ણવેલા ધારાધીશ મહારાજની હજુરમાં જે કાલિકનો ભક્ત કાલીદાસ પંડિત હતો તે કાસ્મિરનો રહીશ તથા કુમારસંભવ, રઘુવંશ, મેઘદૂત, શાકુંતલનાટક, ઝકતુમંદાર, વિક્રમો-વંશી માનવિદ્યામેધવ, શૃંગારનાટક, શ્રુતમેધ, પ્રશ્નોત્તરમાલા, અસનજાહાસ્યાર્ણવનાટક વગેરે અપુર્વ ગ્રંથનો કર્તા હતો. તેજ મહાકવેકાલીદાસ ભોજરાજના નવ રત્નોમાં મુખ્ય રત્નરૂપ હતો એમ ત્રણ જણ એાનું કહેવું છે. પણ તે વાત કેવળ અસંભવિત છે; કેમકે પ્રમથચિન્તામણનો કર્તા તથા જ્યોતિર્વિદ્યાભરણ ગ્રંથનો કર્તા કહે છે કે— વિક્રમરાજની સમામાં ધનવંતરી, ક્ષપણક, અમરસિંહ, શંકુવંત, લમટ, ઘટકર્પર, કાલીદાસ, વરાહમિહિર અને વરગ્નિ એ નવરત્નો હતાં.” આ ઉપરથી સુદ વાચકો તો જાણીજ નશે કે તે કવિ કાલિકાસ અને ભોજરાજ (વૃદ્ધભોજ કે લઘુભોજ) ની સભાનો શૃંગાર કવિ કાલીદાસ ખાસ જુદોજ છે.

ભોજરાજનો માનિતો કાલિકાસ તો બધું કરીને એક સિદ્ધાનમરી

(હાલ જેને વરંચુળ કહે છે તે ગામ) નો રહીશ હતો. જાતનો તૈ-
લંબી બાહ્ય અને સંસ્કૃત ભાષાનો પુણ્યવેતા મહાન કવિ હતો. મેલો
પુત્ર ? તથા વિદ્યાર્થી ? અને કેવા પ્રકારે બોજરાજની સભામાં મુખ્ય
પંડિતની પદવીને પામ્યો ? તે વિષે કશું હજી પ્રકાશમાં આવ્યું નથી.
આ કાલિદાસ શૃંગાર રસની મૂર્તિરૂપ હતો. તેની વૃત્તિ એક વિશ્વાસ-
વતિ વેસ્થાના વિશ્વાસમાંજ નિવાસ કરતી હતી. તેણે શૃંગારરસાદ્યક,
પુષ્પબાહુવિકાસ, લોજયંપુ, લોજપ્રખંધ, શમાયણ્યંપુ, રયામ-
લાદંડક અને નળોદય વગેરે ઉત્તમ ગ્રંથો રચી જગતનું મન આક-
ર્ષી લીધું છે. આ મહાકવિ કાલિદાસના માટે ધર્મીક દંતકથાઓ પ્ર-
ચલિત છે; પરંતુ કંઈ ખરી હશે ? તે વિષે કશું પ્રમાણ મળતું નથી.
દ્રાષ્ટ કહે છે કે માધ્યજ્ઞે બોજરાજની પુત્રીના મેહેણાથી દેશ ધારી
બકરાં ચારતા મૂર્ખ બાહ્યને વગડામાંથી પકડી લાવી ડોળમાં લાવી
બોજરાજ સાથે યુક્તિવડે બેઠાડી બેજની પુત્રીનો બરથાર બનાવ્યો,
પણ બોજ પુત્રી મહા વિદ્યાવંત-વિચ્છિન્ન હોવાથી તેણે તેને મૂર્ખ જાણી
મેહેલની બારીએથી ફેંકી દીધો અને ત્યાર પછી તે મૂર્ખ આશાભંગ
થઈ મરણ આદરવા તૈયાર થએલો એક જળાશયમાં પડી આત્મઘાત
કરવા લાગ્યો. તે સ્થળે રહેલ કાલિકાના મંદિરમાંથી કાલીએ બાહ્ય-
નો ઘાત થતો જાણી તેને અટકાવ્યો અને ઘાત દરવાનું કારણ જાણી
કાલિ પ્રસન્ન થયાં. કાલિનો દાસ હોવાથી કાલિદાસ નામ સ્થાપન
કરી પુનઃ બોજ પુત્રીના મેહેલે ગયો અને પોતાની અદ્વિતીય વિદ્યા-
શક્તિ દર્શાવી બોજની પુત્રી સાથે રંગભોગ ભોગવવામાં લાગ્યો
થયો અને એજ વિદ્યાબળથી બોજરાજના પ્રીતિ તથા વિશ્વાસના પરમ
પાત્રરૂપ થયો.

કેટલાક કહે છે કે સત્યવાન રાજાના ધર્મસેતુ નામના પ્રધાનનો
પુત્ર ચુદામણી અને તેજ રાજાની અંપકલિલા પુત્રી એ બન્ને જણ

એકજ પાઠશાળામાં વિદ્યાભ્યસન કરતાં હતાં. પ્રધાન પુત્ર વડો નિશા-
ળીઓ હોવાથી બીજા વિદ્યાર્થીઓની દેખરેખ રાખતો હતો. એક સમય
તે પ્રધાનપુત્રે રાજપુત્રીના મનહર રૂપને જોઇ કેવળ કામ વિચ્છન્ન થઇ
પોતાની સાથે પાણી ગ્રહણ કરવાની રાજકુમારીને વિચારણા જણાવી;
પરંતુ તેણે તે વચનનો તદ્દન અનાદાર કર્યો; એટલુંજ નહીં પણ તેનો
કઠોર શબ્દોવડે નિરસ્કાર કરી ધમકી આપી ફરીથી જરાપણ આ
વિષે ક્ષિત્યાક્ષ ન કરવા સખ્ત તાકીદ આપી, પણ નિષયાંધ પ્રધાન-
પુત્રે તેની દરકાર ન રાખતાં જણાવ્યું કે—“ ઠીક છે જોઇ લેવાશે, હુંજ
ખરો કે જે મારું વચન નહીં મને તો કાંઈ એવા મુર્ખ સાથે
સંબંધ જોડાવી હઉં કે આખો જન્મારો ઝુરતાંજ જાય. ” આવાં વ-
ચનો સાંભળી રાજકુમારીએ જણાવ્યું કે “ જા જા ગુલામ જે ઇશ્વર
ધાર્યું હશે તે થશે, ભુખે પ્રાણ જતાં લગી પણ સિંહનાં બાળકોં ધાસને
નહીં ચરશે ! તું શું કરી શકે તેમ છે ? ”

આ પ્રમાણે પરસ્પર ચક્રમક ઝરવાથી રાજ કન્યાએ પાઠશાળામાં
આ પુત્ર બંધ કર્યું અને કેટલોએક વખત જતાં તે વાતની યાદી જરા
પણ તેના મનમાં રહી નહીં; પરંતુ પ્રધાનપુત્રે તે ડાંસ મનમાં રાખી
કુંવરીના પિતાના કહેવાથી યોગ્ય વરની શોધ કરવાનું કામ તેણે માથે
લીધું અને દેશવિદેશ ફરી મહા મુર્ખ શિરોમણી બ્રાહ્મણના છોકરાને
ગોવાળનું કામ છોડાવી પકડી લાવી ખાવા પીવા અને વસ્ત્રાલંકારની
સુશ્રુષાથી દેદિધ્યમાન બનાવી તે રાજકુમારી સાથે પાણીગ્રહણ કરવા-
નો ઠાઠ રચી દીધો.

દૈવ સંયોગે તેની ધારણા પાર પડી, પણ ન્યારે સુઘડ ચંદ્ર-
વદની ચતુરાએ પોતાના પતિને મુર્ખ જાણ્યો અને તેમાં બે બદામની
બુણ્ણી પણ ન જોઇ ત્યારે તેને ધમકી આપી, કાંઈ વખતે આ દેશમાં
જાહેર ન થતાં અન્ય દેશમાં આજીવન ગાળવાની સખ્ત બલામણ

આપી રાત્રિના સમયે કહાડી મુક્યો. એટલે તે બિચારો તળાવની પાળ ઉપર આવેલા કાલિના મંદિરમાં આપઘાત કરવા તૈયાર થયો તેથી બ્રહ્મહત્યા ચોટતી બેઠ કાલિ પ્રસન્ન થયાં અને તેની જીભ ઉપર સરસ્વતીના બીજ મંત્ર વાળી મહાન કવિ-પંડિત બનાવી બેજ-રાજની સભામાં ભાગ્યેદય થવા વરદાન આપ્યું. વરદાન બળથી વિદ્વાન થઈ મંદિરમાં તે કાલિદાસ સ્તુતિ કરતો હતો ત્યાં પોતાનીજ વિવાહિત રાજ્યકન્યા સખિયો સહ દેવી પુજન કરવા આવી અને એ વિદ્વાન સાથે પ્રસંગોપાત્ થતાં પરસ્પર ઓળખાણ પડી એટલે પોતાથી થએલી ભુલનો અપરાધ ક્ષમારી પતિને પૂર્ણ પ્રેમસહ પોતાના આવાસમાં લઈ ગઈ. તદનંતર બેજ ભુવાળની બેઠ લીધી અને બેજની મુજનો વાળ થઈ પડ્યો. તેણે અવર્ણનીય વિદ્વાતથી જગતના જન મંડળનાં મન રંજન કરી પોતાના નામને અમર કર્યું.

પ્રેમી પાડકા ! આ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ વિષેનાં ભિન્ન ભિન્ન વૃતાંતો છે; તોપણ એટલું તો નિર્વીવાદ છે કે કાલિદાસ જાતનો બ્રાહ્મણ મૂર્ખ, સ્થિતિનો બકરાં ચારનારો અને કાલિ પ્રતાપથી પ્રવર પંડિત થએલો તથા બેજરાજની સભાનો શત્રુગાર હતો. તે તેના ગુણને અવલંબી અન્ય દંતકથાને અજાણી મુકી તેના કવિતામૃતનો આસ્વાદ લેતો એજ આપણી કૃન્જ છે માટે બેજ અને કાલિદાસ વચ્ચે થએલા વિનોદી વૃતાંતથી વાકફ થવા નીચેનાં વૃતાંતો વાંચો કે જેથી આજસ અલ-ક્ષમી, ચિંતા શોક, અજ્ઞાનતા, અક્રાંતા અને નિષ્કૃતાદિનો લય થઈ સુવિચાર, સુગત, હિંમત, ધૈર્ય, સમય મુચકતા, વાક્ય ચાતુરી, આનંદ, દેશાભિમાન, પ્રેમભક્તિ અને ઉત્સાહ પ્રકટ થાય તથા પુનઃ વિજ્ઞાની અભિવૃદ્ધિના અંકુરો હૃદયમાં સ્પુરાયમાન થાય એટલે જ્ય જ્ય રંભ સદા વરસે તથાસ્તુ !

વાર્તા પહેલી.

ભગવાનનાં નામ

જેઓ પરોપકાર કરતા નથી તેમનું જીવિત તો સાવ નકામું જ છે.

ભગુદરિ

એક સમય ધારાપતિ ભોજ ભૂપાળ ઉપવન તરફ ફીડા કરવા જતા હતા. તે વખતે એક ગોવિંદ નામનો વિશ્વર રહામેથી આવતો હતો, તેણે ભોજ ભૂપાળને આવતા જોઈ આશિર્વાદ ન દેતાં આંખ વીંચી આડે રસ્તે ચાલવા માંડ્યું. આ આશ્ચર્યકારક બનાવ જોઈ ભોજ ભૂપાળે ભૂદેવને બાવ સહિત પુછ્યું કે—“હે ભુસુર ! તમે મને જોઈ સ્વસ્તિ વચન ન કહેતાં આંખ વીંચી આડે રસ્તે ચાલો છો તેનું શું કારણ છે ?” બ્રાહ્મણ બોલ્યો. “હે શૂરપતિ ! આપ ગૌબ્રાહ્મણના પ્રતિપાળ છો એથી આપનો મને ભય નથી કે મને કાંઈ પણ નુકશાન કરશે અને તેથીજ નિડર થઈ કહું છું કે તમે સ્મૃદ્ધિ છતાં કોઈ દીનજન કે વિધવાવંતનાં દુઃખ કાપવા દાન દઈ આશિર્વાદ મેળવતા નથી માટે મળેલી સ્મૃદ્ધિ ન મળેલા જેવી છે. દાન અને ભોગ રહિત ધનનો સર્વદા નાશ થાય છે; કેમકે ધનની દાન, ભોગ અને નાશ એ ત્રણ ગતિ થાય છે. જે માણસ દાન દેતો નથી વા ઉપભોગ કરતો નથી તેના ધનનો નાશ થાય છે. એટલા માટે જો ધન હોય તો દાન પણ દેવું અને ઉપભોગ પણ કરવો. સરાણુ ઉપર પેલ પાડેલો મણી, સંસ્કૃતી બાયલ થયેલો પણ યુદ્ધમાં જય મેળવનાર લડવૈયો, મદ અરવાથી ક્ષીણ થયેલો હાથી, શરદ ઋતુમાં સુકાયેલા કાંઠાવાળી નદીઓ, બીજનો ચંદ્રમા, રતિ રમણમાં યુગ્મન વગેરેથી મર્દન થયેલી નવલ વધુ અને જેઓએ માગણુ મનુષ્યોને પોતાનો વૈભવ આપી દીધો છે એવા મનુષ્યો, એ સર્વ શાબે છે. સારાંશમાં એજ કે માણસે દાન અવશ્ય દેવું જોઈએ. મારવાડમાં મેલની વૃષ્ટિ મવી, શુખ્યાને ભોજન

આપવું અને દરિદ્રિને દાન દેવું, એજ સફળ છે. ભાર્યામાં ભરવાથી કશું ફળ નથી, પણ ખાલીમાં ભરવાથી કાંઈક ફળ મળે છે. જેમ રોગીને ઔષધ આપવું હિતકારી છે, પણ નિરોગીને ઔષધ આપવું નકામું છે તેમ ગરીબને દાન ન દેતાં મુખીને દાન દેવું પણ નકામું છે. દાન ભોગ રહિત જેના દિવસો જાય છે તેનું લવારની ધમણ જેમ શ્વાસ લે છે તેમ શ્વાસ સહિત જીવન જાણવું અર્થાત્ લવારની ધમણ શ્વાસ લે છે પણ જીવન રહિત છે તેમ અદાતાજન શ્વાસ લે છે પણ જીવન રહિત છે. તાત્પર્ય એજ કે ધમણ અને મનુષ્ય બન્ને શ્વાસે-શ્વાસ લે છે, માત્ર દાન ભોગ કરે તો મનુષ્ય જીવન સફળ ગણાય નહીં તો શ્વાસોચ્છ્વાસ સહિત પણ ધમણ જેવું વ્યર્થ જીવન ગણાય છે. માટે આપ અદાતા છો, જેથી આશિર્વાદ દેવાનું ફળ શું ? પ્રાતઃકાળમાં અદાતાનું મુખ જોવાથી આખો દિવસ નુકશાનમાં જાય છે માટે આપનું મોં ન જોવા મેં આંખો વીચી લીંચી. જેમ નપુષકને સ્ત્રી ચાહતી નથી તેમ જેની પ્રસન્નતાથી લાભ અને અપ્રસન્નતાથી હાનિ થતી નથી તેવા નરની આગળ ચાચના કરવા ચાચકો ચાહતા નથી. મારા પિતા ત્યારે કાશીજીએ જતા હતા ત્યારે મેં પુછ્યું હતું કે હે પુત્ર ! મને કરવા યોગ્ય શું છે ? તે શિખામણ આપતા જાઓ. ત્યારે પિતાએ કહ્યું કે હે પુત્ર ! મંત્રિ, નપુષક અને સ્ત્રીઓના વસ્થ થએલો જે રાજા હોય તેની સ્વપ્ને પણ સેવા ચાહીશ નહીં. દુષ્ટ પ્રધાનોથી વીંટાયેલો રાજા હોય તે રાજાના આશ્રયમાં રહેવું એ બે મોટાં પાપ છે; કેમકે તેવા રાજાઓની પાસે રહેવાથી સન્નજન જતોનો નિભાવ થતો નથી. જેમ હિતકારી નિતિયુક્ત વચનો બાળકનાં કહેલાં પણ માનવા યોગ્ય છે, અને અહિતકારી અનીતિ યુક્ત વચનો જે બ્રહ્માજ્ઞનાં કહેલાં હોય તોપણ માનવા યોગ્ય નથી. તેમ સંપત્તિએ કરીને હીન હોય તેવો રાજા જે ગુણોના સ્થાનરૂપ હોય તો સેવવા યોગ્ય છે, પણ તેથી વિપરીત

હોય તો સેવવા યોગ્ય નથી; કેમકે ગુણોના સ્થાન રૂપ રાજ્ય સંપત્તિ હીન હોય પણ વખત આવ્યે આશ્રિતના દરિદ્રને દુર કરે છે અને સેવા સફળ થાય છે, પણ ગુણ રહિત રાજ્ય સંપત્તિવાન હોય તો પણ તે સેવાની કદર જાણતો નથી માટે તેની સેવા નકામી છે. હે રાજન! કર્ણ, દંતીવી, શ્ચિની, હરિશ્ચંદ્ર તથા વિક્રમાદિ ઉદાર દાનેશ્વરીઓ પરલોકમાં બીગળ્યા છે છતાં લોકને દીપાવે છે અને પોતાનાં ઉત્તમ દાનો વડે ઉત્પન્ન થયેલા નવ ગુણોએ કરી પરલોકમાં ગયા છતાં પણ નિરંતર પૃથ્વીમાંજ વસે છે તેમ શું બીજા રાજ્યો આ લોક અને પરલોકને દીપાવે છે ? કદિજ નહિ; કેમકે અદાતા લોકોની ઉદારતા અને ચતુરાર્થ કદિ શોભાને પામતીજ નથી. આ ક્ષણભંગુર દેહ તો એક દિવસ ગમે તેટલી સાચવણી કર્યા છતાં પણ પડી જનાર છે તો તેની કડમડ સાચવ્યા કતાં તો યશ સંપાદન કરવો કે જંથી મરણ થયા પછી પણ જગતમાં નામ સંજીવન રહે છે. ચાહે તો પંડિત મૂર્ખ, સમજ, નિર્માળ, ધનવાન કે દરિદ્રિ હો, તદપિ તે સત્ત્વજાનું મૃત્યુ તો સમનજ છે માટે જે વેહેતી ગંગા વખતે માગે જતાને પણ અંજળી પાણી પીવા દીધું તેજ ખરું છે. જે પુરૂષ બળ, કળા, કુળની મર્યાદા, લાજ અને દાન ભેગી રહિત છે તેનું જીવ્યું લેખમાં ગણાતું નથી, પણ આયુ અલેખે ખેત્યું ગણાય છે. ”.

આ પ્રમાણે પ્રમાણ સહિત નીતિ વચનો સાંભળી ભોજ ભુપાળ તેનાં બેધ વચનો ઉપર તલ્લીન થઇ હર્ષાશ્રુ સહિત બેઠ્યો કે—“ હે દિગ્મેતમ આ! સંસરમાં દમેશાં મીઠાં વચનો બોલનારાં મનુષ્યો! બધાં છે, પણ હિનકારક કાવાં વચન કહેનાર અને સાંભળનાર મનુષ્યો! શોડાં પણ મગવાં મુશ્કેલ છે. જે હિતચિંતક છે તે મીઠાં વચન બોલનાર નથી અને જે મીઠાં વચન બોલનાર છે તે હિતચિંતક નથી. જેમ કાવાં ઓસડો રોમનો નાશ કરી મુખ આપે છે, અને મીઠાં

આસડા તાપાદિ રોગોને મટાડતાં નથી તેમ કડવાં વચનો પણ સુખ આપનાર છે, પણ મીઠાં વચનો સુખ આપનાર નથી; માટે કડવા બોલ કહી હિત કરનાર મિત્રો મળવા દુર્લભ છે. આપે જે કડવાં આપડોના ધુંટડા સમાન પથ્ય વચનો કહી મારા અપયશ રૂપી રોગને ટાળી ચિત્તને જાગ્રત કર્યું છે તે માટે હું આપનો અત્યંત આભારી છું અને ઇચ્છું છું કે આપ જેવા સન્નિત્રોની સંગતિ સદા સર્વેશ્વર મને સમર્પણ કરો. ”

આ પ્રમાણે બોલી અતિ માન સહિત ભોજરાજ એક લાખ રૂપિયા ચરણમાં મુકી બોલ્યો કે—“ હે ભૂમોદ ! આપનું નામ શું છે ? તે કૃપા કરી દર્શાવો. ” બ્રાહ્મણે પૃથ્વી ઉપર પોતાનું (ગોવિંદ) નામ લખી અતાબ્યું એટલે નામ વાંચી ભોજ ભૂપાળે કહ્યું કે—“ હે વિપ્રવર ! આપ નિત્ય પ્રત્યે રાજભુવનમાં પધાર્યા કરો, આપને કોઈ મના કરશે નહિ. વળી અન્ય વિદ્વાન, કવિ, દીન, દુઃખી જનોને પણ આપ હર્ષ સહિત અહિંયાં લાગ્યા કરો અને મને નિરંતર મારા શ્રેયનો માર્ગ અતાવ્યા કરો. ”

તદંતર રાજ અત્યંત દીનજનો તથા, ગુણીજનોને દાન દેવા લાગ્યો; જેથી હુંક સમયમાં દેશ વિદેશમાં તેનો વિશેષ પ્રશંસા વધી અને તેથી વિદ્વાનોનો પાષિંદો તથા દીનજન રક્ષક બન્યો. જ્યાં ત્યાંથી વિદ્વાનો, કવિઓ અને કારીગરો પોતાના હજુર આવવા લાગ્યા તથા તેણે સર્વ જણાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી દાની શિરોમણિ પદ પ્રાપ્ત કર્યું. વળી ભોજ ભૂપાળે પોતાના શહેરમાં એવો ઢંઢેરો પીટાગ્યો હતો કે “ એક વર્ષની અંદર જે ન લાગ્યા હોય તેમણે ભણવું, પણ જો વર્ષની આખરે જે મૂર્ખ માલમ પડશે તેનાં ઘર સરકાર હસ્તક કરી વિદેશી વિદ્વાન વિપ્રોને સોંપવામાં આવશે. તેમ મહા કવિને એક લાખ રૂપિયા, પદિતને પચાસ હજાર, શ્લોકાર્થ સમજવનારને એક ગામ અને અર્થ સમજના પંડી બીજને સમજવનારને અરધું ગામ આપવામાં આવશે. ”

આ પ્રમાણે દેવેશ્વરી લોકોને આસ મુખી બનાવવા માટે ઉત્સાહ વધારવા દ્રવ્યોદિ વર્ષેરની જે જે સહામતા જોઈએ તે તે આપવા ઠરાવ કરી આર્થ પ્રજ્વળી ઉત્પત્તિ કરવા ભગીરથ મત આદર્યા. વાહ એવા દેશ દાઝવું ધરાપતિને અનંતાનંત બન્ધવાદ છે !!

વાર્તાનો સાર એ છે કે-મૂમિ ઉપર જન્મ લઇ જેણે સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ સાધવા અર્થાત્ લોકોનું કલ્યાણ વિચાર્યું નહિ તેનું જીવિત ધિકારવા યોગ્ય છે; કેમકે શક્તિ છતાં ન તો પોતાના પંડને ખારથી પોષણ કરે કે, નહિ તો પરના પંડને પોષણ કરવા વૃત્તિ કરે તો, તેનું જીવન બકરીના મળાના આંચળ સમાન નકામું છે. જેણે પરોપકાર બુદ્ધિ ઉપયોગમાં લીધી નથી તે મનુષ્ય રૂપે પશુ છે તે કેવળ પૃથ્વીને બારે મારવાળ અવતરેલ છે. માટે જન્મ ધરી મનુષ્યે પોતાનું અને પરનું જેમ અને તેમ પૂર્ણ કાળજી સહિત લાલું કરવું, જેથી આ લોક અને પરલોકમાં મહાન સુખ સંપાદન થાય છે.

વાર્તા બીજી.

∞ ∞ ∞ ∞ ∞

મહાત્મા પુરુષોત્તમ દર્શનજી પુણ્યકારક છે; ધરણ કે મહાત્મા જનો સાક્ષાત્ જંગમ તીર્થરૂપજી છે. જો કે તીર્થ પુણ્યરૂપ છે ખરાં, પણ તે કેટલોક કાળ વીત્યા પછી રૂળ આપે છે; પરંતુ મહાત્મા મહાશયો તો તત્કાળજ રૂળ આપનાર છે. વૃદ્ધચરાણુકથ.

કાંઈ એક ગામડામાં એક અક્ષર શત્રુ બંધણુ રહેતો હતો, તેને એવો વિચાર થયો કે-ધારાપતિ ભોજરાળ મહા શત્રુભરી છે, પરંતુ વિદ્વાનોનો પેષિદો છે અને હું તો વિજ્ઞાના સંસ્કારથી કેવળ વેચણ છું તો તેવો કાળો અક્ષરને કુટી મારનાર હું તે ભોજને કાંઈ પ્રકારે

રીજી શકું તેમ નથી; તોપણ જો ભાગ્ય પ્રપળ હશે તો ઉદ્યમ નિષ્ફળ જશે નહીં. કહ્યું છે કે—મનુષ્યના શરીરમાં આલસ્ય એજ મહાન શત્રુ છે. ઉદ્યોગ જેવા કાંઈ પણ બંધુ નથી, માટે ઉદ્યોગ કરનાર પુરૂષ દુઃખી થતોજ નથી. ઉદ્યમ વિના કદી પણ દારિદ્ર્ય જનારજ નથી. જગતમાં અનેક ગુણ સંપન્ન મનુષ્યો હોય, પણ જો દારિદ્ર્યાવસ્થા ભોગવતો હોય તો, તેથી મરણ હજાર મણે ઠરજો સાઈ છે, કેમ કે નિર્ધન પુરૂષ અને સ્મશાનમાં સુતેલ મુડદું એ બંને કામ કરવામાં સમાનજ છે; અર્થાત જેમ મુડદું પણ જીવન શક્તિ વિના કશું કામ કરવા શક્તિમાન નથી તેમ નિર્ધન જન પણ પૈસાની શક્તિ રહિત હોવાથી કશું કામ કરવા શક્તિમાન નથી. અહા ! એક દરિદ્રિ માણસે સ્મશાનમાં સુતેલા મુડદાને કહ્યું કે—હે મિત્ર ! હે શય ! તું ઉઠ અને મારું દારિદ્ર્ય લઈ તારું મરણ સુખ મને આપ. આવું વાક્ય સાંભળી શય અબોલ રહ્યું. કારણ કે દારિદ્ર્યથી મરણ હજાર વાર સાઈ છે, અર્થાત મરણ એક વખતજ પ્રાણ ગત કરી દે છે. પણ દારિદ્ર્ય તો ડગલે ડગલે રીઝાવી રહી પ્રાણ ગત કરે છે; માટે હું પણ એ દરિદ્રનો દોસ્ત હોવાથી પારાવાર દુઃખ વેહું છું, જેથી સાહસ કરી દારિદ્ર્યને દેશવટો દેવાવવા ઉદ્યમ તો કરું. જો ઉદ્યમ કરતાં પણ ભાગ્ય મારી નહીં આપશે તો પછી કાનો દોષ છે આમ બીજાવૃત્તિ કરવાથી “ બીજનાં હાંધાં છીંકે ચઢે નહીં. ” એ કહેવત પ્રમાણે કાંઈ દારિદ્ર્ય દૂર થવાનું નથી. કાં તો દરિયો કે કાં તો દરબાર સેવે તોજ ધરબાર જરદાર થઈ પરવારનું પોપણ કરવા શક્તિમાન થવાય છે. છું તો નિરક્ષર—અબણ, પણ ભોજરાગ મહા દયાળુ અને ગાયાબણ પ્રતિષ્ઠા છે, તેમ વળી તેમના દરબારમાં કાળિદાસ જેવા જ્ઞાનિનું, પર્શનું અને દેશનું મૂર્ત્યુ અભિમાન ધરાવનાર નર રત્ન ચૂપલો નિઃશ્વાસ છે, તેથી તેઓ આશ્રયવડે કરીને પણ સુખની લક્ષા સાંપડશે એમ મન પ્રતીતિ આપે છે માટે ત્યાં જવું અને ભાગ્યની રચના બેવી

એતો સત્ય સંકલ્પજ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રયાણ કર્યું અને કેટલીક મુદતે ઉજ્જયનીએ આવી પહોંચ્યો અને ધર્મજ્ઞાનામાં મુકામ કરી, ભોજન જમી વિશ્રાંતી લઇ શ્રમરહિત થયો.

શ્રીજી દીવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉડી શૌચક્રિયા, દંતધાવન, સ્નાન-આદિ ક્રિયાઓ કરી શિવ પૂજન સંખ્યા વગેરે ખટકર્મ કરી પ્રથમ કવિવર કાળિદાસનું ઘર પુછતો પુછતો જઇ પહોંચ્યો. નમસ્કાર કરી વિનય પૂર્વક દીનવાણીથી કવિંદ્રને વિનવવા લાગ્યો કે—“હું બિશુક બ્રાહ્મણ છું અને દારિદ્ર્યને દૂર કરવા આપ દયાળુ મુરખી બ્રાતા અગાડી દૂર પંથથી આવ્યો છું. પરંતુ હું અભણ છું, રાજ્યની ભેટ લેવાથી કેવળ અજ્ઞણ છું અને વાક્યચાતુરી જરા પણ જાણતો નથી, જેથી એ અરજ છે કે આપ મહાશય મારા ચરિત્રને ધ્યાનમાં લઇ ગમે તે પ્રકારે હું દારિદ્ર્ય દુઃખથી મુક્ત થાઉં તેમ વિચાર કરશે, એ સો વાતની વાત છે.” આવું ભૂદેવનું ભાષણ સાંભળી ભત્રા મનના ભારતીદેવીના કૃપાપાત્રે તેને ભત્રા પ્રકારે ભાગ્યશાળી બનાવવઃ કહ્યું કે—“બંધુ ! મારાં અહો ભાગ્ય છે કે આપ મારે ત્યાં પધાર્યા, આપ ખુશીથી મારા મકાનમાં રહો, ખાઓ પીઓ અને માત્ર સત્યાવીશ નક્ષત્રોનાં તથા ખાર મહીનાઓનાં નામો મુખપાઠ કરી હ્યો એટલે ઇશ્વર સહુ સારાં વાનાં કરશે.” આ પ્રકારે સરસ્વતિ પુત્ર કાળિદાસનું ખોલવું થયું એટલે તેણે તેજ પ્રમાણે કરવા ખુશી જણાવી અને જે નક્ષત્રો તથા મહીનાઓનાં નામોનો મુખપાઠ કરવો હતો તે શરૂ કર્યો.

કેટલોક વખત વીત્યા પછી તે નામો મુખપાઠે થયાં એટલે તેને કવિરાજે કહ્યું કે—“અન્નદેવ ! આજે હું રાજસભામાં જઇને સમય પ્રમાણે વાર્તાની યુક્તિ રચી તમેને માન સહિત ખોલાવવા રાજસેવકો સહિત મુખપાલ મોકલાવીશ માટે તેમાં એસી રાજદ્વારમાં આવજો અને

મુખપાઠે ફરી રાખેલાં નામો રાજરાજેન્દ્ર ભોજરાજ આગળ આશિર્વાદાત્મક માંગલિક વચનમાં કહેજો એટલે પછી આસપાસની સઘળી બાજુ સુધારી હું લઈશ, જેથી પ્રારબ્ધાનુસાર અવશ્ય દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થશે. ” આ પ્રમાણે શીક્ષા આપી પોતે રાજ કચેરીમાં ગયા અને પ્રસંગોપાત વાતનો મુદ્દો આવ્યાથી ‘ એક વિદેશી મહાન વિદ્વાન મારે ત્યાં આવેલ છે. ’ આટલું કવિંદ્રનું બોલવું થતાંજ વિદ્યાવિલાસી ભોજ ભૂપાળે આજ્ઞા કરી કે-“ તે મહાન વિદ્વાનને માન સહિત અહીંયાં બોલાવવા સત્વર ગોઠવણુ કરો. ” આ પ્રકારે આજ્ઞા થતાંજ માન્યવર મહા પંડિતરાજને બોલાવી લાવવા યોગ્ય ગોઠવણુ કરી.

તદનંતર મુખપાલ સહ રાજમંત્રિ સેવકો સહિત કાલિદાસને ઘેર જઈ તે નિરક્ષર છતાં સમર્થ સાક્ષરની સહાયતાથી સાક્ષરમાં ગણાતા અગ્રેશ્વરને કથું કે રાજદ્વારમાં મહારાજ ભોજ ભૂપાળે આપને આ-મંત્રણુ કરવા અમોને મોકલેલ છે માટે આપ કૃપા કરી આ મુખપાલમાં બીરાજી અમારી સાથે પધારી રાજ્યસભા પાવન કરો. એમ વિનયું એટલે યોગ્ય પોષાકના ઠાકથી મુખપાલમાં ખેંચી રાજ્યદ્વારમાં આવ્યા, અને મહાન પંડીતના માન્યાર્થે સકળ સભા ઉડી ઉભી થઈ. માન્ય આપી નમન કરી ખુદ માળવપતિએ અતિ સન્માન સાથે યોગ્ય આસન આપ્યું; પરંતુ આ બિચારા આમિકંજને રાજ્ય કચેરીનો ઠાક અને તે વળી બાણુલાખ માળવાના ધણીના દરબારનો દમદમો સ્વપ્ને પણ જોએલ નહીં તેણે આ સ્વર્ગભૂવનને શરમાવે તેવી અઘૌકિક રચના નિહાળી હર્ષધેલો થઈ ગયો. જે સત્તાવીશ નક્ષત્રો અને બાર મહિનાઓનાં નામો મહા મહેનતે મુખપાઠે કર્યા હતાં તે આ અનળ બનાવના જોવાથી જાણે પાડ કર્યાજ ન હતાં તેમ થઈ ગયું, તેથી નક્ષત્રોનાં નામોનો કમ ભુલ્લી અશ્વિની, પુનર્વસુ, રેવતી અને કૃતિકા આ ચાર નામોજ માત્ર ઉચ્ચારણુ કરી પુનઃ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. એટલે

ભોજ ભૂપાળે કવિરાજ કાલિદાસને પુછ્યું કે—આ કમલગં માત્ર આશ્રમ નશ્વત્રોનાં નામે કહી પંડિતરાજે મૌનપણું ધર્યું તેમાં શું અમરકૃતિવંત ભાવ રહેલો છે તે સમજાતું નથી ?

આવાં ભૂપતિનાં વચન સાંભળી અગડેલી બાજીને સુધારવા બા-
હોશ કવિવરે કહ્યું કે—“ આ રાજરાજેન્દ્ર ! આપ જાણોજ છો કે, જે
બાણું બોલ્યા છતાં પણ થોડા અર્થવાણું શીકું ભાષણ હોય તો તે
કશા કામનું નથી, પણ જે થોડું બોલ્યા છતાં અધિક ભાવાર્થ દર્શક
ભાષણ હોય તો તે અત્યંત ઉપયોગી મનાય છે. વળી—જેમ બને
તેમ એક માત્રા પણ આશુ બોલવું એ પુત્ર જન્મોત્સવ સમાન
સમજી પંડિતવરે કેવળ ‘દુઃકામાં મિષ્ટ અભિષ્ટ આશિર્વાદ આ પ્રમાણે
આપ્યો છે કે—

અશ્વિની વસતુ મૂળ મંદિરે । મંદિરે વસતુતે પુનર્વસુ ॥

રેવતી પતિ કનિષ્ઠ સેવયા । કૃતિકા તનય વિક્રમો ભવ ॥

વિશેષ થોડાઓને જન્મ આપનારી ઉત્તમ થોડીઓ આપના
મંદિરમાં સદૈવ વસો, તથા પુનર્વસુ એટલે લક્ષ્મી પણ આપના મં-
દિરમાં સદૈવ વસો, તેમજ રેવતીના પતિ શ્રી બળરામજી તેમના લઘુ
બાંધવ જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તેમની સેવા આપના મનમંદિરમાં સદૈવ
વસો અને કૃતિકાના પુત્ર જે દૈવી સોનાના અધ્યક્ષ કાર્તિકચરણમિ
તેમના સમાન આપનું પરાક્રમ વૃદ્ધિ પામે.

આ પ્રમાણે ગંભીર અર્થ સૂચક આશિર્વાદ સાંભળી ભોજરાજ
અત્યંત પ્રસન્ન થઇ નામના ગણ્યાતા વર પંડિતજીના ચરણમાં નમી
સાત હજાર સોનામહોરો ભેટમાં મુકી શુભાશિર્વાદને વધાવી લીધો.

ત્યાર પછી પંડિતજી પણ દારિદ્ર્યને દેશવટો મળવાથી મહા
સુખમાં નિમગ્ન થતા અને કવિંદ્ર કાલિદાસના શુશ્રુણુવાદ ગાતા પોતાના
વતનમાં જઈ સંસારિક સુખોભોગની આનંદપણે કાળક્રમણ કરવા લાગ્યા.

વાર્તાનેક તાત્પર્ય એજ છે કે-ઉદ્ધમ એજ સાચો કિશોરો છે માટે હંમેશાં ઉમેદભર ઉદ્ધમ કરી ઉત્તમ સુખને સંપાદન કરવા સાચા મનથી મન્યાજ રહેવું તો અતે ઉદ્ધમથીજ જય છે અને આશ્વસ્યથી ક્ષયજ છે. લાભ મળવો ના હાનિ થવી એ ભવિષ્ય ઉપર આધાર છે; પરંતુ એટલું તો સિદ્ધ છે કે વિચાર સહિત લાભદાયી ઉદ્ધમ કર્યો હોય તો છેક નાઉમેદ થવાનો સમય પ્રાપ્ત થતોજ નથી. ખીજો સાર એ છે કે-મનુષ્ય માત્રે મહાન પુરુષને આશ્રય લેવો, જોયી સદા સુખજ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્રીજો એ સાર છે કે-અગડેલી આજીને સુધારવા સમયસૂચક રસિક વાક્યો વધી પોતાની ધારણાને પાર પાડવા આમળ વિચરવું. ચોથો એ સાર છે કે-કુંડું અને મીઠું વાક્ય બોલી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા સાવધાન રહેવું. મી. રીકટર કહે છે કે-બુદ્ધ પડ્યા પછી તમને ગેરહાજરીમાં પણ યાદ કરે એવા સ્નેહ ભર્યા બે બોલ બોલ્યા વગર બુદ્ધ પડતા નહી. અર્થાત્ બોડા પણ મીઠાશ્વ ભર્યા પ્રેમાળ બોલો બોલી બુદ્ધ પડવું. હંમેશાં મધુર હાસ્ય પ્રેમભાવ અને સ્હેજ સ્હેજ ઉપકાર એ વડે સામાનું મન પોતાના તાબે કરી લેવાય છે, એટલુંજ નહી પણ સુખ સંપાદન થાય છે. આ સિવાય કાલિદાસ પંડીતની પરોપકાર વૃત્તિ વિદ્વતા, જ્ઞાતિનું અભિમાન તથા આશ્રિતને સહાયતા આપવા કેવી વિચારણા હતી તે ઉપરની વાર્તા સ્પષ્ટ દર્શાવી આપે છે.

વાર્તા ત્રીજી.

સંજ્ઞાસૂચક

સંજ્ઞાનના સમાગમમાં ઇચ્છા, ખીજના ગુણમાં પ્રીતિ, મુશમાં નમ્રપણું વિદ્વાનું બ્રહ્મન, પોતાની આ ઉપર રતિ, લોકમાં નિંદાનો ભય, સદા સિવજ ઉપર ભક્તિ, મનને વશ રાખવામાં સક્તિ અને

ખળના સહવાસનો ત્યાગ—એટલા નિર્મળ ગુણો જે પુરૂષમાં હોય છે તે પુરૂષો પૂજ્ય છે અર્થાત્ પૂજવા યોગ્ય છે. નીતિશાસ્ત્ર

એક સમય ધારાપતિ ભોજરાજે કેવળ વિરોધાભાસ અલંકાર-યુક્ત શાર્દૂલવિક્રિડિતછંદનું ચોથું ચરણ બનાવીને પોતાની સભાના શૃંગાર રૂપ મહાન્ પંડિતોને તેનો ખુલાસો પુછવા લાગ્યા કે “રામ શ્ચુસ્તિ રાવણસ્ય વદનં સીતા વિયોગાતુરઃ” રામચંદ્રજી સીતાના વિયોગથી આતુર થએલા રાવણના મુખનું ચુંબન કરે છે. આનું કારણ શું હશે ?”

આવો વિપરીતાર્થ દર્શક પ્રબ્ધ સાંભળી તે સમસ્યાના ચરણની પાદ પૂર્તિ કરવા પ્રત્યેક પંડિતોએ પુષ્કળ તર્ક વિતર્કો કર્યા; પરંતુ મહાન્ બુદ્ધિવંત ભોજબુપાળને સમજાવ્યો એ તાણી તોછી લાવેલી અર્થ ઘટનાથી પાર પડે તેમ ન હતું એટલે સત્રજા હીમત હારી અધોમુખ થઇ વિચાર કરવા લાગ્યા. આ પ્રકાર જોઇ ભોજબુપાળે કાલિદાસના રહસ્ય જોયું; રહસ્ય જોવામાં એ હેતુ હતો કે—મારી સભાના સકળ પંડિતો ગમે તેટલા ગિર્વાણુગીરાનો ગર્વ રાખી ફરે છે; પરંતુ આવા વિકટ પ્રબોધોત્તરમાં નિરૂત્તર થઇ જાય છે, પણ તમે સરસ્વતિ સ્વરૂપ વરદાયી છતાં મૌન ધારણ કરેલ છે એ શું ? આ પ્રમાણે રાજાનાં મનનો ભાવ સમજી કાલિદાસ હર્ષ સાથે બોલ્યા કે—“પૃથ્વીનાથ ! આપનું કહેલું ચરણ વિશેષ સમસ્યાસૂચક છે તે આ પ્રમાણે છે.

કવઃ કાન્તારમગાત્પિતુર્વચ્ચનઃ સંત્રિપ્ત્યકંઠસ્થલી ।

કામીકિંકુરુનેચગૃહ્ણતઃસ્ત્રિજ્ઞંપ્રરુદંચકિમ્ ॥

કારક્ષઃકુલરાત્રિરેવહ્યામ્બચ્ચન્દ્રાતપંદ્રોષ્ટિકો ।

રામશ્ચુસ્તિરાવણસ્યવદનંસીતાવિયોગાતુરઃ ॥ ૨ ॥

શ્રી સહિત પિતાનું વચન માન્ય રાખી વનવાસ વેઠનાર કોણ ? રામ કામીજનો કામિનીના કંઠદેશનું આર્હાંગન કરી શું કરે છે ?

શ્ચુન્મતિ-ચુંબન કરે છે ગીધરાજ જટાયુના હાથી રધુકુળમણિ રામચંદ્રજીએ શું કર્યું રાવણસ્યવર્ન રાવણનું માથું કાપ્યું (મહાત્મા તુલસીદાસજીએ રામાયણ વિષે જટાયુ અને રામચંદ્રજીના સંવાદમાં કહ્યું છે કે-સીતા હરણ તાત જિન, કહહુ પિતા સમજાય; જો મેં રામતો કુલ સહિત કહહિ દશાનન આય-હે તાત ! પિતા દશરથજીને સીતાહરણના સમાચાર તમે કહેશે નહી. જો હું રામ છું તો, રાવણને કુળ સહિત સ્વર્ગ લોકમાં મોકલી તે સમાચાર પિતાશ્રીને પહોંચાડીશ. અર્થાત્ તમારા એણે પ્રાણ લીધા છે માટે તેના બદલમાં હું રાવણના અવશ્ય પ્રાણ લઇશ. આ વચન ઉપરથીજ કાલિદાસનું કહેવું થયું છે કે જટાયુના હાથી શ્રીરામે રાવણનું મસ્તક છેલ્લું) રાક્ષસના કુળને વિષે રાત્રિરૂપ કાણ છે ? સીતા અને ચંદ્રમાની ચાંદનીને કાણ નિંદે છે ? **વિયોગાતુરઃ**—વિકળ થએલાં વિયોગી જતો આ પાંચ પ્રશ્નોત્તર મળી આપની સમસ્યાની પાદપૂર્તિ થાય છે.”

આવા પ્રકારે સુંદર યુક્તિવડે વિષમ સમસ્યાને ગોઠવી બતાવ્યાથી ભોજરાજ ખુશી થયો અને કહેવા લાગ્યો કે—“ ધન્ય કવિરાજ આપની અત્યુત્તમ યુક્તિ રચનાને કે જેવડે યોગ્ય પ્રકારે માફ મનરંજન કર્યું. હું વખતો વખત વિચિત્ર પ્રકારના પ્રશ્નો પુછુછું તેનો એજ હેતુ છે કે-પંડીતોની વિદ્યા, બુદ્ધિચાતુર્યતા અને અભિનવ તર્કશક્તિ દિન પ્રતિદિન આવા પ્રસંગોથી ચઢતા નુરે થતી જાય. ત્યારે કોઇ પુછનાર કે કદર કરનાર નર ન હોય ત્યારે ગુણ-વીદ્યાની વૃદ્ધિ થતીજ નથી. ગુણોનો ઉત્કર્ષ કરવા અને તેવા ગુણ અને કળાઓના જીવાસુ પુર-ષોને સર્વ પ્રકારે સતોષવા માટે પ્રજાપાળ નરેશ ખંતીલા રહી નિરંતર સ્વદેશને ઉન્નતિના શિખરે ચઢાવવો ઘટે છે. માટે સ્તુત્ય કર્તાવ્ય કર્મ જાણી એ પંથને સ્વીકારેલો છે. મારા તરફથી જે જે સ્કંદ પ્રશ્નો પુછવામાં આવે અને તેનો ઘટતો ઉત્તર ન અપાય તેથી

વિદ્વદ્ બ્રહ્મણે નારાજ થવાનું કે ઇર્ષ્યા કરવાનું નથી; પરંતુ એક એકથી સરસ યુક્તિઓ સૌથી ઉત્તમ પ્રકારે જન મનરંજન રૂપ પ્રશ્નો-તરો-વિપ્રદો-અર્થો આચવાવા ઉત્સુક રહેવું, જેથી વિદ્વાનોની, સભાની અને સભાપતિની કીર્તિ દીર્ઘતંત્ર પર્યંત પહોંચે છે. મનુષ્ય માત્ર પોતાના ક્રમોથી નામને અમર કરે છે, પણ કાંઈ નામથી અમર થવાનું નથી માટે જેમ અને તેમ નામ અમર થાય તેમ પુરુષાર્થ કરો.

વાર્તાનો સાર એજ કે પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતી વખતે પૂર્વાપરનો પૂર્ણ વિચાર કરી યોગ્ય રચનાવાળો ઉત્તર આપવો તોજ ધન્યવાદને પાત્ર થવાય છે.

વાર્તા ચોથી.

—

ગુણીજનોને પણ જો ગુણગ્રાહી જનની ભેટ નથી થતી તો તે પણ ગુણ છતાં કષ્ટ પામે છે, જેમ ગુણ-દોરી સહિત પાણીનો ભરેલો ઘડો છે, પણ કુવો તેનો ગુણગ્રાહી ન હોવાથી પૂર્ણ જળ તત્ત્વ યુક્ત છતાં તેને ખુડાડી દે છે. અર્થાત્ ગુણ ગ્રાહીય મળે તોજ ગુણની કદર યુગાય છે.

સુભાષિતરત્નભાંડાગાર.

એક સમય ભોજરાજ પંડિતો સહવર્તમાન સભા ભરી સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થયો હતો, તે સમય દ્વારપાળે વિનમ્રું કે 'પૃથ્વીપતિ ! મહીનાય નામનો કોઈ કવિ આપના દર્શનની અભિલાષા રાખે છે ! તે સાંભળી મહારાજએ આજ્ઞા આપી કે 'સુખેથી અંદર આવવા દો' આ પ્રમાણે હુકમ થવાથી કવિએ સભામાં આવી આશીર્વાદ આપ્યો કે—

રાજન મેં જાનેલા દેવ પ્રસન્ન થાવે સ્વસ્ત્ર

મ વારણામેચ્છામિ સ્વતોહં ક્ષમાવિષ્ણો.

હે પૃથ્વીપતે ! મને વારણુ તો આપના દારપાળ પાસેથી મળી ચૂકેલ છે માટે હવે મદનરતો હાથી આપ પાસેથી લેવા ચાહું છું.

આ પ્રમાણે ચમત્કૃતિ બરું બોલવું સાંભળી રાજા પ્રસન્ન થયો, તેથી કવિની વિશેષ કાવ્યચમત્કૃતિ જોવા પૂર્વ દિશા તરફ મુખ હવું તે ફેરવી દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરી બેઠો, એટલે કવિ રાજા સન્મુખ જઈ બોલ્યા કે—

અપૂર્વેયં ધનુર્વિદ્યા મવતા શિક્ષિતા કથમ્

માર્ગજૌઘસ્સમાચાતે રુગ્જોચાંત વિગન્તરમ્

અરે ! ધનુર્વિદ્યાથી તો માગણુ-ખાણુના સમૂહ દૂર જાય છે અને ગુણુ-દોરી પોતા તરફ આવે છે, પણ આતો અપૂર્વ ધનુર્વિદ્યાથી તો માર્ગણુ-માગણુના સમૂહ પોતા તરફ આવે છે અને ગુણુ-સદગુણો દિશાના અંતમાં જાય છે એવી ધનુર્વિદ્યા તમે શી રીતે શિખ્યા ?

આ પ્રમાણે ગતિ સ્તુતિ વાક્યોને શ્રવણ કરી રાજા પશ્ચિમાભિમુખે બેઠો, તે જોઈ કવિ રાજા સન્મુખ જઈ બોલ્યો કે—

સર્વજ્ઞમિતિલોકોડયં મવંતંભાષતેભૂષા

પદમેકમજાનીયં વક્તુંનાસ્તીતિયાચકે

‘ આપ સર્વ-સમગ્રું જાણો છો ’ એમ જે લોકો કહે છે તે બોલું છે કેમકે ‘ નથી ’ એ શબ્દ તમે વાચકને કહી જાણવો નથી. અર્થાત્ વાચકને ના તો કહેતાજ નથી,

તદંતરે રાજા અતિ પ્રસન્ન થઈ ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરી બેઠો એટલે કવિ સન્મુખ જઈ કહેવા લાગ્યો કે—

सर्वदासर्वदोऽसिति मिथ्या त्वं स्तुयसेबुधैः

नावयोलेभिरपृष्ठे नवक्षः परयोषितः

હે રાજન્ ! ‘આપ નિરંતર સઘળું આપો છો ’ એવાં જે પંડિત પુરૂષો આપનાં વખાણુ કરે છે પણુ હું તો તે ખોટાં માનુંછું; કારણુ કે—આપે કોઈ વખતે શત્રુને પીડ અને પરસ્ત્રીને વક્ષસ્થળ આપેલજ નથી ! અર્થાત્ આપ શરવીર અને પરનારી સહોદર છો.

આ પ્રમાણે કવિનાં વચનો સાંભળી રાજા સિંહાસન ઉપરથી ઉઠી અંતઃપુરમાં જઈ પટરાણીને કહેવા લાગ્યો કે ‘ હે દેવી ! મેં સઘળું રાજ્ય કવિની કાવ્ય છતાં ઉપર પ્રસન્ન થઈ અર્પણુ કરી દીધું છે માટે હવે તમો મારી સાથે તપોવનમાં ચાલો કે, જેથી ત્યાં તપ-શ્રયા કરી પરભવનું સુંદર ભાતું સંપાદન કરીયે. આ પ્રમાણે રાજાનું બોલવું સાંભળી પરમપુત્રીત પતિવ્રતા દેવી પતિદેવનાં વચનને અંગીકાર કરી ઝટ તપોવનમાં જવાની તૈયારી કરવા લાગી.

કવિ તો મહારાજા ઉઠીને ચાલતા થયા ત્યારે અતિ ઉદ્વેગ થઈ ગયો કે—અરે આ શું ? મેં ધાર્યું હતું કે મારી કાવ્યચાતુરી જોઈ મારી દારિદ્ર્ય દશા મહારાજા દૂર કરશે, પણુ તે તો આશા સઘળી વ્યથા ગઈ. કહેવત છે કે ‘ અકરમીનો પડીયો કાણો ’ દેશ જાઓ પર-દેશ જાઓ કે મોટા રાજાનું મન રંજન કરે; પરંતુ ‘ નસીબ ચાર ડગલાં આગળનું આગળ ’ ભલે ઘડાને સમુદ્રમાં નાંખો કે કુવામાં નાંખો, પણુ તેમાં તો જેટલું પાણી આવતું હશે તેટલુંજ આવશે. ખેર એજ દોરી લોટો અને એજ બિક્ષાટન આમ વિચાર કરી સભાની ખહાર નિકળ્યો એટલે બુદ્ધિસાગરે તેને પુછ્યું કે કવિરાજ ! મહારાજે શિરપાવ કર્યો ? તથા શું શું કાવ્ય ચમત્કૃતિ સંભળાવી ? તે કૃપા કરી ફરમાવો. આ પ્રમાણે મુખ્યમંત્રીનું બોલવું સાંભળી નિરાસ થયેલા

એક સમય હામિ શિરોપ્યતિ બોલે જુનાળ અને કવિ પુણ્યુર કાલિદાસ એ બન્ને જહાન પુરે યાદ પહેરમાં સુંદર સુગંધવાર ખિલેલી સંધન પુષ્પવાટિકામાં પરસ્પર જમણો હાથ મેળવી વાર્તા બિભેદ કરતા ફરતા હતા. તે સમય ઘોષ એક દિનમણિ નામનો પંડિત ત્યાં આવી ચઢ્યો અને નરેન્દ્રને આશિર્વાદ દઇ આગળ ઉભો રહ્યો; એટલે તેનું બોજરાજે સન્માન કર્યું તથા કેટલીક શાસ્ત્રાર્થ સંબંધી ચર્ચા પણ ચલાવી, તેથી તેને વિદ્વાન બણી તેને પણ પોતાના ડાખા હાથ સાથે તેમો ડાખો હાથ મેલાવી અર્થાત જમણી બાજુ કાલિદાસ અને ડાખી બાજુ દિનમણિ એ પ્રમાણે બન્ને તરફ બન્ને પંડિતો રાજાના હાથને પકડી વાટિકામાં વિહાર કરતા હતા. જો કે દિનમણિ વિદ્વાન હતો; પરંતુ મોટા દિલવાળો અને પરતી ચઢતી જોઇ રાજા થનારો ન હતો, તેથી તેણે રાજાની પૂર્ણ મહેરબાનીના પાત્રરૂપ કાલિદાસને બાજુવાથી તેની હલકાઇ બતાવી પોતાની ઉભતી સિદ્ધ કરવા અન્યોક્તિ બલકાર રૂપે શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદનાં ગ્રંથ ચરણ આ પ્રમાણે કહ્યાં—

गृण्हात्येषरणे शिरोप्यति जवंकर्षत्य सावाजिनं ।

धृत्वाचर्मधनुः प्रयातिसततं संग्रामभूमावपि ॥

घृतंचौर्ध्वपरस्त्रियं च सप्रथं जानाति नायकरो

જુવો આ ડાખો હાથ છે તે જમણા હાથથી ઢિતરતા દરબબને છે; છતાં ઉચ્ચ ઉચ્ચ ડાખો કરે છે, રણસંગ્રામમાં શત્રુના મરતકતું છેદન કરવા પ્રથમ ડાખો હાથ શત્રુના શિરના વાળ પકડે છે ત્યાર પછીજ જમણો હાથ માથું ડાખે છે, થોડા ઉપર સ્વારી કરતાં ડાખો હાથ જ્યારે લગામ પકડે છે ત્યારે સ્વાર ચલાય છે; તેમ લઢાઈમાં ડાખો હાથ ઢાલ અને ધનુષ ધારણ કરે ત્યાર પછી જમણો હાથ તરવાર પકડી તેની ઓમવડે અડધપ્રહાર કે ત્રીસ ચલાવી કાઢે છે, વળી ડાખો હાથ ચોરી, જુમાર, મોટા કાલ, કે પારકી બીનો હાથ

પ્રકરથી વગેરે નિંદાકર્મો બિલકુલ કરતો નથી. (તેમજ જમણા હાથ સ્ત્રીનો હસ્તમેલાપ કરી બંધણીમાં બાંધે છે, પણ તેને ડાબો હાથ સુવા વગેરેનું સુખ આપે છે. અર્થાત પરણીને સ્ત્રીઓને રક્ષણતી મુકે છે તેને ડાબો હાથ આસરો આપે છે, ધનુષ ખેંચતી વખતે ડાબા હાથને મારો ઝીલવાના માટે મોખરે રાખી પોતે ચાડીયાની પેઠે કાનના પાસે ગતિ કરે છે, જમવા વખતે જમણા હાથ ભોજનનો રસ લે છે અને ડાબા પાસે માખીઓ ઉડાડે છે વગેરે વગેરે ઉત્તમતા યુક્ત ગુણો ડાબા હાથમાં રહેલા છે.) આ વિના બીજા ડાબા હાથના ગુણો કલિદાસ પંડિત મારા શ્લોકનું ચોથું ચરણ કહી પૂર્ણ કરશે તે આપ સાંભળો. ”

આવા પ્રકારે બ્યાજનિંદારતુતિરૂપ ડાબા હાથને બહાને પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા બતાવી કલિદાસની જમણા હાથને બહાને બળતા અને નીચતા બતાવી, પણ આ બાબત વિષે કલિદાસ તો સધળા ભેદ સમજી કટકારૂપ ઉત્તર આપવા સમયજ શોધતો હતો, તે તક હાથ લાગવાથી તુરત બોલ્યો કે—**દાનાનુદયમતાં વિજેક વિધિના શૌચાધિકારી કુતઃ** ને કે એવા ગુણોનો આભાસ છે; પરંતુ ડાબા હાથથી જન્મ પણ દાન અપાતું નથી એ હેતુ મારેજ તેને બહાણે ગુદા પ્રક્ષાલન કરવાને માટે શૌચાધિકારી કહેલ છે.

આ પ્રકારે કલિદાસનું બોલવું સાંભળી દિનમણી તો દીનતા યુક્ત થઇ ગયો અને કશું પણ ન બોલતાં મનમાં પોતાની નિબ્રંચના થઈ જાણી શરમિદા થઈ ગુપચુપ અગીયારા ગણી ગયો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—આપ બડાઇ કરત હૈ, જ્યે જન અપને મુખ; જ્યો કમિની કુચ આપક, બહુત ન માયે મુખ. આત્મસ્થાપા કરતી એ અતિ નિંદાકર્મ છે. વળી જે જન બીજના

અને વિચારવા લાગ્યો કે—અરે કરમ ! તને જરા પણ શરમ નથી !
પરમ ઉદાર ધર્મરાજ જેવા ગરીબના માળખ રૂપ માળવપતિના અ-
માડી તારો ધરમ બળતી મારી ભરમ મુમાત્રી રેસમની ફેલ જેવો
નરમ બનાવી દીધો ! ! અહા ! શું ઉમેદથી નિરવાજસ મેળવવા આ-
વ્યો હતો ત્યાં શું સંસ્કાર થયો ! ! મન કહેશે માળીઅં ચડું અને
કરમ કહેશે હું ચુલામાં પડું એ કહેવત પ્રમાણે મારો ઘાટ
થયો. જે દુઃખી જનની દયા લાવનાર દુલો દેશપતિ કે જેની દયા
ભરી નજરથી દરેક જનનાં દુઃખ ટળી જાય એ તેજ દયાવંત મારા
સમાન દીનને જોયા છતાં મારા ભાગ્ય બુલાવી બોલાવેલા શબ્દોથી
નારાજ થઇ દુઃખ ઉપર હાથ મળવા સરખો પ્રકાર અમલમાં
આણ્યો તો હવે બીજે કયે ઠેકાણે જઈ દાગિરય રૂપ અમિના તાપથી
તપેલા ઠરું ? હાય ! હવે મારા દુઃખનો અંત આવે એવી આશા રા-
ખવી એ તદન નકામીજ છે.

આ પ્રમાણે કરમની કંઠાઈની કહાણીને યાદ કરતો કરતો
આડા અવળા પગ ધરતો રસ્તે સંચરતો હતો, તેવામાં તેના કરમ
સંયોગે સ્વચ્છાતિનું ચુસ્ત અભિમાન ધરાવનારા પગેપકારી અને બો-
જરાજની સભાના ભગ્ય આબૂષણ રૂપ કવવર કાલિદાસની ભેટ થઇ
આવી. નિરાશ થએલા દીન બ્રાહ્મણને કાલિદાસે પુછ્યું કે—“ હે ભૂદેવ !
આવી શોક દશાને કેમ પ્રાપ્ત થયા છો ? ” આવું બોલવું સાંભળી
બ્રાહ્મણે પોતાની વીતક વાર્તા કહી સંભળાવી. જેથી કાલિદાસને અ-
તિ દયા ઉત્પન્ન થઇ અને તેને દિલાસાનાં વચનો કહી કહ્યું કે—“
મહારાજ ! હાલ તમે જ્યાં તમારો ઉતારો છે ત્યાં જાઓ. હું ચોડાજ
વખતમાં તમારા માટે રાજદ્વારમાં તજવીજ લગાવી જેનાથી અપમાન
પામ્યા છો તેનાથીજ માન મળવાનો સમય ઇશ્વરી પ્રતાપે લાવીશ ત-
મે જરાપણ નિરાશ થશો નહીં. ” આ પ્રમાણે કહી તેમના ઉતારાનું

સ્થાન ધ્યાનમાં રાખી પોતે રાજદ્વારમાં ગયો. નિયમ મુજબ આ-
શિર્વાચન કહી નિમેલા આસન ઉપર બેઠો એટલે ભોજનરૂપે પુછ્યું
કે—“ હે કવિશેખર ! પીઢાસ્તુદિનોદિને આ ચરણનો શા અર્થ થો
છે તે કહો ? ”

આવું ભોજ બૂપાળનું ભાષણ સાંભળી જોષતી તકને હાથ લા-
ગેલી જાણી કાલિદાસે પાછળનાં ત્રણ પદ પૂરાં કરી આપો શ્લોક કહી
સંભળાવ્યો કે—

પ્રદાને વિપ્રપીઢાસ્તુ પુત્રપીઢાસ્તુ મોઝને ॥

શયને પત્નિ પીઢાસ્તુ ત્રિપીઢાસ્તુદિને દિને

હે નરેન્દ્ર ! આપને દાન દેવાના વખતે દાન લેવા આવેલા પા-
છણો કંટાળો આપો કે જેથી પૃથ્વીના છેડા લગી આપની કીર્તી જઈ
પહોંચે, તેજ રીતે ભોજનના વખતે આપના પુત્રો કંટાળો આપો
એટલા પુત્રો થાઓ અને શયનના વખતે નિજ પત્નિયો તિલાસ
ફીડાવડે કંટાળો આપી અપુર્ણ સુખાનંદ આપો. આ પ્રકારની ત્રણ
પીઢા દિન પ્રતિદિન થાઓ. ”

આવો તે શ્લોકમાં રહેલો ગુણભાવ અને અમિત અબ્યુદય દ-
ર્શકાત્મક આશિર્વાદ જાણી પોતાથી થએલા પાછણના અપમાન માટે
પુષ્કળ પરિતાપ થયો અને કવિરાય પ્રત્યે કહ્યું કે—“ કવિરાય ! મને
હમણાં થોડા સમય પહેલાં એક ભૂદેવે આવો આશિર્વાદ આપ્યો હતો,
તેથી મેં તેને ત્રિપીડાના પૂર્વાપરના સંગ્રહ વિષે કશું પણ ન પુછતાં
એકદમ મારા મનમાં સંસારના ત્રીતાપ રૂપ પીડા હમેશાં થાઓ,
એવો અવળો ભાવ સમજી તેનું અપમાન કરી કહાડી મુક્યો. જેથી
મેં ધણુંજ અધમ પગલું ભર્યું છે. પુરેપુરો શ્લોક ન સાંભળતાં માત્ર
એકજ પદનો અર્થ વિચારી મારા શુભેચ્છક વિપ્રનું મેં અપમાન કર્યું

એથી અતિ દિલગીર છું માટે તમે તે આહ્વાનનો શોધ કરાવી અહીં બોલાવી મંગાવો કે જેથી મારાથી થએલા અપરાધની ક્ષમા માગી તેમનું સન્માન કરું.

આવું મહારાજનું બાષણ સાંભળી પરદેશી જનોને ઉતરવાનાં અમુક અમુક ઠેકાણાઓ વિષે શોધ કરાવી તે આહ્વાનને રાજહજુર બોલાવી મંગાવ્યો એટલે ભોજ ભુપણ થએલા અપરાધની માફી માગી અને સિરપાવ આપી તેને વિદાય કર્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—મનુષ્ય માત્રને મોટો હોદ્દો મળે તદ્દપિ પોતાના દેશનું, પોતાના યાત્રિયાંધરોનું અને પોતાના ધર્મનું નિરંતર સાચું અભિમાન રાખી ખંતથી ઉત્તમ સેવા બજાવી ઉચ્ચ પદને ધરાવવું એજ ઉત્તમ પુરુષનો ધર્મ છે.

થોડો વખત વીત્યા પછી ઉન્મત્ત દશા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ચારે
 તરફથી અસંખ્ય સંકેતોનો ત્રાસ આવી પડે છે; છતાં જો તેવા સમયમાં
 અડમ રહી તે નિસાને જીરવે તો ધન્યવાદને પાત્ર થાય છે; માટે
 આપણે પણ અત્યાર લગી વિપત્તિ નથી વેઠી ત્યાં લગી રંગ રાખી
 રહેલ છીએ, પણ હવે પછી જ્યારે રાત્રીચોળ મજાક સમાન રંગ રહે
 ત્યારેજ ભાગ્યશાળી ગણાઈએ. એ માટે મારો તો એવો વિચાર છે કે
 આપણે જન્મ પર્યંત છુટું પડવુંજ નહીં એવો દૃઢ સંકલ્પ કરી એકજ
 ગુણરૂપ શીજ સંપન્ન પુરુષને વરીએ અને આનંદમાં કાળ કમજુ
 કરીએ. કહ્યું છે કે **કુરંગતાગતસ્નેહાઃ**—દૂર રહેવાથી સ્નેહ પણ દૂર
 જતો રહે છે અર્થાત્ પ્રેમ ઓછો થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી અન્યો-
 અન્ય મન મળ્યાં ન હોય ત્યાં સુધી તો ભુલમાં પડવાથી કશી ખટક
 રહેતી નથી, પણ જ્યારે મન મળ્યાં અને એક એકના ગુણ કળ્યા
 પછી જો વિરોધ થાય તો તે ખટક પ્રાણનો નાશ કરે છે. એ કારણને
 લીધે ચતુર વરની શોધ કરવા પ્રવાસે નીકળીએ અને વિદ્વતા ખતાવી
 પુરુષોનો શાસ્ત્રવાદમાં પરાજય કરવાનો ક્રમ શરૂ કરીએ એમ કરતાં જો
 આપણા મનના ભાવ જાણનાર વેધક પ્રેમી યોગ્ય વર મળશે તો તે
 સાથે આપણુ ચારે પાણીમહથ્થુ કરી સંસારસુખ અનુભવી પ્રેમને
 મિલાવિશું. આ પ્રમાણે મન ઉઠાવ્યા વિના તો યોગ્ય વર મળવો
 મહા મુશ્કેલ છે અને જો યોગ્ય વર ન મળે તો પછી અવતાર એજેજ
 ગમે; કેમકે જો ચતુરને ચતુરનો સંયોગ થાય તો પરસ્પર અત્યંત
 પ્રમોદ ઉપજે છે. નહિતો રખડેલ દોરના ગળામાં લાકડું બાંધે છે
 અને તે લાકડું જેમ તે દોરને તારવાર પીડા કરે છે તેમ મૂર્ખ સાથે
 જોષ્ટી થવાથી પમલે પમલે પીડા જાય છે, અને હઠીલાઈ વડે હેસન
 કરી રીખાવે છે. કહ્યું છે કે—**હે પ્રથમ !** તું જો ગુણવાન ઉપર રૂઝમાન
 થઈ જાય તો અખર દુઃખના માંસકા સાથે નાખજો; પરંતુ હાથ નેહી
 નાકે લીટી ખેંચી આજીજી કરી કહ્યું છે કે ગમાર સંગાથે સંમધ

જોડવા રૂપ દારણુ દુઃખ કૃપા કરીને ન આપીશ ! ન આપીશ !!
 ન આપીશ !!! કારણ કે રસીઆને રસિયાની સોખત થતાં અત્યંત
 રસિકતા ઉત્પન્ન થાય છે, પણ જો અરસિક જનની સાથે લાકડે
 માંકડું વળગ્યાની પેઠે સંબંધ બંધાઇ ગયો તો, જેમ ઝાડથી વિખુટી
 પડેલી ડાળ ઝુરીને ઝાંખરા જેવી થઇ જાય છે તેમ ઝુરીને મરવું પડે
 છે. જે જન યોગ્ય યુક્તિને સમજે નહીં તેમ જેને વળકવળની સુઝ
 રહે નહીં. જ્યાં ત્યાં ભટકેલા જંગલી રોજની પેઠે જોતો રહે તેને
 નર છતાં વનચર સમજવો. જે જન સુઝ પુરૂષના સહવાસમાં નિરં-
 તર રહેતો હોય, તદ્દપિ રોઝ જેવા માણસને ચતુરાઈ આવડતી નથી.
 નદીના ઉંડા જળમાં પથરો રાત દિવસ રહે તેથી ભોંજે છે ખરો,
 પણ અંદર બેઠતો નથી તેજ પ્રમાણે મૂર્ખજન કે જેનું હૃદયજ અચેત
 હોય છે. તેને બહા સરખા પણ જ્ઞાન આપી શકતા નથી. કારણ કે
 તેનું મન સ્થિર હોતું નથી એ તો ફક્ત ભ્રમતા ભૂતની પેઠે આ
 ઘેરથી પેલે ઘેર અંગર આ મંડળમાંથી બીજા મંડળમાં માથું ધુસાડતો
 હરાયા દોરની માફક રખડ્યા કરે છે, તેવા હૃદયશુન્યના અંતરમાં શી
 રીતે ચાતુરીનો સંસ્કાર થાય ? જે ચતુરજન મળે તો તે સાથે બોલતાં
 પણ એવો આનંદ આવે છે કે ફરી એક વખત મીઠડા બોલ બોલે
 તો ઠીક, એવી ચાહના રહ્યા કરે છે, તેવા પુરૂષની સંગાથે સંયોગ
 બને તો સંસાર સુધર્યો ગણાય અને તેવા રસિક પતિના સમાગમથી
 વાતચીતમાં જે આનંદ આવે છે તે હૃદયમાં પણ સમાતો નથી તથા
 તેનું વર્ણન કરવા માટે પણ યોગ્ય શબ્દો મળી શકતા નથી માટેજ
 પૂણું પરીક્ષા કરી પતિ કરવો જેથી જીવિત ધન્ય ગણાય, નહીતો
 મૂર્ખ શેખર ભરથાર મળે તો આખો જન્મારો ઝુરતાં જશે તેમાં
 દૈવને પણ દોષ શો દેવાનો ! જે જન દીવો લઈ દેખી પેખી કુવામાં
 પડે તેને કાઢ શું કરે ? માટેજ ધર્મ વય સ્વભાવ અને સ્થિતિ સમાન
 જોઇ સંબંધ બાંધવો. ”

આ પ્રમાણે સાહેલીનું ભાષણ સાંભળી સર્વેએ એ વાતને સ્વીકારી અને યોગ્ય બદોબસ્ત સાથે પ્રવાસે નીકળ્યાં. સ્થળોસ્થળ પડિતાથી વાદ વિવાદ કરતાં પડિતાના પીઞ્વરરૂપ ધારાનગરીએ પડિતાની પ્રશંસા સાંભળી આવી પહોંચ્યાં. યોગ્ય સ્થળે મુકામ કરી વિશ્રાંતિ લીધી. સામાર્થ કરવા નિશ્ચય કર્યો.

નિશ્ચય કરેલા દિવસે રાજ્યસભામાં જઈ પહોંચ્યાં અને મધુર સ્વરે યોગ્ય શબ્દોમાં આશિર્વાદ દઈ ઉભાં રહ્યાં; એટલે સકળ સભા તેઓનાં રૂપ, લાવણ્યતા, કિશોર અને વય વગેરે નિહાળી કેવળ ચિત્રવત બની ગઈ અને વિચારવા લાગી કે-“ આતે ઉર્વશીઓ મનુષ્ય રૂપ ધરી જન્મતને મોહ પમાડવા આવીઓ છે કે શું ? અહા ! કિરતારની કારીમરીની અગ્ન્ય કૃતિ છે ! આવી અસૌકિક રૂપરૂપના અંચાર રૂપ કુમારીકાઓને જોઈ મહારાજાએ તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરી તેમને યોગ્ય આસન આપ્યાં અને કહ્યું કે-“ હે બાળાઓ ! જે વિષય ચર્ચાવવા ઇચ્છા હોય તે માટે નિઃશંકપણે પ્રશ્નોત્તર કરો.” આ પ્રકારે ભોજ બ્રૂપાળનું બોલવું સાંભળીને તે બાળાઓ પૈકી એક બાળા બોલી કે-“ ધર્માવતાર ! અમો ચારે જણુ રૂપ વય વગેરેમાં સમાન છીએ; છતાં સગી બહેનો કે એક જાતિની નથી; તથાપિ સગી બહેનો કરતાં અધિક પ્રેમની સમાધિ ધરાવીએ છીએ. અમોએ સ્થળે સ્થળના પડિતા સાથે વિદ્વા સંબંધી વાદ વિવાદ કરી ઇશ્વર પ્રતાપે વિજય મેળવી આપ નામવરની હજુર ધણા વિચિક્ષણુ મહાન પડિતા છે એવી પ્રશંસા સાંભળી અહીં આવેલ છીએ. આ પ્રકાર કરવાનું મુખ્ય પ્રયોજન તો એ છે કે જે પુરૂષ અમોને વાદ વિવાદમાં જીતે તેને અમો ચારજણુ વરીએ અને અમારી પાસેનું મધનું ધન સોંપી દઈ દાસી થઈ પતિસેવા બજાવીએ અને જે અમોને ન જીતે તો સવાલાખ સોનામહેરો દંડ તરીકે લઈ અમારા વિજયનો તાંમાના પતરા ઉપર

લેખ લખાવી લઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા છે. તેમાં પણ અમારી સાથે વિવાદ થતા પહેલાં અમે ચારે જથ્થુ શી ન્યાતની છીએ તે ઝાળખી કાઢાડ્યા પછી અન્ય ચર્ચા ચલાવવા વિચાર છે.

આવું તે કુમારિકાનું બોલવું સાંભળી ભોજરાજે પંડિતોને કહ્યું કે—“વર્ષોનાં વર્ષો થયાં મોટાં વર્ષાસનો એઠે એઠે ખાઓ છો, તે હક્ક કરવાનો સમય આજે આવેલો છે માટે પોતપોતાની શક્તિ પ્રકાશી. આવી મહારાજ માળવાધિશની આજ્ઞા થતાં સર્વ પંડિતોએ તેઓ શી જાતીની છે તે માટે આકાર એજા વગેરેથી પારખવા અનેક તર્કનાઓ ચલાવી; તદ્દપિ કશું પણ અનુમાન કરી શક્યા નહી. તેથી તે પંડિતોએ એકમત થઇ ત્રણ દિવસતી મુદત માગી લીધી; પરંતુ ત્રણ દિવસ જતાં કેટલીવાર ! અનેક અનેક પ્રકારનાં અનુમાનો કર્યા, પણ એકે સફળ થયાં નહી જેથી ચિંતારૂપી સમુદ્રમાં ડુબી ગયા. મનુષ્ય માત્રને સર્વ કરતાં આજીવિકાનો લાંગ થવાની ચિંતા બહુ સતાપદાતા છે, એજ સંતાપદાતા ફિકર પંડિતોને આવી લાગી. જેથી ખીચારા બહુજ મુંઝાવા લાગ્યા પણ કરવું શું ? છેવટે સર્વ પંડિતોએ મળી વરદાથી કાલિદાસને વિનવ્યું કે—“આ સમય હવે મૌન ધારણ કરવાનો નથી તેમ દોષ વિચારવાનો પણ નથી. સહુને સારે સારું છે. માટે સભાનું નીર રાખવા આંખ ઉઘાડો. જે અમરત્ય રૂપિ સમુદ્રને ત્રણ આયમનમાં પાન કરી ગયા તે શું ગાયની ખરીમાં ભરાયલા પાણીમાં ડુબશે કે ? અત્યાર હમી આખા આર્યાવર્તમાં મહા માન મેળવેલું તે બિચારી બાળાઓથી પરાજય થઇ માન ખોશે કે ? જરા વિચાર કરો, અમારી નહી પણ તમારી ટેક રાખવા પણ વિદ્યાશક્તિ ટેરવે જેથી સર્વની લાજ રહે.”

આ પ્રમાણે પંડિતોનું બોલવું થયું તેથી પોતે તુરત તેઓને આશ્વાસન આપી રાત્રિ પડ્યા પછી જોગમાયાનું સ્મરણ કરી જ્યાં તે

બાળાઓએ મુકામ કર્યો હતો ત્યાં છુપી રીતે કાલિદાસ જઈ પહોંચ્યો અને ગુપ્તપણે તે બાળાઓની ચેષ્ટા બેઠવું, હાસ્યવિનોદ વગેરે બોધ શક્તિની મહેતી મેળવવા ચત્ત ચલાવ્યો; કેમકે પ્રત્યેક મનુષ્યના બોલવા ચાલવા અને આચાર વિચાર ઉપરથી કંઈ જ્ઞાતિનું, કેવા સ્વભાવનું અને કેવી રહેણી કહેણીનું છે તે સ્પષ્ટપણે પરખાઈ આવે છે. એજ હેતુ માટે વિદ્વાન શિરોમણી કાલિદાસે તે પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ હાસ્ય વિનોદાદિની વાતચીત કરતાં આખી રાત વહી જવા આવી, તથાપિ તેઓના મુખથી પોતાની ધારણા પાર પડે તેવો એક શબ્દ પણ સાંભળવામાં આવ્યો નહી, તેથી કાલિદાસ નિરાશ થઈ વિચારવા લાગ્યો કે આખી રાત નકામી દુઃખાવસ્થામાં ગુજરી, પરંતુ કાર્યસિદ્ધિ કશી હાથ લાગી નહી. શું સર્વ પડિતોની પંડે મારે પણ નિરાશાનાં પગલાં ભરવાનો વખત હાથ લામશે ! અરે ! જો એમજ થાય તો તો વિદ્વાનો કાકો રાખી ફરવા કરતાં તો મરવું બહેતર છે. કહ્યું છે કે—

જીવ જતાં રહે લાજ જો, તો અતિ બિત્તમ રીત;
લાજ ગયા પછી જીવવું, તે થિક જીવનમિત.

માટે લાજ રહે તેવા ચત્ત ચલાવ્યા છતાં પણ કશો દહાડો વળ્યો નહી, હશે જેમ જગતકર્તા જગદીશ્વરની મરજી હશે તે ખરી, પણ હિંમોગને તો માંડી વાળવો યોગ્ય નથી. નિરાશાનાં ચિન્હો નજરે જણાતાં છતાં પણ જો એક સરખો હિંમો ચલાવ્યાજ કરે તો અંતે ફતેહ મેળવે છે ! જે કામ હાથમાં લીધું તેની પાછળ ખંતથી મહેનત કરવી, ગમે તેટલી મહેનત પડે, ગમે તેટલી વાર આપણો પરાજય થાય તો પણ તે કામમાં મંડ્યા રહેવું એજ વિશેષ લાભદાયક છે આ પ્રમાણે વિચાર ચલાવવો હતો તેટલામાં તો તે ચાર સખીમાંની એક-જણી બોલી કે—

“ અમૂલ્ય માત્રીપિત્ર દસપતિરિવ માતૃચક્રન ”

જેમ સોનાના મેલાપથી પારો પીળા થઇ જાય છે તેમ સુર્યોદય થવાથી પૂર્વ દિશા પીળી થઇ ગઇ છે.

આવા પ્રકારનું પ્રથમ કુમારિકાનું બોલવું સાંભળી કાલિદાસે અનુમાન કર્યું કે એ કન્યા સોનીની છે, એમ નિશ્ચય કરી શબ્દ અને મહેરો ધ્યાનમાં રાખ્યો. એટલામાં તો બીજી કન્યા બીજું ચરણ આ પ્રમાણે બોલી કે-**ક્ષણાર્ક્ષિણાસ્તારાનૃપતયદ્વાનુદ્યમપરા-જેમ** જેમ નિઃશ્વમી એદી રાજ્યો જો જોતામાં પોતાના રાજ્યવૈભવથી ક્ષીણ થઈ જાય છે તેમ જોત જોતામાં તારાઓ અસ્ત થવા લાગ્યા છે.

આવું બીજી બાળાનું બોલવું સાંભળી તેના માટે પણ કાલિદાસે અનુમાન કરી લીધું કે આ રાજકન્યા છે. તદંતર ત્રીજી બાળા ત્રીજું ચરણ બોલી કે-**ગતચ્છાયચ્છન્દ્રોલુપ્તજનશ્વગ્રામ્યસદસિ જેમ** પંડિત પુરૂષ મૂર્ખ ગ્રામ્યજનોની મંડળીમાં જઇ નિસ્તેજ થાય છે તેમ ચંદ્રની કાંતિ તેજહીન થઇ ગઇ છે.

આ પ્રકારનું વાક્ય સાંભળી કાલિદાસ સમજી ગયો કે આ અલ-કન્યા છે. ત્યાર પછી ચોથી કન્યા ચોથું ચરણ બોલી કે-**નરાજસ્તે દીપાદ્રવિળરહિતાનામિવગૃહાઃ-જેમ** ધન વિનાના જનોનાં મંદિરો તેજ વગરનાં થઇ જાય છે તેમ તેલ વિના દીપકનું તેજ તેજ વગરનું થઇ ગયું છે.

આ વાક્ય ઉપરથી તેને પણ કાલિદાસે કળી લીધી કે એ વણિક પુત્રી છે. ત્યાર પછી તે ચારે ચરણ ચિતમાં પૂર્ણ થાદ રાખી કાઢના કળવામાં ન આવે તેમ તે મકાનમાંથી નીકળી પોતાના સ્થાનકે જઇ પહોંચ્યો અને તે કમનીય કિશોરીઓ પણ પોત પોતાના નિત્ય નિયમ પ્રમાણે પ્રાતર્વીધિ કરવામાં જોડાઇ. ત્યાર પછી ભોજન કરી રાજસભામાં ગર્વાનંદ સહિત તે ચારે બાળાઓએ પ્રવેશ કર્યો. ભોજનરોજને આશિર્વાચનો કહી ચોગ્ય આસને સ્થિત થઇઓ. તે સમય ભોજરાજે

પંડિતો પ્રત્યે કહ્યું કે—તમારી અવધિ પૂર્ણ થઈ ગઈ છે માટે આ બાળાઓના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

આ પ્રમાણે મહારાજનું બાષ્પ સાંભળી સધળા પંડિતો ઉત્તર અને તેજ રહિત થઈ ગયા. તે જોઈ જોજ-જની રાજ સભાના બૃષ્ણ ૩૫ સરસ્વતિના અવતાર કાલિદાસ બોલ્યા કે—

અમૃત પ્રાચી પિન્ના રસપતિ રિવ પ્રાદ્યકનકં
ક્ષણાર્ક્ષિણા સ્તારા નૃપતયદ્વનુદ્યમવરા
ગતઠ્ઠાયં મંદ્રો બુધજનદ્વ પ્રામ્યસદસિ
ન રાજન્તે કીપાદ્રધિણ રહિતા નામિવગૃહાઃ

આ પ્રકારનો કાલિદાસે સ્લોક કહી સમાસમક્ષ તે ચારે કન્યાઓની જુદી જુદી જ્ઞાતિઓ કહી ખતાવી તેથી સર્વનાં મન આનંદિત થયાં અને તે કુમારીકાઓની સરત પ્રમાણે પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ જોઈએ તેવો મળ્યો, તેથી તે બાળાઓએ પણ મન સાથે નિશ્ચય કરી કવિવર કાલીદાસનેજ મનસ્વિજન વડે વરી ચુકી; તથાપિ મનના માન્યાની આતુરી તથા વિદ્વતા નિહાળવા દરેક બાળાઓ કવિવરને નિર-નિરાળા સત્રાલો પુછવા લાગી, એટલે પહેલી બાળા બોલી કે—
“હે શ્રેષ્ઠ કવિ! આ સંસારમાં પ્રહણ કરી પ્રથંસવા લાયક કંઈ કંઈ ઉત્તમ વસ્તુઓ છે? તથા વસંતઋતુ કેવી સુખદ છે? અને રાજ્યોએ કયા કયા દોષોનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ?” આ પ્રમાણે પ્રશ્નો સાંભળી પ્રથમ બાળાને કવિવરે કહ્યું કે—

તપસ્યન્તઃ સન્તઃ કિમપિ નિઃસન્ધઃ સુરનદી
ગુણોદારા મ્હારાનુતપારચ્ચામઃ સાવનયમ્ ॥
પિશામઃ શાસ્ત્રાઘાનુત વિશિષ્ઠકાવ્યા મુનરસા
નવિષઃ કિંકુર્મઃ કતિપયનિમેષા દુષપજન ॥

ગંગાજીના ત્રઠ ઉપર જઈ તપશ્ચર્યા કરવી ? ઉત્તમ પ્રકારના ગ્રંથો વાળી જીને આદર સહિત સેવન કરવી ? તથા નાના પ્રકારના કાવ્યાત પૂર્ણ શાઓનો રસ પીવો કે શું કરવું ? કારણ કે આ જમત તો અદ્યપ્ત સ્થિતિવાળો છે માટે મારા વિચાર પ્રમાણે 'સર્વ' તણને બજીએ શ્રી ગોવિંદને' એ સમાન અન્ય ઉત્તમ વસ્તુ છેજ નહીં.

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

પરિમલ મૃતોવાનાઃ શાન્ત્યા નવાંકુર કોટયો
મધુર વિરૂતો ત્કણ્ઠા લાઘ્યઃ પ્રિયાઃ પિકપાક્ષિણામ્
વિરલ સુરત સ્નેહોદ્ધારા સ્વધૂલદનન્દવઃ
પ્રસરાતિ મધોરાઙ્ગ્યાં જાતોન કસ્ય ગુણોદયઃ

જ્યારે વસંતઋતુનો પ્રચાર થાય છે ત્યારે સુગંધિ યુક્ત વાયુ થાય છે તમામ વૃક્ષોને અનંત અંકુરો ફુટે છે, ફાકિયોનો મધુર મન-હર સ્વર મનને મહાનંદ પમાડે છે. બહાલોજ લાગે છે અને ચંદ્રમા સરખા મુખવાળી જીનો કપોળે વા મુખે રતિ વિદ્યાસના પરિશ્રમથી પરસેવાના મોતીઆ છુટે છે; માટે ઋતુરાજ-વસંત સમયમાં કયા ગુણોનો ઉદય નથી થતો ? અર્થાત સર્વ ગુણોનો ઉદય થાય છે.

ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

સ્ત્રિયોડજ્ઞામૃગયા પાનં લાકપારુષ્યંચ પંચમમ્
મહાચંદ્ર પારુષ્ય મર્યદુષણ મેલચ ॥
સસંદેષા સદારાઙ્ગા હાતલ્યા વ્યસનોદયાઃ
પ્રાયશોધૈર્વિનશંતિ કૃતમુક્તા અપીશ્વરાઃ ॥

જી લંપટપણું, જુગાર રમવો, શિકાર ખેલવા ઉપર અત્યંત પ્રીતિ રાખવી, હાડમાં લીન થવું, કઠોર વાણી બોલવી, નહીં જેવા ગુન્હા માટે મોટી શિક્ષા ફરમાવવી અને નકામા ઉઝાડે ખર્ચમાં નાણાં

ઉઝાવી દેવાં એ સાત દોષ રાજ મહારાજાએ નિરંતર અવસ્ય તળવા, કેમકે મજાનુત પામાના અધારણુવાળા રાજ ઉપર જેની સંપૂર્ણ સત્તા છે તેવા રાજપતિએ પણ ધણું કરીને આ સાતે દોષ તળવા, નહીતો એ દોષો પૈકી એક દોષ પણ જે પ્રબળપણે આદરવામાં આવે તો પણ રાજ્યને ખલેલ પહોંચાડે છે તો જ્યાં સાતે દોષ પ્રબળ હોય ત્યાં તો વાતજ શી ?

આ પ્રમાણે પહેલી કુમારિકાના ત્રણે પ્રશ્નના ઉત્તર આપ્યા. ચારે બીજી કુમારિકા ઉભી થઇ બેઠી કે-હે વિદ્વદ શિરોમણિ ! આ સંસારમાં મુક્તિનું સાધન શું છે ? જામ્યવાન પુરૂષો હેમંતઋતુમાં શાની ઇચ્છા રાખે છે ? અને સુદીમાં ધર્મને મુકી અધર્મનાં કામ કરનાર કયા અને કેટલા છે ? તે સાંભળી કલિદાસે ત્રણે પ્રશ્નના નોખા નોખા ઉત્તર આપ્યા તે નીચે પ્રમાણે—

जीर्णापव मनोरथाः स्वहृदये यानंच तद्यौवनं
हन्ताङ्गुगुणाश्च बन्धुफलतां यातागुणवर्धिना
किंयुक्तं सहसाऽऽपि बलवान् कालः कृतान्तोऽक्षमी
ह्याज्ञातं स्मरक्तासनांघ्रियुगलं मुक्ताऽस्ति नान्यागतिः

ધારેલા મનોરથો મનના મનમાંજ જીર્ણ થયા. યૌવનપણું ચાલ્યું ગયું; શરીરમાં સૌર્યાદિ ગુણો તે પણ ગુણના જાણનાર વિના નિષ્ફળ ગયા અને મહાબળી નાશ કરનાર નળ તો મહા વેગથી આવે છે તે ઉપરથી હમણાં જાણવામાં આવ્યું છે કે શ્રીસદાશિવ આશુતોષનાં પદ પંક્તિને સેવવા એજ મુક્તિનું સત્ય સાધન છે; પણ એ વિના અન્ય સાધન છેજ નહીં.

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર

हेमन्ते वषिदुग्ध सर्पिरसना मांजिष्टवासाभृतः
काश्मीर द्रवसाम्ब दिग्भवपुशः शिवा विचित्रैस्तेः

પીનોદ સ્તનકામિની જનકુતી શ્લેષાઘૃહાભ્યંતરે
તામ્બૂલી લલપૂગપૂરિતમુક્તા ધન્યાઃ સુખ શરતે ॥

જે પુરૂષો હેમંતઋતુમાં દુધ દહી ધી ખાય છે, રક્ત વચ્ચે પહેરે છે, કેસરનો ચરીરે ગરકાવ લેપ કરે છે, વિવિધ પ્રકારની રતિકીડાથી અભિત રહે છે, પુષ્ટ સ્તન તથા પુષ્ટ સુકામળ સાથળવાળી કામિનીઓ આલિંગન આપે છે, સુંદર સોપારી મુખવાસ સહિત તાંબુલ-પાનખીડાં મુખમાં ધારણ કરેલાં છે અને ઘરની અંદર સુવે છે તે પુરૂષોનેજ ધન્યવાદ છે પણ ખીજાઓને નથી.

ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

દશધર્મ ન જાનંતિ વિપ્રચાલા નિશોધતાન્
તસ્માદેતેષુ સર્વેષુ ન પ્રલજ્ઞેત પંડિતઃ ॥
મત્તપ્રમત્ત ઉન્મત્તઃ ભ્રાન્તઃ કુદ્ધો વુમ્બુક્ષિતઃ
ત્વરમાણશ્ચ લુપ્થશ્ચ મીતઃ કામીચતેદશ ॥

હે વિપ્રબાળા ! આ સંસારમાં દશ પ્રકારનાં મનુષ્યો ધર્મને ત્યજ અધર્મને આદરે છે એટલે દારૂ પી મસ્ત થએલો, વિષયના વેગથી વિવ્હળ થએલો, ધાતુઓના દોષથી ગાંડો થએલો, ચાકેલો, ક્રોધવંત, ભૂખ્યો, ઉતાવળીઓ, ખડુ લોભ વૃત્તિવાળો, ખીહીકણ અને કામાસક્ત એ દશ જણાઓ ધર્મ શું ? તથા અધર્મ શું છે ? તે જાણતા નથી, તે માટે એ સઘળાઓની પંડિત જનોએ સંગતિ કરવી નહીં; અર્થાત તેઓના વિશેષ સહવાસમાં ન આવવું.

આ પ્રમાણે બધા કુમારીના ત્રણે પ્રશ્નનો ઉત્તર મળ્યો, તેથી અત્યંત આનંદ પામી. તદનંતરે રાજબાળા ઉભી થઇ કવિરાજ પ્રત્યે પુછવા લાગી કે- 'હે ભારત બ્રૂવણ નરરત્ન ! આ અષ્ટિમાં કઇ અનિત્ય અને કઇ નિત્ય વસ્તુ છે ? તથા શિશિરઋતુમાં શું શું અમલદાર થાય

છે ? અને સ્વર્ગ સુખને આપનારી કઇ તથા કેટલી વસ્તુઓ છે ?
આ પ્રકારે તથુ પ્રશ્ન સાંભળી કવિરાજ એક પછી એક પ્રશ્નનો
ઉત્તર આપવા લાગ્યા કે—

પ્રાપ્તાભિયઃ સકલ કામદુઃસાસ્તતઃ કિં
દત્તપદં શિરશી વિદિષતાં તત્કિં
સંમાનિતાઃ પ્રણયિનો વિભવે સ્તત કિં
કલ્પં સ્થિતં તનુભૂતાં તનુમિસ્તતઃ કિમ્

સર્વ મન કામનાઓને પૂર્ણ થાય તેટલી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઇ તોય
શું ? કેમકે લક્ષ્મી અતે ચપળ છે તેથી જોત જોતામાં નાશવંત થઇ
જશે. પણ સ્થિર રહેવાની નથી. શત્રુઓના મસ્તક ઉપર પગ મુક્યો
અર્થાત્ શત્રુઓને જીતી લીધા તોય શું ? કેમકે અતે આપણો પણ
નાશ થવાનો છે તેથી શત્રુઓને મારી રાજ થવા જેવું શું છે ? પો-
તાના નોકર-ચાકરાને વા અન્યને અપૂર્વ વૈભવ સુખવડે સન્માન
આપ્યું તોય શું ? કેમકે તે સર્વ ધન હશે ત્યાં સુધીજ ચાહશે અને
ખમા ખમા કરશે; પણ ધન ગયા પછી રહામું પણ જોવાના નથી.
અને કદાચ કદપ સુધી શરીર ધરી જીવ્યો તોય શું ? કેમકે જેવડે
મરવું એ તો નક્કીજ છે તો પછી બાકું જીવવાથી પણ શો લાભ ?
કહેવાનો તાત્પર્ય એજ કે—એ સર્વ વસ્તુઓ અનિત્ય—નાશવંત છે,
માત્ર પરબ્રહ્મ પરમાત્માશ્રીનું નામ નિત્ય—એટલે નાશવંત નથી—સદા
છે છે ને છે માટે અહોનિશ તેનું ધ્યાન ધરવું. વળી હે રાજકુમારી !—

મકિર્મયેમરણજન્મમયં દૃદિસ્થં
સ્નેહો ન વન્ધુષુ ન મમ્મયજા વિકારાઃ
સંસર્ગદોષ રહિતા વિજના વનાન્તા
વૈરાગ્યમસિત કિમતઃપરમર્થ નીચમ્

શ્રી સદાશિવશંકરની ભક્તિમાં નિરંતર જેનું મન તક્ષીન છે, જન્મ મરણનો ત્રાસ જેના હૃદયમાં નિરંતર રહે છે અર્થાત્ ભવ-ભીરુ છે. બંધુવર્ગ વગેરેમાં નિરંતર હુદ્દિ, કામદેવ-વિષમ વિકારથી રહિત સંસર્ગ દોષથી રહિત, નિર્જન વનમાં વાસ અને વૈરાગ્યવંત મન છે તો, તેના પુરૂષને વૈરાગ્યની પ્રાર્થના પણ શા માટે કરવી પડે! અર્થાત્ તે તો જીવ-મુક્ત થઈ ચૂક્યાજ છે.

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

ચુસ્મતો ગण्डभिर्त्तीरलकवन्ति मुखेर्સાत्કृतान्या दधाना

वक्षः सूतकञ्चकेषु स्तनभरपुलकोद्भेदमापादयन्तः

ऊरुनाकम्पयन्तः पृथुजघन तटात्स्त्रंसयन्तोऽशुकानी

व्यक्तं कान्ताजनानां चिटचरितकृतः शैशिग वान्तिबाताः

સ્ત્રીઓના સુંદર ગાલનું ચુંબન કરતા, વાંકા અંગ્રોડાવાળી સ્ત્રી-ઓના મુખ કમળમાંથી સિંકાર કરાવતા, કંચુકી રહિત વક્ત્રસ્થ માં કુચ ઉપર રોમાંચ ઉત્પન્ન કરતા. તથા કદળિના સ્તલ સમાન સાથ-ળને કંપાવતા અને પહોળા જઘનતટ ઉપરથી વસ્ત્રને દૂર કરતા કામીજનોની પેડે કુચેષાં કરતા શિશિરઋતુના વાયુ વાય છે. વળી હે કુરંગનયની!—

प्रौद्यप्रौढाप्रियगुद्युतिभृति विदलत्कन्दमाद्यद्विरफे

काले प्रालेयवान प्रचल विकम्पितो ह्याममंदाग्दाम्नि

येषां तो कण्ठलग्ना क्षणमपि तुहिन क्षादरक्षा मृगाक्षी

तेषामाया मयामायम सवनसमा यामेभी यातिचूनाम्

જેમાં પ્રૌઢપણે કુલતા પ્રીયંગુ વૃક્ષની શોભા થાય છે, જેમાં કુલતા મયકુંદ કિંવા મોગરાના સુગંધથી ભરેલા મહવંતા થાય છે અને ઠંડા પવનથી ચલાયમાન મંદાર વૃક્ષોની માળા પુલે છે એવા

સમગ્રમાં તાદશી બચવાનારી મુશ્કેલી સમાન અનેજ એટલાં પાણીથી
લેખનવાળી સ્ત્રી દ્વણ્વવાર પણ જેના મધ્યાને આસક્તિમત્તે દેલી નથી
તે યુવાન પુરુષોની મોટી ગત્રી ધમત્ત ધર સમ્માન થાય છે અર્થાત્
તે અમયમાં જીવીતી ચતુરાતો સંગ ન હોય તો રાત્રી અત્યંત દુઃખ-
દાયક થઇ પડે છે.

ત્રાજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

સત્યં રૂપં ધનં વિશા કૌલય શીલં ચલં ધનમ્
શૌર્યં ચ ચિત્રમાણ્યં ચ દશોતે સ્વર્ગ યોજનઃ

સત્ય એટલું, વિનય યુક્ત મુદ્રાએ રહેવું, શ.આબ્યાસ કરવો,
વિદ્યવંતે રવું, કુલેનતા રાખી, શીળ પાળવું યોગ્ય ઉત્તમ કૃત્યમાં
ઉદ્ધર ચિત્રે ધન વાપરવું, સદ્ધર્મમાં શૌર્ય રાખવું અને યુક્તિ સાથે
મિટ વચ્ચેના વદવાં એ દશ પ્રકાર સ્વર્ગને આપનાર છે.

આ પ્રમ.એ રાજકુમારીના ત્રણ પ્રશ્ન પૂર્ણ કર્યા તેથી તે પર-
માનંદ પામી. પછી વણિકનંદીનીએ ત્રણ પ્રશ્ન પૂછ્યા. — હે પંડિત
શિરઃશેખરી બૂન ! આ મદીમાં કયો પુરુષ ધન્યવદને યોગ્ય છે ?
તથા સ્ત્રીઓના સ્વભાવિક શ્રંગાર કયા છે ? અને પરાક્રમ તથા પ્રાર-
બ્ધમાં વિશેષ કોણ બળવાન છે ? તે આ ત્રણ પ્રશ્ન સંભળી કાઢી-
દાસં પ્રત્યુત્તર અ.પ્યો. કે —

સન્નેધન્યાઃ કેચિન્ન કુટિનમચ ચન્ધદયનિકરા

ઘનાન્ને ચિન્નાન્તવિચય વિશય શી વિરગતાઃ

દાગ્ધ્ર ડ્યોત્મના ઘરલગગના મોગસુમના

નગન્ને યે રાત્રિ સુકુનચય ચિનૈક કાળનાઃ

હે સુમત્રે ! હે સમ્મે ! જેઓનાં વિકટ જાત મંદા ૮ મુત્રી ગમાં
છે, અંતરમાં રહેલા વિષય રૂપી વિષયરો-મર્યો નાશ પામ્યા છે, કન્દ-
મનુની આંદનીથી ઉજ્જવળ પ્રકાશવંત થયેલા આકાશથી અત્યંત સુશે-

બિન ચાંદની રાત્રિને વનના અતપાં અર્થે એકાંત વનમાં જાય છે અને સુકૃતના સંચયમાં લગેલું ચિત્તજ જેનું શસ્ત્ર છે એવા વનવાસી મહાત્મા પુરુષોજ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

વત્સં ચન્દ્ર ચિહ્નિચ પદ્મ પરિહાસક્ષસે કોચને
 વર્ણઃ સ્વર્ણ મપાકરિણુ શલિની ગ્રીણુઃ કલાનાં વલઃ
 લક્ષ્મીજાતિમકુલમવિષ્ણમહરૌગુર્વી નિતમ્ સ્થલી
 લાલોદારી ચ માર્દવ યુવનિષુ સ્વાભાવિકં મંદનમ્

અંદમા સુમાન જેનું મુખ ગ્રીમ છે, કમળપત્રથી પણ આશી-
 માળાં રસિકાં લેવાય છે, સેનાથી પણ અધિક દુતિવંત સુંદર શરીર
 છે, ભમરા સરખા વેણીના કાળા વર્ણ છે, હાથીના કુલ સ્થળ સમાન
 જોળ અને કડિલુ ભરાવદાર સ્તન મંડળ છે, મોટા શુશોભિત નિ-
 તંબ છે, મિટ તથા મનને હરતુ કન્નારાં વચનો છે અને કામગતા-
 પાત્રું છે સધળા ગુણો સ્ત્રીઓમાં સામાન્યપણે બ્રૂપણરૂપ હોય છે.

ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

નેનાગસ્ય વૃહન્પાઃ પ્રહરણં વત્સં સુરાઃ સૈનિકાઃ
 સ્વર્ગો દુર્ગમનુગ્રહઃ ચિલહરે રૈરાવનો લાગ્નઃ
 દૃપૈશ્ચલ્લભિનિનોડાંચ લલમિદ્ ભગ્નઃ પરં સં રે
 તનુક્તં નનુદ્વ મેવશરણ ધિગ ધિગ વૃથાપૌરુષમ્

જેના મુખ્ય શરભારી મહાન્ બુદ્ધિવંત રૂપરૂપિ છે, જેને વળ્લુ
 શસ્ત્ર છે, દેવતા સરખા જેના સૈનિકો છે, સ્વર્ગના સરખો કિલ્લો છે,
 જેના ઉપર શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનની કૃપા છે અને જેના દગ્ધારમાં
 ઐરાવત સરખો હાથી બુદ્ધિ છે એવા ઐશ્વર્યવાળા અગ્રવાન હૃદને પણ
 યુદ્ધમાં શત્રુએ જીતી લીધો તો નિશ્ચય થાય છે કે પ્રારબ્ધ એજ પો-

તાનું રક્ષણ કરનાર છે, પણે પ્રરાકમ રક્ષણ કરનાર નથી માટેજ પ્રા-
રબ્ધ બળવાન ન હોય નો પુરુષનો પ્રરાકમ સહિત ઉચ્ચ પણ્ય નિષ્ક-
ળ થાય છે ! આ પ્રમાણે ચારે કુમારીકાઓના જુદા જુદા પ્રશ્નોના
ચોખ્ખ ઉત્તરો આપ્યા તેથી અતિ પ્રસન્ન થઇ સધળજ મુદ્રાએ મર્મોદ-
સહ ઉભી રહી બ્રહ્મકુમારીએ વિનંત્યું કે—હે આર્યાતંકાર ! પરમારંજ
કુળ કમળ દિવાકર બેજરાજ ! અમોએ દેશદેશના રાજા મહારાજાઓ
અને પંડિત વરોની સભાઓમાં જઈ શાસ્ત્રાર્થની બાબતમાં વદવિવાદ
કર્તા તથા રાજ્યવંશિઓ પણ્ય નિહાળ્યા; પરંતુ આપ નામવરની નીતિ
તથા ઐશ્વર્યતા અવર્ણનીય પ્રકારની છે તેમ પડિનેના મંડન રૂપ
કવિરાજની વિદ્વતા તથા રસિકતા પણ્ય અસૌકિક પ્રકારની છે. પુઠે-
લા પ્રશ્નોના મથેટ ઉત્તરો સાંભળી અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થયો છે તથા
અમોને છતી લીધી છે તેથી અમારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે પંડિતરાજના
ચરણ ચાંપનારી દાસી થઈજ ચૂકી છીએ; માટે શુભ મૂર્ત શા સ
અમારાં કવિરાજ સાથે લગ્ન કરાવી આપો. એટલું બોલી સાનંદ
સહિત સુવર્ણ કરંડમાંથી મનોહર પુષ્પમાલ કહાડી કવિરાજના કંઠમાં
આરોપી છટાં પુષ્પોથી વધાવી ચરણમાં નમી.

અ.વા પ્રકારનું બ્રહ્મકુમારીનું બોલવું સાંભળી બેજરાજે તેમના
નામ ઠામ પિતા માતાનાં નામો પુછી તેઓનાં સગાં સકેદરને બે તારી
લઈ શુભ મુહૂર્તે સુંદર મંડપમાં વેદવિધી પ્રમાણે કલિદાસ સંગે
લગ્ન કરાવી દીધાં અને પ્હેરામણીમાં પુષ્કળ ધન આપી મનેન્દ્ર પ્રવૃ-
ત્ત કરી.

તદનંતર તે ચારે અતુલોએ દેશાંવરમાંથી મેળવેલું ધન પણ્ય
પોતાના પતિના સ્વાધીન કર્યું. જ્યારે રાત્રિનો સમય થયો ત્યારે ચારે
અતુલોએ વિચારણા કરી કે—“આપણા સ્વાધીનાથ શાસ્ત્રાર્થ અને
કવિત્વ ક્ષમિતાના જ્ઞાન વિષે તો એકા છે; પરંતુ રંભવિદ્યાસમાં પ્રવિ-

જતા રાખી શકે છે કે નહીં ? તે જાણવાની જરૂર છે માટે આજે પ્રથમ જેની પાસે પધારે તેણે કાંઈ પણ પ્રકારનું જ્ઞાનું કહાડી સુરત-કિડનો અનાદર દેખાડવો, જે ચતુર હશે તો તો ગમે તે પ્રકારે મનનું સમાધાન કરી સુરતકિડાનંદ લેશેજ ? આ પ્રમાણે ચારે ચતુરાઓ કાંઈ કરી પેતેગોના શયન ગૃહમાં સુઈ ગઈ. ગંગરી કવિવર કાન્નિ-દાસ પણ રમરંગમાં આનંદ મનનો પ્રથમ જ્ઞાન તનવાના શયન ગૃ-હમાં ગયો એટલે પ્રાણુનાથને જાણના જોઈ જાણના ઉઠી થઈ અતિ નમ્રપણે અભિવંદન કરી, સન્માન આપી પ્રીયતમ સાથે ખેસી દારૂવિનોદ કરવા લાગી તે સમય કાન્નિદાસે સુરતકેળી કરવાને પોતાની જાણ દર્શાવી એટલે જાણ કુમારીએ જરા મંદકાષ જતાવ્યા મરખું મેલો કરી કહ્યું :-સ્વામિનય ! જે સમય અદ્ય યોગ અનુકૂળ હશે તે સમય સુરત કેળી આપસાથે કરીશ ! આ પ્રકારનું જાણકુમારીનું જોતું સાંભળી કાન્નિદાસે કહ્યું કે—

ઘકચન્દ્ર કવરી મરસ્તવતમઃ સીમન્ત સુર્ગોગુરુ

ઘક્ષોજાવધાઃ ભચાચનિદ્ધાનિઃ કેતુર્મુગં સુન્દરી

ઘાકઃ કાદામર્ગ શાન્તિશર ગામિધ્યન્તુ સંમ્યાડપરઃ

સાત્વચેત્કુરુપે કૃપામંચિતદા સર્વેષુકૃતાવહાઃ

હે સુંદરી ! તારું મુખ ત્રિંચ તે ચંદ્રચંદ્ર છે, માથાનો કાળો ફેશ પાયા છે તે રત્ન નામનો અદ્ય છે, સેથમાં જે દિગ્ગોલ પૂરેલો છે તે સૂર્યચંદ્ર છે, બ્રહ્મી એ કેતુચંદ્ર છે, લાલ એક એ મંગળચંદ્ર છે, ઉત્તર ગુરુસ્તન એ ગુરુ નામાચંદ્ર છે કાવ્ય એટલે શુક્રચંદ્ર રૂપ તારાં મધુર વાક્યો છે અર્થાત વાણિ વિષેજ શુભચંદ્ર વસે છે, મઠ-માંત એ શનિચંદ્રચંદ્ર છે તે તો સદૈવ તારી સેવમાંજ હાજર છે, તારો મધ્યકદી પ્રદેશ એ અતિ સુંદર અને સામ્ય-શુભ નામા ચંદ્રની

ઉપમા થોગ્ય છે. આ રીતે નવેત્રક તારા શરીરમાં સ્થાપ થઇ રહેલ છે; માટે જો કૃપા કરી તું અને અનુકૂળ થાય તો સર્વ ત્રહ અનુકૂળ થયા સમજશ; પણ જો તું પ્રતિકૂળ થાય તો મારા સર્વત્રહ વડે થથ અર્થાત્ ખગેળમાં લટકતા અડોની અને કશી પરવા નથી, માત્ર તારા અનુગ્રહની અને તો જરૂર છે. આ પ્રકારનું ચેતનાના પતિનું મોલનું સંભળી બહાકુમારીએ અતિ પ્રસન્ન થઇ પતિને પ્રેમાદિગન આપ્યું.

ત્યારપછી વણિકનાં દિનીના શયનગૃહમાં ગયા ત્યારે યુક્ત મહેત પ્રમાણે તેણે પણ કહ્યું કે—એક મોટી તીર્થયાત્રા કરી આવી પવિત્ર થાઓ પછી સુગતક્રિયા કરીશું ! તેથી કલિદાસે હસીને કહ્યું કે—

મધ્યં વિષ્ણુપદં કુન્તૌ શિવપદં વક્ત્રંચિયાતુ પદં
અમિલ્લઃ સુનન પદં પ્રચિલસત્કાઞ્ચી નિઃસ્પન્ધકી
વાળીનેન્મધુગાગરોરણ ધરાઃ આરદ્ધમૂર્ધિર્વપુઃ
કિંતે સ્ત્રી કથવાનિ પુષ્પચરિતં સ્વં નિઝરેઃ સેવ્યસે ॥

હૈ સ્ત્રી ! અત્યંત પાતળી કમ્બર છે તેને થોગ્ય ઉપમા આપવા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વસ્તુ તપાસતાં વિષ્ણુપદ—આકાશ માત્રમ પડે છે માટે વિષ્ણુપદ કહેતાં વિષ્ણુ તીર્થ યાત્રાઓ તો માત્ર તારા કરી પ્રદેશમાં નિવસ કરી રહેલ છે, તથા શિવસ્થાન રૂપ યુગત ઉત્તત સ્તાનરૂપી કેલસનાં શિખરો છે તેથી શિવ સંબંધી સમસ્ત યાત્રાઓનો સમાવેશ તારા સ્તન વિષે થાય છે, બહા સંબંધી સમસ્ત યાત્રાઓનો તારા હુપ્પ કમ્બમાં સમાવેશ થાય છે, તેનીશ કોટી દેવતાઓનો નિવાસ તારા કેલપાત્રમાં છે; કેમકે મુચેલી બેચીપાં જે પુષ્પ સમજ બજાય છે, તે જાણે સદ્ગુણોએ ભક્તિ ભાવથી ધૂળન કરેલ છે, નિર્ભય ઉપર શોભતી જે કદિમેખલા તેજ શિવકાંચી તથા વિષ્ણુ કાંચી એ બે મોક્ષ આપનારી તીર્થયાત્રાઓ છે, અર્થાત્ તે તો તારા

૫૪ ભાગ ઉપર અથડાયા કરે છે. તારી મધુરવાણી એજ મધુરાની યાત્રા છે, તારો નિયેનો લાલ એઠ તે અણ્ણુહન નામે તીર્થ છે અને શ્રીરંગજેત્ર નામે તીર્થ ભૂમી તે તો તારૂં આપું શરીર છે એટલે અગ્નિનવ શોભાવંત રંગભૂમી છે માટે તારા પુણ્ય ચરિત્રનું ફેટકું વર્ણન કરું ? મનસમાં સમસ્ત તીર્થો તારા શરીરમાં વસી રહ્યાં છે. નિર્મલ કરેતાં દેવતા અને યુવાન પુરુષો તારી નિત્ય સેવા કરે છે એટલે હવે મારે મોટી અન્ય તીર્થની યાત્રા કરવી કઈ બાકી રહી છે ? કે તને છોડી અન્ય તીર્થમાં ભટકવો ફરું ?

આ પ્રકારે ગંભિર પ્રેમ પુરિત વચનો સાંભળી વશિકૃત તનયાએ અત્યંત પ્રેમભાવથી રતિનું સુખ આપ્યું.

ત્યાર પછી સુચર્યુકારતનયાનો સમાગમ થતાં તેને પ્રસન્ન કરવા પ્રથમથીજ કાલિદાસ બોલ્યો કે—

કામ્ને રોમાલિવાહ્નિ તથા સમુદિતા મામિનિમ્નાલવાલા
ચિત્તં લક્ષ્મીત્રદૈવાલયલયુગલક્રુષ્ણા વિગ્નનં પુષ્પશૂન્ધા
કિંવામ્નમુચ્ચર્ણુવાઃ પનસવકુરિતં મૂલદશેત્તિપુર્ણં
તદ્દૃષ્ટં મેનિવાઙ્મુલ્યમિવદ્ધિ કવૌસાનના સ્વાહસઙ્ગ

હે કાન્તા ! તારી નાભિ રૂપી ગંભિર ક્યારીમાંથી ઉગેલી જે મનોહર રોમપંકિતરૂપિણી નાભીને આરંભી હૃદય પર્વત વૃદ્ધી પામીને જોત જોતામાં તેને એ મોટાં સ્તનરૂપી ફળ બેઠાં, તે ફળને હિમાલય પર્વતના શિખરની ઉત્તમા અપાય છે; પરંતુ વિશેષ અશ્વર્થ જેવું તો એ છે કે તે વેણનાં ફળ દષ્ટિગોચર થાય એ, પણ પુણ્ય જણતુંજ નથી ! માટે અનુમાન થાય છે કે પતંગના ઝાડની પેઠે તે વેણનું પ્રકુક્ષિત પુણ્ય પણ મૂળ ભૂમીમાંજ હશે ! તે જોવા માટે હું આતુર છું; અર્થાત્ રતિમંદિરરૂપી પુણ્ય જોવા ઇચ્છું.

આ પ્રકારનું શુંગારમય કાશિકાસનું મિષ્ટ બાપણ સાંભળી અભન્ય
 એણે હાસ્યવદનયુક્ત પતેના કંઠમાં લપટાઈ પડી આનંદ આપ્યો.
 સર્વથી છેલ્લે રાજકન્યાના સખનયુદ્ધમાં કાશિકાસ પ્રવેશ કરી
 રાજકુમારીના મનનું ત્વરાએ આકર્ષણ કરવા બોલ્યો કે—

વસેન્દીવર કુન્દ ચમાકરણા જાતીણુ જાનમ્પદં
 કાંઠાકાશ્વત શેઠનુકુળ શિવરા રોહા ચરોહા લલમ્
 માર્ગેમસ્થલિતં નયપિ વિરમે મમ્ન સરો મંદહને
 દુઃખાદુઃખ્યમહાનેદક કદન્કી મૂઠેમનો મૂઠનમ્

હે મત્ પ્રાણ સંજીવની પ્રીતે ! એક મારી પ્રાણ કરતાં પણ
 અધિક વલ્લભ અને ચંચળ વસ્તુ ખેવાઈ ગઈ છે તેની નવામ કરતાં
 એટલી નો શોધ મળી છે કે આ નારા મુખરૂપી યગમાં લેખાઈ
 લલચાઈ બહુ વખત અથડાઈ ડીયાઈ પ્રથમ તેણે તારા મુખ
 કમળમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યાર પછી નેત્રરૂપી મળા કમળમાં થઈ ઉત્તરજ
 દંતપક્તિરૂપી મોઝરાની કળીઓમાં પેસી નાસીકારૂપી ચંપાની કળીમાં
 પ્રવેશ કર્યો, પછી જાંભુનીના પુષ્પસમાન રાતા હોઠમાં પેસી તારા
 હાસ્યજનક રૂપ જાળના પુષ્પમાં પ્રવેશ કર્યો. આ પ્રમણે આખા
 બગીચામાં ફરી ફરી ન્યાંથી છટકી તારા શરીરરૂપી અરણ્યમાં રહેલા
 સુવર્ણન શિખરે સમાન સખત સ્તનરૂપી કેલન પર્વતોમાં ચઢ ઉતર
 કરી ચાક્યા પછી હળવે હળવે ત્યાંથી પ્રપળાયમન થઈ તારા ત્રિવ-
 લીરૂપી ગઠના ઉંચા નિચા ચિકટ માર્ગમાં ફોકરો ખાઈ પછી નિચેના
 પ્રદેશમાં તારા નભિરૂપી મહા સુંદર કુંડમાં નદમ્ વા પ્રવેશ કર્યો.
 તેમાં કુખી જતાં મહા મુનીયો નિકળી અગળ માર્ગ લોચે તો ત્યાં
 આવેલા તારા કોમળ જાંઘરૂપી કદળો રાંભેના મધ્ય માંમમાં થઈ
 આગ્રતાં તેના મૂળમાં ચકરી ખાઈ એની પડી કે હળુ સુંગી નિકળવાજ
 પ્રામતી ખીં અર્ધાત્ મારી મનરૂપી ચીજ તેમાં લીન થઈ ગયેલ છે.

આ પ્રકારનું શુભાર રસ ગર્ભિત પ્રેમના પર્ણભાવને પ્રદર્શિત કરતું આપણું સાંભળી રાજકન્યાએ તે સંગીત શુદ્ધ શુદ્ધ વિચારી શ્રદ્ધાના સ્પર્શરૂપે વચનાનુવર્તન તરૂંબી બની આલિંગન આપ્યું અને દિવસે દિવસે અત્યંત પ્રેમ વધવાથી આનંદમાં દ્રવિત થઈ કમળ કરવા લાગ્યાં.

જ્યારે સાર એજ અદ્ય કરવાને છે કે-પંક્તિ જનો કેવા પ્રકારે શાસ્ત્રના વાદ વિવાદમાં ખટપટ ચલાવી છતાં મેળવે છે ? તથા અન્ય સાર એ અદ્ય ગોચર છે કે સંસારની અનિત્યતા મોક્ષનો અન્ય માર્ગ, રાગને તજવા લામક દોષો, ધન્યવાદ આપવા ગોચર જીવન, આદરવા ગોચર વસ્તુ અને પ્રીતિની મધુર્યતા તથા સ્ત્રીને પુરુષ અને પુરુષને સ્ત્રી કેવા કિવા મિત્ર કેવા પ્રકારના મળે નો સંસાર મુધરે ? વગેરે વગેરે સમજવા ગોચર સાર છે મને ગુણભિનાયો સમજનારોએ તે ગુણો અવશ્ય અદ્ય કરવા, જે રી અ. લે. ૫ અને પરલોકમાં મનોરથની સિદ્ધિ થાય.

વાર્તા આકર્ષી.

*****

અગ્નિ, વાદ્યાનુષંગ, સંગીત કે ચિત્રકળાના સૌંદર્ય અભ્યાસના સમાન પ્રકૃતિને સુધારનાર અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી. આ વિષયો વિશે વિચારને સનેજ કરવાની બેટલી અધો સક્રિય છે કે એ કળાઓથી દૂર રહેનાર જનોને તેનું કદાપિ જ્ઞાન થતું નથી. જેના વિશે કામળ અને સંપૂર્ણ વૃત્તિઓને સંચેત કરવાની શક્તિ છે, તે કામકાજ અને સ્વાર્થચંદ્રી મનને ખેંચી લે છે. વિચાર શક્તિને મજબૂત કરે છે, શાંતિ આપે છે અને આનંદ સહ ઉદ્દાસીનતાને પ્રગટ કરે છે-આ

હિંદાસીનતાની પ્રકૃતિ મનુષ્યના સ્વભાવથી અન્ય કોઈ પણ સ્થિતિ કરતાં સ્નેહ અને પ્રેમને વિષે અનુકુળ છે. **શુભ.**

એક સમય ભોજ્ય ભૂપતિ અને કાલિદાસ એકાંત ભુવનમાં બેસી વિવિધ જાનજેષ્ટી ચત્રાવી રહ્યા હતા, તેવામાં ભોજરાજે કવિવરને એક અમરદૂતવંત ચરણ દહી સાંભળાવ્યું કે—

સિંદુર ખિંદુ વિધવા લિંગારે-વિધવાના કપાળમાં સિંદુરનું તિલક !!

આવો પ્રણય સાંભળી કવિવર કલિદાસે અપહિતબદનના ભર્ષા સવાકને સુધારિત બદનામ ગેઠરા જ્ઞહી સાંભળાવ્યો કે—હે ભૂપાળ્યયૂગમાણ્ય!

**કિંદૂવર્ણં સુંદર સુંદરિણાં કિંદૂવર્ણં પ ન્યજનસ્ય નિત્યમ્ ||
કસ્મિન્વિધાત્રા લિખિતજ્ઞાનાનાં સિદૂરખિંદુવિધવાલલકાદૈ**

સુંદર સુદગીનું ધન્ય શું છે ! સિંદુરખિંદુ અર્થાત્ સેંધમાં સિંદુર નિંદુ સેના હે.ય તે સવાસય જ્ઞાના ભૂપણ્ય રૂપ છે. પરદેશ કે માંગલિક કામ મટે પચે પરવરવા વખતે હમેશાં શું દૂપણ્યરૂપ છે ? રાંડેલી સ્ત્રી અર્થાત્ શુભ કામે જતાં વિધવા સ્ત્રી મળે તે અપશુભ દૂપણ્યરૂપ છે અને વિધાત્રા મનુષ્યના કયા અંગમાં લેખ લખે છે ? લિંગાર કપાળમાં ” આવા અર્થામિત્રિત ભાવવિરોધી સંજય જળ્યતો હોવાથી મનુષ્યના મનને શંકાસ્તીળ કરે છે, પણ તેમાં ઉપર પ્રમાણે ભવાર્થ સમાવેલો છે.

આવા પ્રકારનું કાલિદાસનું મોક્ષનું સાંભળી ભોજરાજ અતિ આનંદમાન થયો, કવિગયત્રી સુદ્ધિમોક્ષત્વતા વિષે ધન્યવાદ આપી લેમના માત્ર અકરામમાં વધારો કર્યો.

ચાર્લસ સાર પ્રકટ છે.

વાર્તા નવમી.

૩૩૩૩૩૩

જે ધન કેવળ હિંદેગનું કરનાર અર્થાત્ ભંડારમાંજ ભરી મોકલું મામણી કરનાર કે મામણના ખપમાં ન આવતું. શણા-કાંટા પત્થરની પેઠે અંતઃકરણમાં ખટકતું, કલેશનું કારણ અને મહામહિન એવું છે તે મુશળું ઉતાવળથી નાશ પામે. મારાંશમાં એજ કરેવાનું કે એવું ધન મિશ્રિત રહેવાથી તો નાશ પામે તે હીક, કેમકે છે તો પણ શું કામનું? કે જો પરોપકારમાં ઉપયોગી નથી. વળી જે કંઈક અને પારકા ઉપકાર વગરનું, પૃથ્વીને ભારૂંપ, કેવળ સ્વર્થમાંજ આસક્ત અને અનર્થના સમૂહને રહેવાનાં ધરૂંપ શરીર છે તે કોઈ વખતે પણ કોઈનું હોશોજ નહીં અર્થાત્ એવું શરીર પ્રાપ્ત થવાથી શો લાભ છે?

ઉપદેશરત્નાકર.

એક સમય એક મધની માખી મહારાજ બોજરાજના હાથ ઉપર આવીને બેઠી અને પોતાના ગન્ને હાથને ધસતી મથને સ્પર્શ કરતી જાણે કે. ઇ દુઃખીયારો હાથ ધમને મથું કુટનો દારવાદ કરતો હોય તેમ તેનો દેખાવ જોઈ પોતાની સભામાં બેઠેલા પંડિતો પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે—“હે પંડિતવરો ! આ મારા હાથ ઉપર બેઠેલી મધ-માખી હાથ ધસતી મથું પળાડતી અને શું ફગ્યાદ કરે છે, તેનો દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંત સહ ભાવર્થ કહી માંભળવો ?” આ પ્રકારનું રાજેન્દ્રનું બોલવું સાંભળી પંડિતો પરપર વિચારવા લાગ્યા કે કેવા પ્રકારે આ અગમ પ્રશ્નને ઉત્તર આપવો ? અમોક્તા જનવરની એજા વિષે શું ભાવ રહેલો છે, તે મનુષ્ય કૃતિથી શી રીતે સમજાય અને જે નર્કના વડે કાંઈ ગેડનીને કહીએ પણ જે પેનની વિચારણાને અનુકૂળ ન આવે તો જીવના જોખમમાં આવી પડતું પડે.” આજ વિચારતા જ્યારે એક એકના મોં સામું જોતાં નિરાશવાંત ચહેરાવાળા જણાયા

ત્યારે કવિ કુળગુરુ સરસ્વતીના અવતાર કાલિદાસે સમસ્ત સ્વર્ગીઓનું પાણી રાખવા વિનવ્યું કે—હે બ્રૂપાળશેખર ! એ માખી જે કહે છે તે આ પ્રમાણે છે કે:—

એક નિર્જન વનમાં આ માખી એક વૃક્ષ ઉપર મધપુટા ખનાવી મધનો સંગ્રહ કરવા કરવા ઠેકાણે ઠેકાણે ફરી રસ એકત્ર કરી મધપુટામાં ભરી પોતાના મધપુટામાં અનેક બચ્ચા સહિત ભારે મગ્નપણે રહેતી હતી; પરંતુ સંચિત કચ્છેલું રસિયું મધ પોતાના પેટે કે પોતાના બાક બચ્ચાને વા અન્ય કોઈ દીનજોને ખાવા ખવરાવવામાં જરા પણ ઉપયોગમાં લેતી નહી; માત્ર મહા મુસીબનો વેડી એકદુનું કર્યું એટલું માફ, પણ પોતાના કે પરકાના દિત મટે વાપરવા જરી પણ વિચારણાજ આવી નહી. થું તેથી તે મધ નેનથી મચવાયું ? ના ના મિલકુલ નહી ! એનો ‘કીડી સંચ્ય અને તેર ખાચ અને પાપીનું’ ધન પર લઈ બાચ, ખોઃ ઉંર અને લોગવે ભુજંગ’ એ કહેવત પ્રમાણે ઝેવટે ચમું. એટલે કોઈ એક વાધરી કોઈ મમમ ત્યાં જઈ ચઢ્યો અને સુંદર મધથી ભરેલો મોટો મધપુટો દીડો કે તુરન તેણે ધામકુમ્મ સળગાવી ધુમાડો કરી માખી અને માખીના કુટુંબને પુષ્કળ મમરની દીધું તેથી કટલીક માખીઓ ધુમાડાથી ચુંમગાઈ પુટામાંજ મરણને શરણ ચર્ષ અને કટલીક ઉડીને જીવ બચાવવા નાંશી છુટી એટલે તે વાધરી મધપુટાને દ.ચ કરી પોતાને રસને પડ્યા અને ઘેર જઈ તેમાંથી મધ નિચેવી લઈ તેને વેચી તેના પૈસા વડે પોતાના કુટુંબનું પોષણ કર્યું. આવા પ્રકારે પોતાના સંચેલા મધથી બીજાને લાભ ધર્યો અને મધને ઉપયોગ કરનાર જે માખી તેના કુટુંબનું નિકંદન નિકળી મધું, તેથી એ અપાર દુઃખથી ત્રણ કરતી આપની પાસે આવી પોતાના અવિચારી કૃપણપણાના કાર્મનો પસ્તાવો કરી તે વડે કિલ્લોમધ દહ કરવા આવી એટાથી બ્યાખ્યા સિદ્ધ કરી રહેલ છે કે—

હે પૃથ્વીનાથ ! મેં મહાન મુસીબતો વેડીને એકડી કરેલી મારી ઉત્તમ દોષત જે સર્વ તે પડે આધું નહીં તેમ મારા કુટુંબીઓ કે સંતતિને પણ ખાવા દીધું નહીં અને છેવટે આંખમાં આંશુ પરાયો ખાંપીજન ખાઈ ગયો એ અતિ શેકકારક સંતાપથી જેમ મારે છેવટે હાથ ધસવા અને મથું કુટુંબ પડે છે તેમ આપ પણ જે પ્રાપ્ત થએલી રાજ્યલક્ષ્મીને પરોપકારાર્થમાં કે કુટુંબ વા પંડ પોષણાર્થમાં ઉપયોગ નહીં કરો તે આ જોત જોતામા નાશવંત જગતમાં આપને પણ મારીજ પેડે છેવટે હાથ ધસી પસ્તાવો કરવો પડશે એ નિર્વિવાદની વાર્તા છે ! એમ એ માખી આપને હિતબોધ આપી રહેલ છે મારે એજ બાજખી છે કે:-

દયમોહજનનંધમં સુકૃતિમિનાં સંચિતકળં વદા
શ્રી કર્ણસ્થલેષ્ઠ વિક્રમપોરદ્યાપિકીર્તિઃ સ્થિતા ॥
અસ્માકંમધુદાનમેગરહિનં નવૃચિરાન્સંચિતમ્
નિર્વાણાદપિપાણિપ દ્વુગલંઘ્યંત્યહામશિકાઃ

હે ભોજરજેન્દ્ર ! સારી કૃતિથી પુષ્કળ દ્રવ્ય આપો, કાંઈ વેળાએ પણ દ્રવ્ય એકઠું કરવાને લાયક નથી (કેમકે નાશવંત છે !) જુઓ કે શ્રી કર્ણરાજ, બલિરાજ અને શ્રી વિક્રમાદિત્ય રમેનેની હજુ લગી પણ કીર્તિ કાયમ છે. આ માખીનું લાંબા વખતથી સંચેતું અને દાન ભોગથી રહિત દ્રવ્ય જે મધ તે નષ્ટ થઈ મથું એ હેતુ મટેજ માખી પોતાના બન્ને હાથ પગ ધસે છે; કહેવનો તાત્પર્ય એજ છે કે જે હાથે આપું તેજ સાથે આવવાનું છે. કહ્યું છે કે-દાન એજ લક્ષ્મીનું રૂપ છે, સાંત-લક્ષ્મી રાખવી એજ શાસ્ત્ર બખવાનું રૂપ છે, દેવસેવા કરવી એજ હાથનું રૂપ છે, ધર્મ એજ ચેષ્ટાનું રૂપ છે, અને જગતનું સાફ કરવું એજ સત્પુરોષના મહા પ્રતાપની ઉજવતિનું રૂપ છે. હમેશ ધર્મ પ્રાપ્ત થવાના સ્થળમાં, ભોજન અર્થમાં, ઉત્તમ વસ્ત્રો

વગેરે રાખવામાં, અહિંસાથી ધન મચાવવામાં, સ્ત્રીના ખાનપાન કે પોષાકમાં, મિત્રના ઉપકારમાં બન્ધુવર્મના નિમિત્તમાં, બર વગેરે યોગ્ય સ્થાનકે બનાવવામાં પુત્રાદિના જન્મેત્સવમાં, સારા કામેની વૃદ્ધિમાં, થતા વિજયમાં, પ્રાણના સંરક્ષણમાં, વિદ્યાપ્રાપ્તિમાં, કળાપ્રાપ્તિમાં, સન્નિવેશમાં, કીર્તિ મળતી હોય તમાં, દેહના અવસાન કાળમાં ઉપ-યોગી થાય તેા યુક્તિ રચનામાં, કેઇ પ્રકારના કંકાસ-કલેસના અટ-કાવવામાં અને પોતાને અ.પ.વ. યોગ્ય પ્રેમ થએલા વિભાગમાં આ અદાર ઠેકણે ધન વાપરવામાં થતી છુટ રાખવીજ જોઇએ; કેમકે જે જ્ઞાન, વિક્રમ, કળા, કુળવજ્જ, દન અને મોમ એ છ વસ્તુઓથી રહિત છે તે મનુષ્યનું જીવન નકામું છે; કારણ કે તેમનું જીવનું શું સુદૃઢ કરનારા મનુષ્યોની ગણતરીમાં ગણાશે ? કદી જ નહીં ! જગતમાં દાતા જનાર લોકોને જ્ઞાણ છે, પણ જનવાન છતાં કંજીસ હોય તેા તે જ્ઞાણ નથી; જીવો કે વૃષ્ટિ કરનારો મેઝ તેની સ્થિતિને સદુકે ચાહે છે, પણ સમુદ્ર પાણીથી પૂર્ણ છે; તદ્વપિ તેની સ્થિતિને ચાલતા નથી ત્રણ કરીને સંગ્રહ કરવામાં તત્પર જે સમુદ્ર તે પૃથ્વી ઉપર રહેતો છે અને વૃષ્ટિ કરનારો મેઝ તે લોકોના ઉપર ગર્જના કરતો જોઇએ છીએ અર્થાત્ દાતા પુરુષજ ઉચ સ્થિતિ પામે છે, પણ અદાતા ઉચ સ્થિતિ પામતો નથી.

આ પ્રકારનું યુક્તિ યુક્ત કાલિદાસનું ભાષુણ સાંભળી ભોજરાજ અતિ પ્રસન્ન થયા અને તેની બુદ્ધિ ચતુર્યતાનાં અત્યંત વખાણ કરી ઉત્તમ પારતોષ અર્પણ કર્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-દરેક મનુષ્યે પોતાની શક્તિના પ્રમાણે શુભ કાર્યમાં દ્રવ્ય વાપરવું પરાપકાર કરવો અને જેમ અને તમ ભોગ્ય વસ્તુઓ પેતે ઉપમેગ કરવો અને અન્યાય ઉપયોગ યોગ્ય હોય તે વડે તેને પણ સતોષ આપવો એજ જીવનનું રહસ્ય છે. ખાનગી સાર

એ છે કે-મહાજનોના અગાડી સુગ વિદ્વાનોએ હંમેશાં કાલિદાસની પેટાજ લાગ મળે સદમેધ આપી પેતાના શુભેચ્છકનું સુકૃત્યમાં અચળ-પણે મન જોડાવવું એજ ઉત્તમ જનોની સ્તુતિ યોગ્ય રીતિ છે;

વાર્તા દશમી.

સેંકડો માણસો એકઠાં થયાં હોય તેમાં કોઇ એકાદ માણસની વાણીજ સર્વ અસીમાં ઉત્તમ ચમન્દાર વળી અને ધારેલા વિષયોને પરાયા મનમાં યથાર્થ રીતે ઉતારવામાં સમર્થ હોય છે. યોગવાસિષ્ઠ.

બોજ ભૂપાળની રાજસભામાં જો કોઇ મહાકવિ આવી આશિર્વાદ આપે તો તેને લાખ કંપિયા, પાંડિતને પચીસ હજાર, કહેલા કાવ્યના અર્થ સમજનારને એક ગામ અને જો અર્થ સમજી બીજાને તે અર્થ સમજવી તેના અંતરમાં દસાવી શકે તેને અરધું ગામ આપવાનો એકમ ઠરાવ કરેલો હશે. મતલબમાં દ્રવ્યની લાલચે કરીને પણ વિદ્વાની વૃદ્ધિ થવાની આ પ્રકારે ઉત્તમ ચેજના ચેજ હતી, તેથી દેસ દેશાંતરથી અનેક વિદ્વાનો અને ગુણીજનો દારિદ્ર્યને દૂર કરવાની આશાએ આવી આવીને ભેટ લેતા હતા અને પોતપોતાના ઉત્તમ ગુણો પ્રકાશતા હતા કે જેનો અઘપિ પર્યંત આપણે સ્વાદ અનુભવીએ છીએ તથા સમય સમય ઉપર કષ્ટ મુક્ત થઇએ છીએ.

જ્યારે ધણા વિદ્વાનો અને ગુણીજનોનું આવવું થવા લાગ્યું ત્યારે બોજરાજની સભામાં ચિરાંજતા યૌદસો પાંડિતોએ અન્ય પાંડિતોનું આન ખંડન કરવા એવી એક યુક્તિ રચી બોજ ભૂપને વિદિત કરી કે-હે ધારાધીશ ! આપે જો હનામ આપવાની સરસ રચના રચી છે તે ખરેજ સ્તુતિ પાત્ર છે; પરંતુ તેથી વિદ્વાનોની નવિન અમ કૃતિઓ

જોઈએ તેવી પ્રકાશમાં આવતી નથી; માટે જો કુપાપાત્રને અનુકૂળ જણાય તો આ પ્રમાણે લુકમ થવો ઘટે છે કે—જો કોઈ વિદ્વાન તદ્દન નવિનજ શ્લોક કે જે પૂર્વે કોઈના વાંચવા-સાંભળવામાં પણ ન આવ્યો હોય તેવો આવીને કહે તો તેને યોગ્ય ઉત્તેજન આપવું, જેથી નવિન નવિન ચમત્કૃતિવાળા શ્લોકોની રચના કરનારા વિદ્વાનો પ્રકાશી નિકળશે અને તેના વડે અન્ય જનોના હૃદયમાં પણ તેવી ચમત્કૃતિ ઉત્પન્ન થશે.”

આવા પ્રકારની રચનાનાં વાક્યો સાંભળી ભોજરાજે પણ તે માટે અનુમોદન આપ્યું અને તેજ પ્રમાણે ગોઠવણ પણ અમલમાં આણી.

આ ગોઠવણ કરાવવામાં પંડિતોનો એ હેતુ સમાયલો હતો કે—એ પંડિતો પૈકી કોઈ એક પાડી (નવિન શ્લોક એકવાર સાંભળવાથી આવડી જાય તે), કોઈ દ્વિપાડી (બેવાર સાંભળવાથી આવડી જાય તે) ત્રિપાડી (ત્રણવાર સાંભળ્યે આવડે તે), ચતુઃપાડી (ચારવાર સાંભળવાથી આવડી જાય તે) વગેરે વગેરે પંડિતો હતા, જેથી જે કોઈ નવીન શ્લોક જનાનીને લાગે અને ભોજરાજ અમાડી કહે કે, તે પંડિતો પૈકી એકપાડી પંડિત કહેતો કે આ શ્લોક તો જુનો છે, મને પણ આવડે છે એમ કહી કહી સાંભળાવતો. જ્યારે આવનાર પંડિતના મુખથી અને એક પાડીના મુખથી એમ બેવાર તે શ્લોક સાંભળવામાં આવતાથી દ્વિપાડી પણ તેજ શ્લોક બોલી ઉઠતો અને એ ત્રણેના કનેથી શ્લોક સાંભળવાથી ત્રિપાડી પણ બોલી સાંભળતો. આમ એક પછી એક તે શ્લોક કહી સાંભળાવી આવનાર પંડિતને ખોટા ખોટો કરાવી જેમનો તેમ પાછો કહાડી મુકાવતા અને ચોતાના સિવાય અન્ય કોઈનું પગલું જમવા દેતાજ નહીં. આ છુપા બેઠની ભોજરાજને ખબર ન દેવાથી આ પ્રમાણે તે પંડિતોની કૃતિ નિહાળી ચર્ચાનંદિ થઈ કહેવા લાગ્યો કે—“વાહ ! સાખાસ છે !! મારા સભાજીત પંડિતવરો તમે જે સુકિત શોધી છે તેથી ખરા ખોટા પંડિતનું તુરંતજ પારખું

થઈ આવે છે અને વિભેરીને નુકસાન થતું નથી એ માટે હું મળેજી
માભારી છું.” આ પ્રમાણે નરવરતું બેઠવું સાંભળી તેઓ મહા
મુખ માનવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે ટેટલેસએક વખત તો તે પંડિતેએ રૈતમાં નાવ ચ-
લાવી હળને જણાના પેટ ઉપર પાટુઓ મારી, જેને કે આ પ્રકારે
કવિ કુલ્યુર કાલિદાસને બિલકુલ રચના નહોતો, પરંતુ સમય આવ્યા
વગર રાજ કંજના રંગમાં કાચ નાંખતો એ અગોચ્ય હેતુથી આંખ
આડા કાન કરી હાજી હાજી કરી તેમજે મર્વનાં મન ખુશીમાં ગામ્યાં,
પણ સમય મળ્યાની જોગ નિમંતર ચલુજ હતી. તેવા સમયમાં એક
વિદેશી વિપ્ર ત્યાં આવી ચડ્યો અને તેનો બનાવેલો શ્લોક પાંડિતોની
કૃતિ આમળ જુનો ઠરવાથી ખીચારો નિગર શય પાછો વળ્યો; પરંતુ
તેનાં પ્રારબ્ધના પૂર્ણ બળથી કંવર કલિદાસની મુમાકાત મર્ગમાંજ
થઈ ગઈ અને તે બ્રાહ્મણની ઉતરી ગએલી મુખકૃત ગ્રંથને હકાકત
પુછનાં પંડિતોની અધરેલ ઘટનાને ગ્રાહી પાડવાની તક મળી, તેથી
તેને એવી અમલકૃતિ લખી તાવેલ શ્લોક રચીત આપ્યો કે મદનનાયકી
કે તેઓ પંડિતોથી આ શ્લોક જુનો છે એમ જરા પણ ખેડી ન
શકાય તેવી યુક્તિ ગેઠવી પત્રમાં લખી તે વિપ્રને આપીને કહ્યું કે-
“હે દ્વિજવર ! આ શ્લોકને ગોપરાગ મુખમાંડે કરી રાજસભામાં કહી
સંભળાવજો જેથી તમારો મનોનંદ સિદ્ધ થશે.”

આ પ્રકારે યુક્તિ રચી આપી બ્રાહ્મણને વિદાય કરી પોતે પોતાને
પંથે પરવર્યો અને બ્રાહ્મણે પણ તે લાભમતા યુક્તિને કંવરના મહેવા
પ્રમાણેજ અમત્રમાં આણી રાજસભામાં તે શ્લોક કરી સંભળાવ્યો કે-

સ્વસ્તિ શ્રી મોઝરાજ ત્રિભુવન વિદિને ધાર્મિક મત્યજ્ઞકા
પિત્રાંતે પ્રગૃહીતા નંગતિનશ્રિકા રત્ન કોટયો મદરિગઃ ॥
તાસ્થં દેહિવિ રાજન્ સકલ લુપ્થજને ક્ષાયત સમમેતન્
નોઘાજાનાંશિ યત્તત પ્રકૃતિરથવા દૈર્ઘલક્ષંતતાંમે ॥

હે ભોજરાજ ! તું ધાર્મિક અને સત્ય ભોલનાર છે એ ત્રિશુ-
વનમાં વિદિત છે માટેજ તમને કહ્યું કે—તમારા પિતાશ્રીએ મારી
કનેથી નવાણું કાઢી રત્નો કીધાં છે તે મને આપવાં એ સાચું છે.
આ રત્નો આખા બદલ તમારી સમામાં બેસનારા પંડિતોજ ગણે
છે, સાક્ષિદાર છે અને તે જ નથી જાણતા તો આ શ્લોક તદ્દન
નવિનજ છે એમ જાણી ઠરાવ મુજબ લાખ રૂપીઆ મને આપો.

આવો જાવ હર્યો શ્લોક સાંભળી મગજ પાંડિતો ચુપ થઇ ગયા;
કેમકે જો આ શ્લોક જુનો છે એમ કહે તો રાજની પાસે શ્લોક કહે-
નાર બ્રાહ્મણનું દહેજું છે એ સામેન થઇ જાય અને એ દહેજું ચુકવતાં
રાજપાટ ચોપાટ સમાન થઇ જાય, તેજે પ્રકાર હોવાથી આ શ્લોક
નવિન છે એમ કહ્યા વિના છુટકાજ નહોતો. તેથી આ શ્લોક નવિન
છે એમ વગર ઉપાયથી કહેવુંજ પડ્યું. જેથી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે લાખ
રૂપૈયા આપી તેને વિદાય કર્યો અને તે વિપ્ર પણ ક્ષણિકાસનો મુજ
માતો પેનાના સ્થાનકે જઇ સુખાનંદ વિવ્રમવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર—વાર્તા ઉપરથી ખુશ્લોજ સમજાય છે.

૭૭૭ ૪૭૭૭૭૭૭૭૭૭

વાર્તા અગીઆરમી.

— ૭૭૭૭૭૭ —

જે લોકો મોહરૂપી મદિરાથી ઉન્મત થઇને શરીર ઉપર અને
જગતની સ્થિતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તેઓને વાંવાર ધિકાર છે!
ધિકાર છે!!

યોગવાસિ'ક.

એક સમય મહારાજ ભોજરાજ વિલાસજીવનની અગતી ઉપર
રાત્રીના વખતે સુઇ ગયા હતા. તે વખતે કોઇ એક બ્રાહ્મણ અતિ
હિંદુતાથી પીડાવાના કારણેથી ચોરી કરવાનો ધંધો આદરેલો, તે જ્યાં

રાજમહેલમાં ચોરી કરવાના દરોહથી આવી પહોંચ્યો. અને ચોરાની
 મુક્તિઓ અમલમ. આણી મહેલમાં ફાગલ થયો. જ્યાં સલાવાધીરનો
 ખળનો હતો ત્યાં પેસીને ન્યા પદાર્થો લઈ જવાથી જન્મનું દારિદ્ર્ય
 દૂર થાય તેમ છે, તે જોવા લાગ્યો. જો કે ચોરી કરવા આવેલો હતો.
 તોપણ ખતિ સ્વભાવના કારણથી અને નિરંતર ચોરી કરવાનો અભ્યાસ
 ન હોવાથી રત્નો, સોનું, દાગીના તથા વિવિધ પ્રકારના બહુ મુલ્યવાન
 પદાર્થો જોઈ વિચરવા લાગ્યો કે- પુરાણ અને કર્મવિપાકાદે શાસ્ત્રોમાં
 રત્ન સોનું કે તેવીજ બીજી વસ્તુઓ ચોરનારને મહાન રાજદોષો
 ઉત્પન્ન થાય છે અને નરકના દુઃખો વેઠવાં પડે છે, એમ કહેલું છે
 તો પછી કુટુંબના પોષણને માટે હું એકલોજ પાપનો ભોક્તા થાઉં
 એ ખરેખર મારી મોટી મૂર્ખાઈ છે ! માત્ર પેટ પોષણ માટે કંઈ વસ્તુ
 જોઈએ તો તેવી અનાદિ વસ્તુ અહીં જણાતી નથી અને જણાય તો
 તે તો લિક્ષાવૃત્તિમ પણ ક્યાં પ્રાપ્ત થતી નથી ! માટે એટલા માટે
 ચોરી કરી મહાપાપને હોરી લેવું એ કેવળ ગાંડાધનોજ નમુનો છે.”
 આ પ્રમાણે વૈરાગ્ય દશ માં નમ્ર થયેલો તે ચોરી કરવા આવેલો
 બ્રાહ્મણ પોતાની સદ્વિચારણાને આગળ ચલાવતો હતો તેવામાં ભોજ-
 નાની નિંદ્રા દૂર થઈ અને સુદન સુદામળ શય્યા ઉપર મેઠો થઈને
 દેવાંજનાઓને લગ્નવં તેથી સ્વસ્થતા પોતાની રાણીઓને મણીનુંકંક-
 હાથી ભૂષિત જોઈને તમજ મદવંતા હાથી પાણીપંચા ગોડા પવન
 વેમવાળા રથ અને રથશુરા પાયદળ પુરૂષો વગેરેની સામગ્રીનું ચિંતવન
 કરી મનમાં મસ્ત થઈ અપાર સુખ માનતો રાજ્યસુખાનંદના ભારથી
 કહેવા લાગ્યો કે-

ચેતોદરા યુવતયઃ સહસ્રોત્કલાઃ
 સદ્ગંધાઃ પ્રણયગર્ભગિરિશ્રુત્યાઃ ॥
 વલ્ગંતિદન્તિનિવદ્ધા સ્તરલાસ્તુરંગાઃ

ચિત્તને હરણ કરનારી યૌવન મદથી હંફેલી સુવતીઓ પણ મારા આધીન છે, મિત્રો પણ અનુકૂળ છે, પાન્ધવો પણ ઉત્તમ છે. નમનતામ્ભ ભરેલી વાણી બોલવાવાળા નોકરો છે, હાથીઓ ઝુલતા ચિહાર કરે છે. ઘોડા પણ થનથનાટ કરી રહેલા છે અર્થાત આ પ્રમાણે મન માનતી રીતે જોઇએ તેવા પદાર્થો સ્વાધીન છે તો હવે અન્ય અધિક શું જોઇએ ! આવા ગર્વાનંદના ભાવયુક્ત સ્લોકનાં ત્રણ પદો બનાવ્યાં, પણ તેનેજ લક્ષતા ભાવને મજબુત કરનારે ચોથું ચરણ બંધ ખેસતું ન આવવાથી ફરી ફરીને ઉપરનાં ત્રણ પદો ઉલટાવ્યા કરતો હતો, તે જોઇ પેલા ચોરી કરવા આવેલા બ્રાહ્મણના અંતરમાં વૈરાગ્યની ઉર્મીઓ ઉપરા ઉપર સ્ફુરામમાન થયા કરતી હતી, તેથી પોતાની વૈરાગ્ય દશાને પુષ્ટિ આપવા તથા રાજાને ચોગ્ય ટંકાર દેવા પોતાની દૃષ્ટ ભૂલી જઇને અર્થાત અહીં હું શું કરવા આવેલો છું અને બોલીશ તો પછીથી મારી શા વલે થશે તેનું ભાન ન રાખતાં બોલી ઉડ્યો કે—**સંમીલને નયનયોર્નેહિ કિંચિદ્વચિચ્છ**—(એ સર્વ વસ્તુઓ અન્ધારે સ્વાધીન છે, પણ) જ્યારે આંખ વીચ્છાદ ગઇ કે તેઓમાંનું કશું પણ તમારું નથી ! (માટે તે કશુંકાંસુર પદાર્થો ઉપરનો પ્રેમ છોડી દઇ સત્ય વસ્તુને સિદ્ધ કરી લ્યો જેથી આખંડ સુખને પ્રાપ્ત કરશો.)

આ પ્રમાણે પ્રમાણયુક્ત ચોગ્ય પ્રકારે સંબંધને અનુસરતું વિદ્વતા ભરેલું જેખી અમાજરૂપે ચોથું ચરણ સાંભળી વિરમય પામી અદિક દષ્ટિ ફેરવતાં ચોર નજરે પડ્યો, પણ તેની આવી અસરકારક ઉપદેશની વાણી સાંભળી તેના ઉત્તમ ગુણને લેખામ્ભ તથા તેની સાથે વાત કરતાં તેને ઉપમ ચળેલી વૈરાગ્ય દશાને નિદાઓ પ્રસન્ન થઇ એક અમુક વીર કંઈ પણ આપા કહ્યું કે—“ હે દેવ ! આ કંઈયે ધણી કીમત વાળું છે માટે થેડી કીમતમાં વેચશો નહીં અને હવે જેમ આવ્યા તેમ શુભ પ્રકારે તમારા રસ્તે ચાલ્યા જાઓ. ” એમ કહી તેને ત્યાંથી

વિદાય કર્યો એટલે તે પણ પોતાની કૃતિના બબથી રાજમહેલથી ઉતરી ઘેર પહોંચ્યા.

બીજે દિવસે તે બાહ્યે બજારમાં-ચોક્કસ બજારમાં જઈ તે કંકણને વેચી બહુ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરી ઘટતો પોષાક અને ચોખ્ખા દાગીનાઓ વાસણે અને ખાનપાનના પદાર્થો ખરીદી ઘર ભરી જતો હતો; તેવામાં શ્રુત રાજસેવકાના જોવામાં આ વૃત્તાંત આવગથી કંગાલની પાસે અમુત્ય કંકણ ક્યાંથી હોય માટે અવશ્ય ચોરીનો માલ છે, એમ જાણી તેને તુરત કબજે કરી મહારાજ હબ્બર લાવી ખડો ચો. ત્યાં ભોજરાજે તે બાહ્યને પુછ્યું કે-હે વિપ્ર ! પહેરવાને અંગ ઉપર પુગાં કપડાં પણ નથી; છતાં આટલો માલ ખરીદવા જોગ નાણાં અચાનક ક્યાંથી હાથ લાગ્યા ? ”

આ પ્રમાણે ભોજરાજનું બોલવું સાંભળી તે બાહ્યે કહ્યું કે-

भैरवः कोटरशायिभिर्मृतमिव क्षांतं नर्गतं कच्छपैः
पाटीनैः पृथुपंकजैर्लूटगद्यस्मिन्मुहुर्मूर्छितम् ॥
तन्मिन्शुष्क सरस्यकालजलदे नागत्यतच्चापितं
यत्राकुंभनिमग्नवन्यकारणां यूयैः षयः पीयते

જ્યાં દેડકાં મરેલા જેવાં થઈ પોતાણુમાં સંતાઈ રહેલા હતા, કાચખાઓ પૃથ્વી ઉપર પડી રહેલા હતા અને માછલાં પણ કડોર મારામાં તરફડતાં લોટનાં મૂર્છાવંત થઈ રહ્યાં હતાં, જેવાં સુકાં ઇ ગમેલાં તળાવમાં વગર ઋતુએ અચાનક મેઘે આવીને વૃષ્ટિ કરી, તેથી દેડકાં કાચખાઓ અને માંછલાંઓ પોતપોતાની પુરેપૂરી ચેટા કરવા લાગી ગયાં અને વનના હાથીઓનાં ટોળાં પણ ત્યાં આવીને ન્હાવા અને પાણી પીવા લાગ્યાં. ”

આ પ્રકારનો ઉક્તિ યુક્ત સ્લોક સાંભળીને રાજ અતિ પ્રસન્ન

થયો અને રાતે ચોરને આપેલા વીર કંકણની સુરતા આવી, તેથી તેને પૂર્ણપણે ઝોગખી તેની અદ્ભુતરમ લાક્ષિત્યતાવંત પદ રચના ભેષ્ય પુનઃ યોગ્ય શિરપાત આપી તેને વિદાય કર્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-મહારાજ ભોજ કેવો ઉદાર ગુણુમાલી અને વિદ્યાનુરાગી હતો ! કે જેણે ચોરી કરવા પેટેલા ચોરને દંડના બદલામાં અમુલ્ય પારિતોષ આપ્યો ! ધન્ય છે એવા તત્ત્વવેષો ધરણી પતિને !! ખીજો દાખલો એ લેવાનો છે કે-વિદ્યા ભણેલો માણસ ગમે તેવા દુષ્ટ સંગથી દુષ્ટાચારને આદરે તદ્દપિ પોતાના જ્ઞાન બળથી પ.છે. તુરત શુદ્ધિમાં આવે છે માટે જ્ઞાન એજ માર્ગ બટ થયેલા જનને સન્માર્ગે પ્રેરવા સર્વોત્તમ સાધન છે. ત્રીજો એ સાર સમજવાનો છે કે પોતાનામાં જો ગુણુ હોય છે તો તે કોઈ વખતે ખરી અચ્છી સાચવી મ્હોતના પંજામાંથી છોડાવી પૂર્ણ સુખની દયાને દેખાડે છે માટે દરેક મનુષ્યે એકાદો પણ પૂરેપૂરો સાચો ગુણુ શીખી રાખવો. ચોથો એ પણ સાર લેવાનો છે કે ઉત્તમ પદાર્થો મળ્યા છતાં પણ ધર્મશાસ્ત્રમાં સ્થિત રહી ચોરવાં નહીં અને ચલિત થએલા ચિત્તને સમધાનીમાં લાવી જો પરભવનો ડર રાખે તો તે જનને અવશ્ય એ નેકાનો ઉત્તમ બદલો મળે છે માટે હમેશાં ભ્રમિત થયેલા ચિત્તને ઠેકાણે લાવવા ઉચ્ચ આદરવો.

વાર્તા બારમી.

૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭

એક સમય ભોજરાજ સ્નાનમંજન કરવા બેઠા હતા, તે વખતે અતુરદાસીએ સોનાના ઘડામાં સુંદર સુવાસિત જળ ભરી કોઈ નવરાવતી હતી, કોઈ જળ ભરી લાવતી હતી તો કોઈ સુવાસિત તેલ

મદન કરી રહી હતી તે સમય સીડી ઉપરથી કામથી આતુર થયેલી કામિનીના હાથમાંથી પાણીનો ખાલી ઘડો પડી ગયો. એટલે અમઝાતો અમઝાતો નિચે જઈ પડ્યો, તેથી તે વેળાએ થયેલો ઘડાનો અવાજ ખાનમાં સખી એક ઉપેદ્રવજ્ઞા હાંદનું હાંદનું ચરણુ ‘ટટંટટંટટંટટંટટંટં’ આ પ્રમાણે રચ્યું અને ત્યાર પછી ન્હાઈ વસ્ત્રઆભૂષણ પહેરી ભોજન જમી રાજસભામાં પધાર્યા. જ્યારે રાજસિંહાસન ઉપર સ્થિત થયા ત્યારે કવેમંડળપ્રતિ પ્રશ્ન કર્યો કે—“ જો કહ્યું છે તે ચરણનાં પાછળનાં ત્રણ પદો તેમાં રહેતા બાવને પૂર્ણપણે મળતાં આવે તેવાં રચી મારા મનનો સંદેહ દૂર કરો. ” એમ કહી તે ચરણ કહી દેખાડ્યું, પણ તે ચરણુ અજ્ઞ કૃતિવાળું હોવાથી તેનો સંબંધ શી રીતે મળતો લાગે, તે વિષે કોઈને ગમ પડી નહો. ઉપરે એ સમસ્યાની પાદપૂર્તિ માટે કવિસૌખ્ય કાલિદાસને પુછવામાં આવ્યું એટલે તેમણે કાલિદેવીના પ્રતાપથી અંતરગત બાવસહ પાછળનાં ત્રણ પદ પૂર્ણ કરી આ પ્રમાણે કહી બતાવ્યાં કે—

રાજ્યાભિષેકેમશ્ચિદ્દલાયા હસ્તાગતોદ્દેમઘટોયુવત્યાઃ ॥

સોવાનમાર્ગેષુકરોતિશબ્દં ટટંટટંટટંટટંટટંટં

રાજના અભિષેકમાં યૌવન મદથી વિગ્ધ થયેલી યુવતીના હાથમાંથી સોનાનો ઘડો સીડી માર્ગેથી ટટંટટંટટંટટંટટંટં આ પ્રમાણે શબ્દ કરતો પડી ગયો. ”

આ પ્રકારે મનમાં રહેલી વાર્તા વિષેની રચના રચી કહી સંભળાવી કે—મહારાજ ભોજ સિંહાસનથી ઉડી ઉભા થઈ કવિવરના ચરણમાં વારંવાર પ્રણામ કરી અચ્ચર અચ્ચર પ્રતિ લક્ષ લક્ષ રૂપિયાનો શિરપાવ કર્યો.

વાર્તાનો સાર ખુલ્લો જ છે.

શ્રી

કાળીદાસ અને રાજભોજ

ની મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૩ નો.

વાર્તા તેરમી.

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

સર્વ જનમાં વિદ્વાનજ્ઞ જ્ઞાન પામે છે પ્રખ્યાતિ મેળવે છે, મહત્વ-પણાને પ્રાપ્ત કરે છે અને ન મળવા સરખી વસ્તુ પણ વિદ્ય વડેજ મેહેજમાં પ્રાપ્ત થાય છે માટે સર્વત્ર વિદ્યાજ્ઞ પૂજ્ય છે. વૃદ્ધ યાજ્ઞકય.

કાંઈ સમય મહારાજ ભોજરાજે પોતાના માટે એક અસૌકિક રચનાવાળો વિલાસ મેહેલ બંધાવ્યો અને જ્યારે તે મેહેલ પૂર્ણ થયે ત્યારે તેણે વાસ્તુ કરવા માટે શુભ મુહૂર્ત જોવાની અમુક દિવસ નિર્માણ કર્યો; પરંતુ વાસ્તુ કર્યા પહેલાં તે મેહેલમાં એક મહારાણીએ વાસ પુર્યો, જેથી જે કાંઈ તે મેહેલમાં રાતે સુઈ જતું તેને તે રાતે મારી નાખતો હતો. જ્યારે આ પ્રકાર મહારાજની નજીમાં આવ્યો ત્યારે બહુ દિલગીર થયા અને સારા સારા મંત્રશાસ્ત્રીઓને બોલાવી તે મહારાણીને ત્યાંથી હટાવવા મંત્ર પ્રયોગો કરાવવા શરૂ કર્યા, પણ તેથી મહારાણીસે તે સ્થળથી હટ્યો નહીં; પરંતુ જે તેને હટાવવા ગયા તે આ કુનીયામાંથી હી પરબીક સુધી જઈ પહોંચ્યા. આ પ્રમાણે જ્યારે જે તેને હટાવવા જતા તે મરી જતા જોયા ત્યારે મહારાજ

રાજા નિરાશ થઈ વિચારવા લાગ્યા કે—“હવે શું કરવું? ખરચેણું પુષ્કળ દ્રવ્ય નકામું થયું અને સેંકડો જનના જીવ ગયા; છતાં પણ કશું કાર્યની સિદ્ધિનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થયું નહીં.” આ પ્રમાણે શોકવસ્થામાં થઈ વિચાર ચક્રાવતાર હતા એવામાં કાલિદાસનું આવવું થયું અને જ્ઞાન મુખ જોઈ પ્રશ્ન કર્યો કે—“પ્રભો! આવી શું મોટી ચિંતા આવી જાગી છે કે સુર મુખચંદ્ર ગજાનીને પ્રાપ્ત થયેલ છે? મનમાં ન મુઝતાં સ્વર્ગન અંગેનું તુરન પ્રકાશની જોષએ, જેથી અકળામણ મટે છે અને ગુંચવાડા બર્ષા કાર્યનો નિસ્તાર થવા રસ્તો હાથ લાગે છે માટે સુમેથી હરમાને જેથી મારા પણ જાણવામાં આવે.” આવું કાલિદાસનું બોલવું સાંભળી બોજરાજે કહ્યું કે—“મિત્તર! જે ચિંતા છે તે તારા જાણવામજ છે કે જે વિજ્ઞાસના હેતુ માટે રમણીય મહેત્ત બધાઓ છે તેમાં વાસ્તુ કરવાનો વખત હાથ લાગતો નથી; કેમકે હજારો ઉપાયો કર્યા છતાં પણ અહરહસ ને સ્થળ છોડતો નથી તેથી દિવગીર છું કે તે માટે હવે કયો ઉપાય લેવાય તો તે ચિંતા મટે?”

કાલિદાસે વિનવ્યું કે—હે નૃપેન્દ્ર! મારા જાણવા પ્રમાણે એ અહરહસ સકળ શાસ્ત્રનો જાણનાર હોવો જોઈએ માટે શાસ્ત્રમજ્જ સિવાય તે વશ થનાર નથી. કહ્યું છે કે—

લોભી મનુષ્યે ધનથી, ક્રોધીને પ્રણામથી, ગ્રુણીજનને વિનયથી, વિદ્વાનને પ્રમાણ્યુક્ત પવિત્ર શાસ્ત્ર પ્રત્નોથી, સ્ત્રીને ડોળદિમામથી તથા કૃત્રિમ પ્યારથી, ઉત્તમને સન્માનથી, નીચને પ્રશંસાથી અને મૂર્ખને તેના કબા પ્રમાણે કામો કરવાથી પોતાના વશ કરી લેવો. માટે એ અહરહસને મારા બુદ્ધિમજ્જ રૂપી મહામંત્રથી પ્રસન્ન કરીશ.

આવું કાલિદાસનું વાક્ય સાંભળી બોજરાજે જણવ્યું કે—“મારા સાચારનેહી! હું તમને તે ઠેકાણે જવા દેવા ખુશી નથી, બલે એ

મહેલ વિના ચાલશે, પણ કદાચ ધાનકીના સપાટામાં સપડાઈ જાવો તો પછી ખરી ખોટ પૂરી પાડવા માટે ક્યો ઉપાય મેલો તે નવાઈ ટકાના જોખમની વાર્તા અને જરા પણ રૂચતી નથી.” કાલિદાસે કહ્યું કે—“તેક નામવગ ! આપ જરાપણ ચિંતા ન રાખો, મેં સાંભળ્યું છે કે રાતના દરેક પહોરોએ બ્રહ્મરાક્ષસ શાસ્ત્ર તત્ત્વના પ્રશ્નો પુછે છે, પણ તે પ્રશ્નોના ઉત્તર ત્યાં જનારથો અપાતા નથી ત્યારે તેનું બદલું કરી જાય છે માટે તેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો દેવી પ્રસાદથી સારી રીતે આપી આપનું કામ ફતેહ કરી ક્ષેમદૂર્વક પ્રભાતે પાછો આવીશ માટે આપ ખુશીથી આજ્ઞા આપો.” બાવા પ્રકારનું કાલિદાસનું બાપણ સાંભળી બેજરાને નહ્યું કે હું તો એ વિષે અનુમોદન આપવા ખુશી નથી, પણ જો તમારી પૂર્ણ હિંમત હોય તો તે માટે જેમ રૂચે તેમ કરો. સંધ્યા સમય કાલિદાસ દેવીનું સ્મરણ કરી તે વિલાસ ભુવનમાં જન્મે ગુપ્તપણે રહ્યો. રાત્રીના પહેલા પહોરમાં મનુષ્યનું આગમન થયું જાણી બ્રહ્મરાક્ષસ તેનું બદલું કરવાના હેતુ માટે આવી ઉભો રહ્યો, પણ વિચારવા લાગ્યો કે—“આ પ્રાકૃત પુરૂષ નથી પણ કોઈ દેવાંશી પુરૂષ છે માટે રહસ્ય ગર્જિત સમસ્યાજ્ઞ પુછવી યોગ્ય છે, જો સમસ્યા પૂર્ણ નહીં કરી શકશે તો પછી ચમત્તે માળવો ક્યાં દૂર છે ! તુલજ બદલું કરી ચાલ્યો જાજશ.” એમ વિચારી કવિ કુળગુરૂને પુછ્યું કે—**સર્વમ્યદ્ધં સમસ્ત પ્રાણીને એ વસ્તુજ છે ?** તે સાંભળી કાલિદાસે કહ્યું કે—**સુમતિ કુમતિ સંપાદાપસિ હંતૂ—સુમતિ અને કુમતિ તે પૈકી સુમતિ સંપત્તિનું કારણ અને કુમતિ વિપત્તિનું કારણ એજ સર્વને એ એ વસ્તુએ લાગ્ય પ્રમાણે પ્રાપ્ત છે !**

આ પ્રમાણે પ્રથમ પોહોરે ઉત્તર સાંભળી બ્રહ્મરાક્ષસ ચાલ્યો ગયો બપોરે બીજો પોહોર થયો ત્યારે ફરી બ્રહ્મરાક્ષસે આવીને પુછ્યું કે—**વૃદ્ધોયુવા વૃદ્ધ પુરૂષનો યુવા સ્ત્રીની સંગાથે ! કવિએ કહ્યું કે—**

સહપરિચયાસ્યજ્વલે કમમિનીમિઃ પરિથય થવાથી સ્ત્રીઓ તણ
 દે છે. આ પ્રકારે બીજે પોહોર ઉત્તર મળ્યો જાણી ચાલ્યો ગયો.
 જ્યારે ત્રીજા પોહોરની સંધિ થઈ ત્યારે ફરી બહારાક્ષસે આવીને પુછ્યું
 કે-પ્રજ્ઞોગોત્રે ગેનમાં મુખ્ય ? કવિ બોલ્યો કે-સમવતિ પુગાન્ યઃ
 કુટુંબં વિભાષિ તેજ પુરુષ છે કે જે કુટુંબનું પોષણ કરે-ધારણ
 કરે. આવી રીતનો ત્રીજો પોહોરે ઉત્તર મળ્યો જાણી બહારાક્ષસ ચાલ્યો
 ગયો અને જ્યારે ચોથો પોહોર થયો ત્યારે છેવટનો બહારાક્ષસે પ્રશ્ન
 પુછ્યો કે-સ્ત્રીપુંવજ્ઞ સ્ત્રી પુરુષની પેડે આવું ભાષણ સાંભળી કવિએ
 ઉત્તર આપ્યો કે-સમવતી યદા નદ્વિગેહં વિનષ્ટમ્ જ્યારે પ્રભુતા
 પામે છે ત્યારે તે ધર નાશ પામે છે અર્થાત્ પુરુષ સમન સ્ત્રીને
 મેટાઈ મળવાથી ધર સામ્યવામાં બેદરકાર રહે તો ધર માલ વિનાનું
 થઈ જાય છે.

આ પ્રકારે ચારે પોહોરના પ્રશ્નોના પૂર્ણ સંતોષકારક નીતિ-
 મયં યુક્ત ઉત્તર મળવાથી બહારાક્ષસ અતી પ્રસન્ન થયો. પ્રાતઃકાળે
 કવિને આવી બેઠ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે-“ હું સુમતિવંત ! હું પ્રસન્ન
 છું અને આપને ક્યા વરની વાંચના છે ? ” આવું બહારાક્ષસનું ભાષણ
 સાંભળી કાલિદાસે કહ્યું કે-“ હું ભગવન્ ! જો આપ પ્રસન્ન છો તો
 આ મકાનને છોડી દઈ કોઈ બીજા મકાનમાં જઈ નિવાસ કરો ” આ
 પ્રમાણે કવિરાજની માગણી સાંભળી એ મકાનથી પોતે નિકળી અન્ય
 સ્થળે ગયો અને ત્યાર પછી કાલિદાસે પ્રસન્ન વદનથી શ્રીમત બોજ-
 શ્રુપતિના સમીપ આવી આશિર્વાદ દીધો અને ત્યાં થયેલી હકિકત
 કહી સંભળાવી. આ આશ્ચર્ય સહ હર્ષપ્રદ પ્રકાર નિહાળી બોજરાજ
 અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને કવિના માન અકરામમાં ધણોજ વધારો કર્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-અન્ય સર્વ બળથી વિદ્યાબળ વિશેષ
 બળવાન છે. દેવ, દનુજ, નર, નામ, પશુ, પક્ષિ અને જમતના ચરા-

ચર પ્રાણી માત્રને વિદ્યા સ્વાધીન કરી શકે છે; આટે જો જન્મતમાં હિતમ પ્રકારની પ્રસિદ્ધિ મેળવવી હોય અને હિતમ ગતિ સંપાદન કરવી હોય તો કેવળ વિદ્યાદેવીનોજ પૂર્ણપણે આશ્રય કરો.

વાર્તા ચૌહમી.

*****

વિચાર એજ સર્વ કાર્યસિદ્ધિનું રહસ્ય છે; પરંતુ તેમાં પશુ પૂર્વાપરના સંબંધને તપાસી લાભાલાભ અને સત્યાસત્યનો પૂર્ણપણે વિચાર કરવો. જો ખુબ મનસાથે વિચાર કરીને વિચરે તો તે જન કદાપિ કાળે કષ્ટ પામતોજ નથી. પ્રસ્તાવિક.

એક સમય બોજરાજ પોતાની પટગણી તથા બાલકુમાર સહિત શયનગૃહમાં સુખશાન્તિમાં નિદ્રાવસ્થ થયેલ હતો, તે સમય રંગમેહેલની ડાહી ઉપરજ અંગ રક્ષકો કે જે પરમ વિશ્વાસુ ચતુર અને વિચિત્ર હતા તેઓ એક એક પહેરે પેહેરે બદલાવતા હતા, તે પૈકી પહેલો અંગરક્ષક જ્યારે પેહેરા ઉપર પૂરેપૂરી ખમરદારીથી મહારાજના અંગની ચોકી કરતો હતો તે વખતે એક વિષધર સર્પ આવી જ્યાં મહારાજ સુતેલા છે ત્યાં ઉપર ટીંગાઇ પોતાના મુખમાંથી ઝેરી લાળ ઝેરવવા લાગ્યો, તે પ્રથમ પહેરેગીરના જોવામાં આવ્યું, તેથી આસ્તેથી તે જગ્યોએ આવી હસ્તલાલવપણાથી તરવાર વાપરી નાગના બે કંકડા કરી નાંખ્યા, તથાપિ ઝેરી નાગના પડેલા વિભાગ ઉછળ્યા કરતા હતા, તેથી તરવાર વડે ઢુકડે ઢુકડા કરી એક જાળમાં ભરી પક્ષંગ નચે જાળ મૂકી દીધી અને મહારાજના અંગ ઉપર તપાસવા લાગ્યો; પરંતુ તેમના શરીર ઉપર તો ઝેરી લાળ જોવામાં આવી નહી, પણ પટગણીના સ્તન ઉપર ઝેરી ગરળ પડેલ જોવામાં આવવાથી વિચારવ

લાઓ કે ' જો આ વખતે કશી પણ ચેતવણી આપવા મહારાણીને જાણું તો મોટાં લોકો કાશીના કરવત સમાન હોમ છે તે અવળું અને સવળું બંને તરફ બેરી કઢાડે અને ન જાણું તો હમણું રાજકુમાર રૂદન કરશે અને તેને સ્તનપાન કરાવશે તો ઝેરના સ્પર્શથી કુમારનું તુરત મૃત્યુ થશે માટે અન્ય ઉપાય ગોળું. એમ વિચારી રૂના પ્રમદા વને સમજાવું ઝેર લુગી લઈ પડી પોતાની જાલદારા સ્તનની હીટડી આસપાસનો ઝેરના સ્પર્શવાળો લામ ચારી પાણીનું પોતું ફેરવી સાફ કરી જેવો પોતાના સ્થાન તરફ જવા વળ્યો કે પટરાણીને કાંઈ ઠંડક જેવું લાગવાથી જાગી ગઈ અને જોયું તો પહેરેગીરની પુક જોઈ તેથી પટરાણીના હૃદયમાં શંકાને સ્થાન મળ્યું કે ' આ પહેરેગીરે દુષ્ટ શુદ્ધિ ધરી અહીં આવી મારા સ્તનને સ્પર્શ કરેલો, પણ હું જાગી ગઈ તેથી તુરત પાછો વળ્યો એમાં જરા શંકા જેવું નથી. ' એવા નિશ્ચય ઉપર આવી મહારાજાને જાણ કરી કે-પ્રાણુનાથ ! પ્રથમ પહેરેગીર દુષ્ટશુદ્ધિવડે મારા સ્તનનો સ્પર્શ કરવા આવ્યો હતો; પરંતુ સ્પર્શ કરતાની સાથેજ હું જાગી ઉઠી તેથી પક્ષાયન કરી ગયો માટે તેને સમ્પત શાસન આપવું ઘટે છે.

આ પ્રમાણે પટરાણીનું બોલવું સાંભળી ભોજરાજાને અત્યંત ક્રોધ વ્યાપ્યો અને પહેરેગીરને બોલાવી પ્રથમ પહેરેગીર કોણ હતો ? તેની ખાત્રી કરી હુકમ કર્યો કે પ્રાતઃકાળે પ્રથમ પહેરેગીરને શ્રીની શિક્ષા દેવા વધાધિકારીને વરદી આપવી.

આવો કઠોર હુકમ સાંભળી બીજો પહેરેગીર વિચાર્યું કે- ' કાંઈ પ્રથમ પહેરેગીરની ચુક થઈ જાણી નથી; છતાં દેહાંત શિક્ષા દરમાવવાનું કારણ શું ? ' એમ વિચારી દિગ્મતથી મોઢ્યો કે- ' ગરીબ પરવર ! અમે ચારે પહેરેગીરોએ કોઈ વખતે પણ આપની આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો કે અવિવેકતા અસમ્મતાભરી વર્તણૂંક ચલાવી નથી, સદા આપની

નિમકહલાલીથી તનમનથી નોકરી બજારીએ છીએ; છતાં આપ દેહા-
તની શિક્ષા ફરમાવો છો તે પ્રમાણ છે, પણ તે માટે પૂરનો વિચાર
કરવો જોઈએ નહીં તે નંદમારોની પેઠે પાછળથી પસ્તાવો થશે. '
સુઘ મોજરાજે પુછ્યું કે તે નંદમારોને શી રીતે પાછળથી પસ્તાવું
પડ્યું ?' પહેરંગાર બોલ્યો કે—

એક નંદગૌરી નામની બાહ્યગી હતી તેણે એક નોળીઆનું
અય્યું પાળ્યું હતું. તેના ઉપર તેનો અત્યંત પ્યાર હતો એક દિવસે
પોતાના ન્હાના બાળકને પારણ્યામાં સુવડી નોળીઆને તેની ચેડી
કરવાનું કહી પોતે પાણી ભરવા ગઇ અને નોળીઓ નિદ્રાવશ થએલા
બાલુડાની ચેડી કરતો હતો; એટલામાં ત્યાં એક કળેનાગ આવ્યો
અને પારણ્યા ઉપર ચઢવા લાગ્યો, તેથી નોળીઆએ બપ્પું કે મારા
ગલફાલને પાપી નાગ ડંખ દેશે તો મરી જશે. એમ ધરી તે નામને
પારણ્ય ચઢતો ખેંચી પાડ્યો અને તેને મરી નાંખ્યો. તેથી લોકોથી
મ્હોકું ભરાઇ ગયું હતું તથા શરીરે પણ લોકોના છાટા લાગેલા હતા.
આ લાઇના રક્ષણ કર્યાની માને વાર વધઃમણી આપવાના કિસ્સામાં
ધરને ઉમરે જઇ વારંવાર નિહાળવા લાગ્યો. આરે નંદગૌરી પાણીનું
મેકું ભરી પાછી આવી અને લોકોથી ખરડેલું નોળીઆનું મ્હો જોયું
તેથી એકદમ તેના પેટમાં ફાળ પડી કે નક્કી ફૂટકી નોળીએ મારા
બાલુડાનો પ્રાણ લીધો છે; છતાં મારા મામે શું મ્હોં લઇને આવ્યો
છે ! એમ વિચારી આંત કોષ સાથે પાણીનું મેકું તેના ઉપર પછાડ્યું,
તેથી બિચારો નિરપરાધ નોળીઓ અરણ્ય પામ્યો. જ્યારે નંદગૌરી
અંદર જઇ જીવે છે તો પોતાનો બાલુડો પારણ્યામાં ખેંચા કરતો હતો.
આસપાસ નિહાળ્યું તો નાગના ટડકે કડક પડેલા જોયા ત્યારે તે
અતિ પશ્ચાતાપ કંવા લાગી કે 'અરેરે ! મેં પાપણ્યેએ કર્યો પણ
વિચાર કર્યો વમર સાહસ કર્યો કર્યું ! ધિકાર છે મારી સમજ અને

હવેતરને ! આ પ્રમાણે અતિ પશ્ચાતાપ કરતી મહા દુઃખી થઈ. તેજ પ્રમાણે આપને પણ પશ્ચાતાપ કરવો પડશે કેમકે—

સાહસ કર્યું ક્યો થઈ હોય હર્ષનો નાશ. પછી તો નામવર આપ ધણી છો. ” આ પ્રમાણે બીજા પહેરેગીરે વાર્તા કહી પોતાનો વખત પૂરો કર્યો.

તદનંતર ત્રીજો પહેરેગીર પહેરા ઉપર અઢ્યો ત્યારે પુનઃ રાજાએ તેને હુકમ કર્યો કે પહેલા અને બીજા પહેરેગીરને પ્રાતઃકાળે દેહાંતની શિક્ષા દેવા માટે વધાવિકારીઓને સોંપી દેવા. આ પ્રમાણે રાજાનો કઠોર હુકમ સાંભળી ત્રીજો પહેરેગીર બોલ્યો કે— ‘પૃથ્વીનાથ ! આપ ને કરો છો તે યોગ્ય છે, પણ સાહસ કર્યા વિના વિચારીને શિક્ષા કરવામાં વિશેષ સુનીતિ સમાવશી છે, જો કે આપના બોળામાં અમારાં મસ્તક છે, જેથી કાપી નાખવા અગર સુંદર શિરપાવથી સુશોભિત કરવા માલિક છે; પરંતુ જેનાં મસ્તક બોળામાં છે તો તે માટે પુરતો વચ્ચાર કરી ગુન્હેગાર છે અથવા બેગુન્હેગાર છે તે તપાસી પછી જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરવું ઘટે છે, પણ જો સાહસ કરશો તો તલકચંદ શેઠની પેઠે પાછળથી પુણ્ય પસ્તાવો થશે, બોજરાજે કહ્યું કે—“તે તલકચંદ ક્રોધી હતો ? અને સાહસ કામ કરવાથી કેવા પ્રકારે પસ્તાવું પડ્યું ? !” ત્રીજો પહેરેગીર બોલ્યો કે—

શિરછત્ર ! અણહિલપુર પાટણનો રહીશ તલકચંદ નામનો મોટો વ્યાપારી હતો, તથા તેની પાસે દ્રવ્ય પણ સારી પેઠે હતું; તદ્દપિ તેણે વિચાર્યું કે— ‘હાલમાં પરદીપથી આવતા માલમાં અને અહીંયાંથી પરદીપે મોકલાતા માલમાં એકના યોગણા નામ પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ જો વાણીતરને મોકલીએ તો તે પોતાનું ઘર તાનું ક્યારે પછીજ આરામથી માટે લક્ષ આપે. કહ્યું છે કે જે માણસ પોતાની દેખરેખ સિવાય ગુમાસ્તાઓ મારફતે બેઠાંજો વ્યાપાર ખેડે છે તે માણસ અતે નુક-

જાનીમાં આવી પડે છે. ' માટે આપ સમાન જળ નહીં અને
 મેલ સમાન જળ નહીં ' તેથી જાતે જનું એજ વધારે લાભદાયક
 છે: તેમ ક્ય છે એમ જાણી આવતલ લાભને માટે બેઠકઢારો રાખવી
 એ પણ મૂર્ખાનું કામ છે ! ' એમ વિચારી પરદિપે જવાની તૈયારી
 કરી, પણ એક અડચણ એ નડી કે પોતે થોડા વખત ઉપર નળમો-
 વના સ્વરૂપ ગુણસંપન્ન સ્ત્રી પરણ્યો હતો, તે માટે તેના મનમાં
 ભરદોષ થવા લાગી કે સ્ત્રીનું ચઢતું યૌવન છે અને હું દર દિપાંતરે
 જાઉંધું. તેથી કમદેવના વેગમાં ચિન્હલ થશે તે વખતે અન્ય પુરુષની
 ઇચ્છા કરશેજ. ક્યું છે કે ' સાસુ ક્યાં સુધી ડાહી ? કે વાહુ
 ન આવે ત્યાં સુધી. સ્ત્રી ક્યાં સુધી સતિ ? કે જ્યાં સુધી
 એકાંતમાં અવર નર ન જાયે ત્યાં સુધી. અને પુરુષ અમાણિક
 ક્યાં સુધી ? કે જ્યાં લગી વિપત્તિનું વાદળ પેતા ઉપર
 ઘુમ્યું નથી ત્યાં સુધી. માટે ખચિત તે સ્ત્રી કુળમર્માદને કોપી
 સ્વચ્છંદચારણી થવાનીજ માટે તેનો એવો બદોષસત કરવો જોઈએ
 કે તેને એકાંત મળવાનો વખતજ ન આવે ? એમ વિચારી આર વૃદ્ધ
 સ્ત્રીએ કે જે ખાસ પેતાની વિશ્વાસુ અને ઠરેલ હતી તેઓને પેતાની
 નવી સ્ત્રી પાસે રાખી યોગ્ય શિખામણ આપી સુખ મહુરતે દિપાંતર
 લાણી પ્રયાણ કર્યું અને ત્યાં જઈ અનેક વસ્તુઓ મળતે લાભે વેચી
 અને લાભકાયક નવિન વસ્તુઓ જોરી આપારના કાર્ખમાં મુંઝાયો.
 પુષ્કળ કમાણીના લાભથી ઘેર આવવા તરફનો વિચાર માંડીજ વાળ્યો:
 બેઠકજ નહી પણ જ્યારે પંદર સેજ વર્ષ થઈ મ્યાં ત્યારે એક
 હવસ પેતાની નવી સ્ત્રીના માટે નેક વિતર્ક ઉત્પન્ન થવા લાગ્ય,
 તેથી પેતાનો વિચાર બદલાયો કે ' જસ હવે તો મમે તેમ થમ પણ
 એકવાર ઘેર જઈ આવવું એ વધારે ઉત્તમ છે. ' એમ વિચારી કોને
 દિવસથી આપાર સંકલવા માંડ્યો અને ધીરધાર અંધ કરી લીસાજ
 ચુકવવા લાગ્યો. ટંક પુદ્ગલમાં સધળે વ્યાપાર આટોપી લઈ પેતાના

ધરભણી વળ્યો અને કેટલેક વખતે પોતાને શેઢેર પછી આવી પહોંચ્યો.
 પરંતુ શેઢેરને એવો વિચાર થયો કે 'જો ખમર આપ્યા વિના ઝોલાંયંતું
 થેર જવાય તો તમામ ધરની ચર્ચા જેવામાં આવે !' એમ વિચારી
 અર્ધ રાત્રિના સમયે એકલોજ શેઢેરમાં પ્રવેશ કરી પોતાની હવેલીના
 પાછળની બાજુએથી ચંદનધોની મારફતે મેડી ઉપર ચઢી જેવા થાગ્યો.
 તો પોતાની ઓ એક યુવાન પુરુષને સોડમાં લઇ ભરનિંદ્રામાં હતી
 છે. આ યુવાન જેમ શેઢેરને તો પગના અંગુડાથી તે માથાની શિખા
 સુધી કોષજવાળા લાગી હતી અને કમરમાંથી તલવાર કઢાડી કશે
 પણ વિચાર ન કરતાં તે યુવને સ્ત્રી પુરુષનાં મસ્તક ધડથી જુદાં કરી
 નાખ્યાં અને તેજ વખતે જે રસ્તેથી આવ્યો હતો તે રસ્તેથી પાછો
 વળી પોતાના ઉતારે ચાલ્યો ગયો. પ્રાતઃકાળે જાહેર રીતે પોતાને
 મુકામે આવી જુવે છે તો મહા રો કકભાટ થઇ ગયેલો છે અને સર-
 કારી માણસોની ધમાકા ચાલી ગયેલી છે. તે જોઇ એકદમ પોતાના
 સેવકોને પુછાઇ લાગ્યો કે મારા અધ્યાના સમયાર મળતાં આનંદનાં
 વધામણાં થવાં જોઇએ. જતાં શેઢેરનો પોકાર પડી રહેલો છે તેનું શું
 કારણ ?' આ પ્રમાણે શેઢેરનું વચન સાંભળી સેવકોએ જણાવ્યું કે
 આજ રાત્રે કોઇ હરામખોરે ભરનિંદ્રામાં સુતેલ શેઢેરની અને પુત્રને
 તરવારને તામે કરી નાંખ્યાં, જેથી નિર્વશ નિકળી ગયા. તે અસહ્ય
 દુઃખના કારણથી રો કકભાટ ચાલી રહી છે અને તે ગુન્દેગારની તપાસ
 માટે રાજના સેવકો તપાસ કરી રહ્યા છે. આવું સેવકનું બોલવું સાંભળી
 શેઢેર પુછ્યું કે- 'મારે વળી પુત્ર ક્યારે હતો ?' સેવકોએ જણાવ્યું
 કે જ્યારે આપ દ્વિપાંતરે ગયા ત્યારે શેઢેરની બે માસનો ગર્ભ હતો,
 તેથી પુરે મસે પુત્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું હતું. તે સગમગ-સેળ વર્ષનો
 થયો હતો, તેને લાથના અંગુડામ ખાલી નિહાળી હતી, તેથી અત્યંત
 અસહ્ય વેદના થવા લાગી, તે વેદનાને જરા શાંત થવા તે અંગુડાને
 શેઢેરની મહેમાં રાખી બેસતાં ત્યારે જરા થાતા વળતી હતી અને તેજ

પ્રમાણે શાંતિ વાળવા રાત્રે એકાંતમાં બેઠાં બેઠાં નિદ્રાવશ થયાં હતાં. તેવામાં કાંઈ દુષ્ટાત્માએ તે બન્નેનાં મસ્તક ધડથી જુદાં શાપ દેખ-લાવથી કરી નાંખ્યાં તે બિલકુલ સમજવામાં આવતું નથી. અહા ! શું સુંદર અને સદ્ગુણી સુશિક્ષિત પુત્ર હતો ? કંઈ વખાણ કરે પાર આવે એમ નથી.

આ પ્રમાણે હકિકત સાંભળી શેઠને અપરિમિત પશ્ચાત્તાપ થયો અને મનમાં ને મનમાં મુંઝાઈ અત્યંત છાતીફાટ ‘ચોરની મા કોઠીમાં મહેાં ઘાલીને રૂવે’ તેમ રોવા લાગ્યો, પણ વળે શું ? પુત્ર અને વધુના દુઃખદાઈ મૃત્યુના લીધે તેની છાતીમાં કારી ધા થવાથી અપાર દુઃખી થયો. તેજ પ્રમાણે મહારાજ આપ પણ વગર તપાસ કરે અંગી મનુષ્યના પ્રાણુ બોવડાવશે તો પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહીં.” આવા પ્રકારનું ત્રીજા પહેરેદારે કહ્યું; પરંતુ ભોજરાજના મનમાંથી રોપ કમતી થયો નહીં પણ વધતોજ ચાલ્યો. કહ્યું છે કે—

ચાર પાયા છે વૈરના, સાંભળરે તું શૈલુ;

ભૂમી ગરથ ને ભારજી, ચોથો વૈલુ કુવૈલુ.

માટે શાણા મનુષ્યો પણ તેમાં વિવેક શુન્ય બની જાય છે તો, અન્યની શી વાતો કહેવી ? જ્યાર ચોથા પ્રહરે ચોથો પહેરેગીર પહેરા ઉપર હાજર થયો કે ભોજરાજે તેને હુકમ કર્યો કે—‘પહેલા ત્રણ પહેરેગીરોને પ્રાતઃકાળે વધાધિકારીને સોંપરદ કરી દેવા.’ આ પ્રમાણે રાજનું બોલવું સાંભળી પહેરેગીર બોલ્યો કે—‘અનદાતા ! આપના હુકમને કાંઈ વખતે પણ અમો ચાર જણા પૈકી અમલમાં આણુવા વિશ્વંબ કર્યો નથી, તેમ કાંઈના હાથથી અઘટિત કૃત્ય પણ કરવામાં આવ્યું હોય એવો સંભવ નથી; છતાં ગેરસમજથી કાંઈ પણ ચૂક આવી હોય તો, આપ માત પિતા છો માટે મોટમના થઈ દરગુજર કરવું ઘટે છે. બે આપ કદિ ત્રણેનો વધ કરાવશે અને પાછળથી

સત્ય હકિકત જાણવામાં આવી તો સાહસ કૃત્ય માટે પ્રતાપચંદ્ર રાજાની પેઠે પૂર્ણ પશ્ચાતાપ થશે. ’

ભોજરાજે પૂછ્યું કે— ‘ તે પ્રતાપચંદ્રને શી રીતે પાછળથી પસ્તાવે થયો ? ’ પહેરેગોરે જણાવ્યું કે—

પૃથ્વીનાથ ! પ્રતાપચંદ્ર નામનો એક રાજા હતો તેણે એક સમ-જ્ઞદાર પોપટ પાળેલો હતો, તેને જ્યાં જાય ત્યાં સાથે રાખી ફેરવતો હતો. એક સમય તે રાજા શિકાર કરવા ગયો અને શિકાર માટે પુષ્કળ વગડામાં રખડ્યો; પરંતુ મનમાનતો શિકાર હાથ લાગ્યો નહિ. ઉના-ગાનો વખત હોવાથી તડકાને લીધે તરસ થણી લાગી, પણ પાણી ક્યાંએ મળે નહિ, તેથી શોષના પડવાથી કંઈ મળી ગયો અને અતિ આકુળ આકુળ થવા લાગ્યો. પોતાની પાસે પોપટ સિવાય ફક્ત એક હજુરી સ્વાર સાથે રહી શક્યો હતો, પણ તે બિચારે પાણી માટે થણી શોધ કરી તદ્દપિ સઘળી તેની દોડ બ્યર્થ ગઈ, રાજા તો બેહોશ થઈ એક વરખડાના ઝાડ નીચે બેઠો; લેટલામાં વૃક્ષ ઉપરથી પાણીની ધાર પડતી તેના જોવામાં આવી, તેથી જરા હિમ્મત આવી અને પડતી ધારના નીચે પાત્ર માંડ્યું. થોડીવારમાં તે પાત્ર ભરાઈ આવ્યું. આ બનાવ જોઈ સુઝ પોપટે ખારીક નજરથી ઉંચું જોઈ તપાસ્યું તો કાળોનાગ મરી ગયેલો હતો તેમાંથી ઝેરનો નીકળતો પ્રવાહ પાત્રમાં એકઠો થયો હતો, તે જોઈ વિચાર્યું કે—જો રાજા આનું પાન કરશે તો તતક્ષણ પ્રાણ જશે. માટે પાત્રને ઉંધુવાળી નાંખતું એજ યોગ્ય છે—કેમકે ‘ લાખો જણ મરજો પણ લાખો જનનો પાળનાર ન મરજો. ’ એમ વિચારી ભરાયલા પાત્રને પોતાની પાંખતી ઝડપથી ઉંધુ વાળી નાંખ્યું. તે જોઈ પ્રતાપચંદ્ર અત્યંત ગુસ્સે થયો અને કહેવા લાગ્યો કે— ‘ અરે જંગલી ! મારા પ્રાણ ખોવાજ ખુશી છે ! મહા મહેનતે મેળવેલું પાણી તે તે દેખી દીધું. મારા પ્રાણ તો

પાણી વિના પરલોક જવા તૈયાર થઈ રહ્યા છે, છતાં વખત પણ ન વિચારતાં છેવટ તારી જત ઉપરજ ગયો, હશે એક વખત તો જવા દઉં છું પણ હવેથી એમ કરીશ તો ડોકું મરડીજ નાખીશ. ' એમ કહી ફરી પાત્ર માંડી પાણી ઝીલવા લાગ્યો. પોપટે ફરી વિચાર્યું કે-મરવું એતો સર્વને સરજેલજ છે, પણ પોતાનું સ્વામી ભક્તપણ કે પોતપોતાનો સ્તુતિપાત્ર ધર્મ બળવતાં શસ્ત્રને તાણે થઈ મરવું એ સ્વર્ગ મળ્યા સમાન છે; પણ નિમકહરામી અને હિયકારાપણું કરી કુતરાના મોતે મરવું એ રૌરૌ નરક પ્રાપ્ત કરનાર છે માટે ભલે મારા પ્રાણ જાય, પણ રાજનો પ્રાણ બચાવવો એજ ઉત્તમ નિમકહલાવી છે. ' એમ વિચારી ફરી તે પાત્રને ઉંધું વાળી નાંખ્યું; તે જોઈ રાજએ અતિ ક્રોધ લાવી પોપટને પકડી ડોક મરડી નાખી, પણ પછીથી વિચાર આવ્યો કે- ' એણે જે વખત પાત્ર ઉંધું વાળ્યું તેનું કારણ હોવું જોઈએ. ' એમ વિચારી ઝાડ ઉપર સ્વાર ચઢાવી તપાસ કરાવ્યો તો, એક કાળોનાગ મરેલો પડ્યો હતો અને તેના શરીરમાંથી ઝેરી પ્રવાહી પદાર્થ ઝરી રહ્યો હતો, તે સંધળી હકીકત રાજને જાહેર કરી એટલે રાજ મહા પશ્ચાત્તાપ કરી ઉપ્પડ આંસુડાં નિગાળવા લાગ્યો કે- ' અરે ! મેં વગર વિચારે મારા રક્ષક પક્ષીના પ્રાણ લીધા. ગુણના બદલામાં અવગુણ કરવાની સીમા રાખી નહિ. હાય ! હાય વિના અપરાધી કેવળ મારું ભલું ધચ્છનારને મારી નાંખ્યો ! હું ધાતકી ખરેખર ઘોર નરકગામી છું. ' આ પ્રમાણે અત્યંત વિલાપ કરતો તે પણ મરણ પામ્યો. તે પ્રમાણે આપ પણ સાહસ કામ કરશો તો, પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થશે માટે આપ જેવા વિદ્વાન શિરોમણી નરવરે સત્યા સત્યને તપાસી શિક્ષા કરવી ચોખ્ખ છે. પછી તો આપ ધણી છો તેથી જે કરશો તે કબુલ છે. '

આ પ્રકારે ચોથા પેઢેરગીરનાં વચન સાંભળી મહાસજે કહ્યું કે

‘તમે સર્વે એજ શિક્ષાને લાયક છો.’ એમ કહી નિત્યના નિયમ પ્રમાણે ખટકર્મ કરી ન્યારે તે રાજસભામાં ગયો ત્યારે તે ચારે પેઢે-રેગીરના માટે વધાધિકારી બોલાવી પેઢેરેગીરોને સોંપરદ કરી. ‘હાલને હાલ તેઓનો વધ કરી નાંખો.’

આવું ભોજરાજનું બોલવું સાંભળી તે ચારે પેઢેરેગીરો વિચારેલા લાગ્યા કે ‘નેકીનો બદલો શું બંદીજ છે કે ? હાય ! ઇશ્વરી રાજ્યમાં પણ આવોજ છેવટ ન્યાય મળે છે. ખરેખર નિમકહલાલી બળવતાં પોતાના પ્રાણ પરલોક જાય તો તે માટે અહો ભાગ્ય માનવા જેવું છે. નિમકહલાલીનો બદલો ધર્મ દ્વારમાં અવસ્ય મળ્યા વગર રહેનાર નથી. મરવા માટે કાંઈ શોચ નથી પણ માત્ર શું વાંક છે તે બાણ્યા વિના શિક્ષા ફરમાવે છે એજ શોચ થાય છે, એમ વિચારી મહારાજ પ્રત્યે વિનવ્યું કે—ગરીબપરવર ! આપનો હુકમ માથે ચઢાવીએ છીએ. પરંતુ શું વાંક માટે દેહાંત શિક્ષા ફરમાવી તે જરા અમારા બળવામાં આવે તો મોટી કૃપા. આવું પેઢેરેગીરોનું બોલવું સાંભળી મહારાજએ કહ્યું કે, શું અપરાધ થયો છે તેની મેં જાતે ખાત્રી કરી છે તમે તમારું નિમકહરામીપણું પુરેપુરું બળવ્યું છે કે તમારી જાનેતા ઉપર છેવટે કુદષ્ટિ કરી. ધિકાર છે તમારા જીવને ! ! મેં તમોને વિશ્વાસ-પાત્ર બાણી જનાનખાના ઉપર દેખરેખ માટે નિયત કર્યા ત્યારે તમે આવા કર્મને પહોંચ્યા એ માટે તમને દેહાંતની શિક્ષા યોગ્ય છે.” આ પ્રમાણે રાજેન્દ્રનું બોલવું સાંભળી પેઢેરેગીરોએ વિનવ્યું કે—“શિ-રતાજ ! આપ આશું ફરમાવો છો ? અમારાથી કાંઈ વખતે અપકૃત્ય બનેજ નહિ, આપ પૂર્ણ વિચાર કરી ખાત્રી કરો. અમને મરવાનો પસ્તાવો નથી, પણ માત્ર વિના કારણે નામને કલંકિત કરી મરણને શરણ થવું એનોજ પસ્તાવો છે.” આ પ્રમાણે પેઢેરેગીરોએ વિનવ્યું તદ્દપિ રાજાએ જરાએ તેમના બોલવા ઉપર લક્ષ આપ્યુંજ નહિ. વ-

ધાધિકારીને વધભૂમિમાં પેહેરેગીરોને વધ કરવાનો તાકિદો હુકમ આપ્યો. આ બનાવ જોઈ કવિ કાલીદાસે પેહેરેગીરોને પૂછ્યું કે-‘ રાત્રે પહેલા પેહેરેગીરથી શું ભૂલ થયા વિષેની મહારાજને આંટી પડી છે, જે હોય તે તુરત કહો. ’ આપું કવિરાજનું ભાષણ સાંભળી પ્રથમ પેહેરેગીરે અથ ઇતિ વાર્તા કહી સંભળાવી તેથી કવિશ્વરે મહારાજને વિનયું કે-‘ આ કહે છે તે પ્રમાણે જો આપના શયનભુવનમાં પલંગ નીચે નાગના કકડાઓથી ભરેલી ટોપલી હોય તો, તે નિષ્પાતકિ છે અને જો તેમ ના હોય તો, બેશક કઠોર શિક્ષાને લાયકજ છે, ” આ પ્રકારે કવિકુળ ગુરૂનું કથન સાંભળી શયનભુવનમાં તપાસ કરાવી તો, મોટા વિષધરના કકડાથી ભરેલી ટોપલી હાથ લાગી અને તે કચેરીમાં લાવી રજુ કરી. તે જોઈને ભોજરાજ અતિ વિરમય પામી મન સાથે પ્રશ્ના-તાપ કરવા લાગ્યા કે-‘ હે વિશ્વંભર ! તારી કૃપાથી હું થતા અન્યાયથી બચ્યો છું નહિ તો હમણાં નિરપરાધી સ્વામિભક્ત સેવકોના બહાલા પ્રાણનો ભોગ લીધો હોત. અને મારા કીર્તિધ્વજનો નાશ કર્યો હોત: પરંતુ તુજ પ્રસાદે મત્ત સુગુનર રતનની દિર્ઘદૃષ્ટિથી નરક પંથથી દુર થયો છું એ ખરે તારીજ કૃપા છે. જેના સમીપમાં નરરતનો વિદ્યમાન હોય તેના ભાગ્યની અપરિમિત સીમા કહેલ છે એ વાર્તા અક્ષરસઃ સત્યજ છે. આવા ઉદ્દગારો કહી કવિનો મોટો આભાર માની ચરણ-માં નમ્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-સાહસ કામ ન કરવું, નહિ તો હર્ષનો નાશ થાય છે. બીજો સાર એ લેવાનો છે કે-સુગ સલાસદોનો ઝોજ ધર્મ છે કે કોઈના પંજુ મન ઉપર પડતી અનિતીની ખરાબ છાપને અળગી કરી સુનિતિની સ્વાધ્યક્ષ છાપને પ્રકાશી બતાવે છે અને તેથી પોતાનું રાજ્યનું અને પરનું હિત સાચવી દિગંતમાં ઉત્તરણ થઈને દીપાવે છે.

વાર્તા પંદરમી.

૩૩૩૩૩૩

જે સ્ત્રી રતિપ્રસંગ વિના સ્થેજ વાતમાં પણ પતિને હાવભાવ અને વિશેષ પ્યાર બતાવે, હું ખાસ સતિ છું એવો ડોળ દિમાગ બતાવી પતિ આગળ પરપુરુષોને ધિકારે, દેવમંદિર, મેળા, કથા-કીર્તન અને ગંગા સ્નાન વગેરે દુરાચારને મદદ મળવાનાં સ્થાનકો છે ત્યાં જવા માટે આતુર રહે, અને અન્ય દુરાચારીણી સ્ત્રીઓની નિંદા કરે તો, અવશ્ય જાણી લેવું કે એ સ્ત્રી ખચિત પરપુરુષ સંગાથે ગમનાતુ-રાગિણી છે અને પતિને કૃત્રીમ પૂર્ણ પ્યાર બતાવી વિશ્વાસ ખેસાડી પૂર્ણપણે સુતો વેચનારી છે.

પંચોપાખ્યાન.

એક સમય ભોજરાજ રાજવાટિકા ફરીને મહેલે પધારતા હતા તે સમય એક વિસ્મયકારી એવો બનાવ નગરે પડ્યો કે—એક નવયૌવન બ્રાહ્મણી પોતાના ઘરમાં રહી ધરકામ કરતી હતી. તેવામાં તેનો વૃદ્ધ પતિ વૈશ્વદેવ કરી કાગને વાશ નાખવા ધર ઉપર ચઢી જળ છંટકારી વાશ નાખતી વખતે કાગને બોલાવવા ‘કાગવાશ’ આવો શબ્દ બોલતો નીચા ઉંચા હાથ કરતો હતો, તે જોઈ કાગડાઓ પણ વાશ નીહાળી ફર શબ્દ કરતા સેંકડાબંધ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આ શબ્દ સાંભળતાં વેતળ પેલી નવયૌવના બ્રાહ્મણી એકદમ ચોકી ઉડી છાતી ઉપર હાથ મૂકી ખીનેલી હોય તેવો ચહેરો બનાવી ચીસો પાડવા લાગી. તે જોઈ વૃદ્ધ પતિએ તેને કહ્યું કે—“સુશ્રુ ! તું આમ કેમ કરે છે ? શાથી ખીદે છે ?” સ્ત્રીએ કહ્યું કે—“પ્રાણુપતિ ! મારા જેવી સતિસાધ્વી (!) આવા ફર શબ્દો કેવા પ્રકારે સહન કરી શકતી હશે ? કેવળ કામળ મનવાળી આવો બનાવ બાળી બેખાકળી થઈ જાય એમાં નવાઈ શી ?” વૃદ્ધ પતિએ કહ્યું કે—“ખરૂં છે, તારા જેવી સતિને આ અતિ ફર શબ્દ ડંટાળો આપે એ વાસ્તવિકજ છે. હશે હવે ‘જે થયું તે થયું, પણ

હવેથી આવો તને કંટાળો આપનાર પ્રકાર કદિ પણ કરીશ નહિ. માનુની ! મનને શાંત કરી ખંતથી આનંદકારી ચેષ્ટામાં વિચરો. આ પ્રમાણે પરસ્પર વાત થયા પછી દંપતિ પોતપોતાના કાર્યમાં વિચર્યા, પણ આ બનાવ જોઇ ભોજરાજના મનમંદિરમાં રાંકાને સ્થાન મળ્યું કે—“ આ સ્ત્રી ખચિત પતિને ઠગનારી કુલટા છે. કેમકે એણે સ્ત્રી ચરિત્રની પોથી પૂર્ણ પ્રકારે બણી લીધેલી જણાય છે, પણ બિચારા ભોળા અને સ્ત્રી ચરિત્રથી અંજનયલા વિશ્વાસુ પતિને રતિ ભારની પણ ખચર નથી કે આ સ્ત્રી મને સુતો મૂડી જાર પુરૂષ સાથે રતિ સુખ મનારી છે. અહા ! જગતમાં ઉપરથી ‘સતિ છું’ એવો ડોળ બતાવનારી એકંકડો સ્ત્રીઓ છે; પરંતુ વિકટ સંકટ પડે સતિત્વને કાયમ રાખનારી સ્ત્રીઓ લાખમાં એક પણ મળવી મુશ્કેલ છે; તદ્દપિ બનાવરી મોહમાં પુરૂષો મોહ પામી તેના ફંદમાં ફસાઇ વિશ્વાસ રાખે છે એ કેટલી ભૂલ છે. જો કે સ્ત્રીએ પતિને વિશ્વાસ એસાડવા આ ઠાડ રચ્યો છે માટે તેનાં પુરેપુરાં દુશ્ચરિત્રો જોવાં ઘટે છે. ”

આવો નિશ્ચય કરી પોતાને મેહેલે ગયો. જ્યારે રાત પડી ત્યારે વંશ બદલી તે દુરાચારિણી સ્ત્રીનાં ચરિત્ર નિહાળવા ચાલ્યો. પવિત્ર રાજ્યઓનો એજ ધર્મ છે કે—પોતાની પ્રજા જેમ સુનીતિમાં અને સદાચારમાં વિચરે તેમ યત્ન આદરી પ્રજાનું પાલન કરવું. પોતાની પ્રજા પોતાના ન્યાયથી કે પોતાના રાજ્યના અધિકારીઓથી સતોષી છે કે કેમ ? તેના ખ્યાલ પોતાની જાતેજ ગુપ્ત વેળથી ફરી કરવો જોઇએ એ પણ સ્વભાવિક નિયમજ છે.

રાજ તે દુરાચારીણી સ્ત્રીના ધરના નજીક રહી તેની સધળી કુચેષ્ટાથી માહેતગાર થવા માટે કાઈ ન જાણી શકે તેમ બેઠો. જ્યારે અરધી રાત ગઇ અને પોતાના વૃદ્ધ પતિને સારી પેઠે ઉઘી ગયેલો જોયો ત્યારે વચ્ચાલંકાર પહેરી ખાનપાનના પદાર્થો થાળમાં ભરી પો-

તાની એક વૈશ્યા સખીના હાથમાં માંસની પેટી પકડાવી પોતાના પાર પાસે જવા નિર્ભયપણે ધરથી ચાલી નિકળી. રાજા પણ એવા પ્રકારથી તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો કે તે વિષયાંધ સ્ત્રીને જરા પણ જાણ પડી શકી નહીં. તે દુરાચરણી સખી સહ નદીના કીનારા ઉપર જઈ પહોંચી, જઈને જુવે છે તો નદીમાં ખૂબ પૂર આવેલું હતું, પરંતુ તેની જરા પણ દરકાર ન રાખતાં નદી કડિના સ્મશાન વાસિ ભૂત-પ્રેતને માંસનું બલિદાન આપી અને નદીમાં વિદાર કરતા મગર-મચ્છોને માંસથી તૃપ્ત કરતી નદીના પુરને તરી પેલે પાર સખી સહ જઈ પહોંચી. પછી નદી પાર રહેતા એક જટીલ ભસ્મધારી જોશી-દ્રને જઈ મળી. પરસ્પર પ્યારથી ચુંબન આલિંગન અને હાસ્યવિનોદ કરી ભેગાં બેસી ખાન પાન આરોગી સુખવાસાદિનો ઉપભોગ કરી રતિ સુખમાં નિમગ્ન થયાં. આ સંધર્શન ચરિત્ર બોજબૂપાળે પ્રત્યક્ષ જોયું. તદનંતર તે દુરાચારણીના પાછળ પાછળ નદી ઉતરી પોતાને મહેલ આવી પહોંચ્યો. પ્રાતઃકાળે ઉઠી સ્નાન સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરી જ્યારે કચેરીમાં સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થયો ત્યારે સુચ પંડિતવરો પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે-**દીવાકાકરુતાઙ્ગીતા-દિવસે** કાગના શબ્દથી બીનેલી સુંદરી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન સાંભળી સકળ પંડિતોએ બહુ બહુ વિચાર કર્યા, પણ તેનો પ્રતિ ઉત્તર આપી શકાયો નહીં, જોઈ કાલિદાસે સભાનું નુર રાખવા દેવી પ્રસાદથી કહ્યું કે **રાત્રૌ તરંતી નર્મદામ્** રાતે નર્મદાને તરી પાર જાય છે. આવો ઉત્તર સાંભળી રાજાએ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે-**તત્રં સંતીજલે પ્રાહા-** ત્યાં જળમાં મથરો છે. તે સાંભળી કાલિદાસે જણાવ્યું કે-**મર્મજા-સૈવ સુન્દરી**-તે સુંદરી તે મથરોના ભેદને સારી પેઠે જાણતી હતી. આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર થવાથી બોજરાજ વરદાઈ કાલિદાસના શુદ્ધ મહાત્મ્યને જાણી અત્યંત ખુશી થયો અને સુંદર અમુલ્ય સિરપાવ બદલ્યો.

વૈરી કે મિત્ર એ પૈકી ગમે તેનું ભણું થયું સાંભળે છે તો સાંભળતાં વેંતજ મનમાં ને મનમાં ઇર્ષ્યામિત્રી બળી મરે છે અર્થાત ક્રોધનો ઉત્કર્ષ નિહાળી રાજી થતા નથી, પણ તેના ઉત્કર્ષને તોડી પાડવા પોતાના પ્રાણ જતાં લગી પણ મચ્યા રહે છે. **તુલસીકૃત-રામાયણ.**

ધારાપતિ ભોજરાજના દરબારમાં દિન પ્રતિદિન કવિવર કાલિદાસનું વિશેષ સ્થાન વધ્યું અને ભોજબૂપાળ તરફથી દ્રવ્યાદિની પણ ઉત્તરોત્તર અધિક પ્રાપ્તિ થતી ચાલી. આ બતાવ નિહાળી અન્ય પાંડિતો તેના પ્રત્યે દ્વેષબુદ્ધિ બતાવવા લાગ્યા; જો કે એ અન્ય પાંડિતોની આજીવિકા જેમની તેમ રાજ્યમાં ચાલતી રહે તેમ ચત્ન કરવામાં કાલિદાસ પાંડિતે જરા પણ કચાશ રાખી નહતી. વખતો વખત તેઓનું નીર રાખવા અનેક ચમત્કૃતિઓ પ્રદર્શીત કરી તેઓની શોભા વધારી હતી: તદપિ દુષ્ટ જનોનો સ્વભાવ જળોના જેવો હોય છે; કેમકે જળોને પયોધરે વજાગાડી હોય, છતાં પણ દુષ્ટ ન પીતાં રૂધિરનેજ પીએ છે એમ દુઠોનો ચાહે તેટલો ઉપકાર કર્યો હોય છતાં પણ તેઓ અપકારજ કરે છે, તેજ પ્રમાણે તે પાંડિતોની પણ વર્તણૂક હતી. જેમ જેમ કાલિદાસની સર્વ પ્રકારે ઉન્નતિ થતી નિહાળી તેમ તેમ તેઓના અંતરમાં ઉડી આગ મળગી ઉડી અને તેઓ સર્વ જાણુઓએ મળી એવો ડરાવ કર્યો કે ગમે તે પ્રકારે કાલિદાસનું માન ભંગ કરવું.

એક સમય દુષ્ટ પાંડિતોએ ભોજબૂપાળ આગળ વિનવ્યું કે—“ હે ક્ષીતિપતિ ! આપણી સમાના શૃંગાર રૂપ કવિકુળગુરુ કાલિદાસ બહુ પવિત્ર પ્રાણી છે, ઘણા ગુણવાન છે, વરદાયી છે; પરંતુ તેઓ ત્યારે ગંગાતટ ઉપર સ્નાન સંધ્યા કરવા જાય છે ત્યારે ત્યાંથી માછલાં પકડી લાવે છે અને તેને ભક્ષણ કરે છે. આથી લોકમાં વિચિત્ર ચર્ચા ફેલાણી છે, જેથી આપને એ વિષે એ બોલ યોગ્ય પ્રકારે કહી લોક વિરુદ્ધ રીતિને બંધ કરાવવી ઘટે છે. ” આ પ્રકારે પાંડિતોનું બાપણ

સાંભળી રાજ અત્યંત વિસ્મય પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે—“ શું તમે ખરું કહો છો ? તમારી વાત મારા માનવામાં જરા પણ આવતી નથી, બલે તેના પ્રત્યે દ્વેષશુદ્ધિ ધરી બોલતા હો તો ના નહિ; પરંતુ કાલિદાસનાં એવાં કૃત્ય હોયજ નહીં. તેમ છતાં પણ જો તમે ખરું કહો છો એમ હોય તો તેની પ્રતીતિ આપવી ઘટે છે. જો તમારા કહેવા પ્રમાણે જણાશે તો તે વિષે યોગ્ય પ્રયત્ન કરીશ, પણ જો તમારા કહેવા પ્રમાણે ખરું ન જણાયું તો તે માટે જો મને યોગ્ય જણાશે તે તમને શિક્ષા આપીશ. ” આ પ્રમાણે રાજેન્દ્રનું બોલવું સાંભળી તેઓએ કહ્યું કે—“ હા જો અમારા કહેવા પ્રમાણે ન નિકળે તો આપની મરજી મુજબ નસિયત આપવી. ”

આ પ્રમાણે વાત થયા પછી થોડોક વખત જવા દીધા પછી એક દિવસ પંડિતોએ અમુક માર્ગ રોકીને બેસી તપાસ કરવા માટે બોજરાજને વિનવ્યું. બોજરાજ પણ તે વાર્તાનું નિરાકરણ કરવા તેમના કહેવા પ્રમાણે કાલિદાસની રાહ જોતો માર્ગ રોકીને બેઠો એટલામાં તો કાલિદાસ ગંગાથી સ્નાન કરી ખગલમાં પવિત્ર વસ્ત્ર અને દસ્તમાં જળ પાત્ર ધારણ કરી ઇશ્વર સ્મરણ કરતો ચાલ્યો આવતો હતો તે બોજભૂપતીના જોવામાં આવવાથી સન્મુખ જઈ કવિવરને પુછ્યું કે—કક્ષે કિં ખગલમાં શું છે ? કવિએ કહ્યું કે—મમપુસ્તક—મારું પુસ્તક છે. ત્યારે ભૂપતિએ ફરી પુછ્યું કે—કિમુદકં—ત્યારે એમાંથી પાણી કેમ ટપકે છે ? કવિએ કહ્યું—કાઠ્યેપુસારોદકં—એમાંનો સાર કાઢ્યોનો રસ ઝરે છે. ફરી રાજેન્દ્રે પુછ્યું કે ગન્ધાકિં—ત્યારે ગંધાય છે કેમ ? કવિએ કહ્યું. સ્વલુ રામરાવણકૃતોયુદ્ધેન જાતો રસઃ—રામ રાવણનું ધોર યુદ્ધ ચાલતાં પ્રાણીઓનો સંહાર થાય છે તે પ્રેતોના શરીરમાંથી પાણી વહે છે તે ગંધાય છે. ફરી ભૂપાલે પુછ્યું કે—પુચ્છકિં—ત્યારે પુંછડા જેવું કેમ વરતાય છે ? કવિએ કહ્યું—

સલુતાલપત્ર લિખિતં—તાડ પત્ર ઉપર લખેલ છે તે પત્ર પુછના જેવાં જણાય છે. ત્યારે રાજ્યએ પુછ્યું **જીવઃકિં**—તેમાં શ્રવ હોય એવું કેમ દેખાય છે? કવિએ કહ્યું. **મમ ઘોર મન્ત્ર લિખિતં સંજીવનં પુસ્તકં**—એના વિષે ઘોર મંત્ર લખેલ છે, તેથી સંજીવન પુસ્તક છે. આ પ્રમાણે સંવાદ જવાળ થયા છતાં પણ બગલામાંના વઝને રાજ્યેને ખેંચી ઝાટકી નેપું તો દેવી પ્રતાપે કવિવરના કહેવા પ્રમાણે તાલપત્ર ઉપર લખેલ રામાયણનાં પાનાંજ જણાયાં. એ નેષ્ઠ ભોજરાજે કવિંદ્રવું અતિ સન્માન કરી અમુલ્ય શિરપાવ આપ્યો અને કવિરાજના દેખી પડિતોને પુષ્કળ ધિક્કાર આપી આટલી વખત કેવળ દયાની ખાતરજ જતા કઈં છું પરંતુ દવેથી એવી વાર્તા મારા કાન ઉપર લાગ્યા તો દેહાંતશિક્ષાને પાત્ર થશે. વગેરે વગેરે કાપયુક્ત કથનો કહી તેઓને જતા કર્યા.

વાર્તાનો સાર એજ કે—દુષ્ટો ઉપર ગમે તેટલો ઉપકાર કરો તો પણ તે તેઓની ટેવ ત્યાગ કરતા નથી. પોતાનામાં મોટા ખીલા જેવડા દોષો વિદ્યમાન હોય, છતાં પણ પરના સસ્સવ જેટલા છિદ્રને નિહાળવા તત્પર થાય છે અને પોતાના અધિક દોષો તરફ લક્ષ આપતા નથી. જેમ દુર્જનો ઉપકાર કર્યા છતાં પણ ઉપકાર ઉપર પોતે અપકાર કરવાની ટેવને છોડતા નથી તેમ સુજનો દુષ્ટોએ કરેલા અપકાર ઉપર પોતે ઉપકાર કરવાની ટેવને છોડતા નથી એજ અધિક સ્તુતિપાત્ર રચના છે.

વાર્તા સત્તરમી.

૩૩-૩૪-૩૫-૩૬-૩૭

સમય ઉપર યોગ્ય અને જનરંજન વચનો બોલવાની શક્તિ પામવી એ પૂર્વ જન્મના પુરૂષાર્થ વિના પમોતી નથી. સારસંગ્રહ.

એક સમય ભોજરાજે કાલિદાસ પ્રત્યે અભિનવ પાદપૂર્તિ યુક્ત સમસ્યા પુછી કે-**કિંદુઃસગાન્નવતિમહતાં માનપૂજાપહારઃ** આ પ્રમાણે ચોથું ચરણ કરી કહ્યું કે આ પદને મળતાં ત્રણ ચરણ કહી અજળ ચમત્કૃતિ દર્શાવે તદનંતર કાલિદાસે ત્રણ રચી **માનપૂજાપહારઃ** એ સાત અક્ષરમાં છ પ્રશ્નનો સમાવેશ એવી રીતે કર્યો કે એક પદી એક એમ સાત અક્ષરો પૈકી છ અક્ષરો સાતમા અક્ષર સાથે સંબંધ ધરાવતા અર્થાત રકારને પ્રથમના પ્રત્યેક અક્ષરો સાથે સંબંધ રાખતો રાખી છ પ્રશ્નોત્તર દર્શાવ્યા અને સાતમો પ્રશ્ન રાજેન્દ્રના કરેલા આખા ચરણથી દર્શાવ્યો તે એવી રીતે કે—

સ્વાલ-કોનિર્દગ્ધસ્ત્રિપુરરિપુણ ? ત્રિપુરાસુરના નાશ કરનારા શિવજીએ કોને બાળી ભસ્મ કર્યો ? **જવાબ-મારઃ-**કામદેવને. **સ્વાલ-કશ્ચકર્ણસ્યહન્તા-કરણુ બાણાવળીને મારનાર કોણ ? જવાબ-નરઃ** અર્જુન. **સ્વાલ-મદ્યાફૂલંવિઘટયતિકઃ-**નદીના તટોને કોણ ધસડી નાંખે છે ? **જવાબ-પૂરઃ-**પાણીનું પૂર. **સ્વાલ-કઃપરસ્ત્રીરતશ્ચ-**પારકી સ્ત્રી ઉપર કોણ પ્યાર રાખે છે ? **જવાબ-જારઃ-**લંપટ પુરૂષ. **સ્વાલ-કઃસંનદ્રોભવાતિ સમરે-**સમર ભૂમીમાં કયો પુરૂષ સાવધાનપણે ઉભો રહે છે ? **જવાબ-પરઃ-**નીરપુરૂષ. **સ્વાલ-ભૂષણં કિંકુચાનાં** સ્ત્રીના સ્તન મંડળનું કયું આભૂષણ છે ? **જવાબ-હારઃ-**મુકતાહાર. **સ્વાલ-કિંદુઃસંગાન્નવતિ મહતાં** દુષ્ટ જનોના સંગથી મહત જનોને શું પ્રાપ્ત થાય છે ? **જવાબ-માનપૂજાપહારઃ** માનપૂજનો નાશ થાય છે.

આ પ્રમાણે રહસ્ય ગર્ભિત પાદપૂર્તિ સમગ્ર સાંભળી ભોજરાજ અતિ પ્રસન્ન થયો અને કવિની કુશાગ્રબુદ્ધિનાં અતિ વખાણ કરવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર-પ્રકટપણે કવિરાયની બુદ્ધિ પ્રત્લના પ્રદર્શિત કરી રહેલું છે. એટલે વિશેષ ખુલાસાની જરૂર નથી.

વાર્તા અઢારમી.

દાન દેવાથીજ ગૌરવતા પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ ધન સંગ્રહ કરવાથી ગૌરવતા પ્રાપ્ત થતી નથી; જુવો કે સમુદ્ર પુષ્કળ જળનો સંગ્રહ કરે છે છતાં મેઘ જેટલી ગૌરવતા પામતો નથી; કેમકે સમુદ્રવડેજ પ્રાપ્ત થએલું કિંચિત જળ છતાં પણ દાન દેવાથી સર્વ કાષ્ઠ મેઘની ગૌરવતાને ધન્યવાદ આપે છે અને સમુદ્રમાં અગાધ જળ વિઘ્નમાન છતાં અદાતા હોવાથી સર્વ કાષ્ઠ તેને તિરસ્કાર આપે છે કહેવાનું એજ કે ધનવાન મોટો નથી પણ દાતા મોટો છે! દાનકુલક.

એક વેળાએ દાનશિરોમણી મહારાજ ભોજ પ્રાતઃકાળમાં વનઢિડા કરવા બહાર સંચર્યો, તે વેળાએ એક રાજશેખર નામ છતાં દારિદ્ર્ય શેખરના પદને વરેલો પ્લાહણ કેવળ અસકતપણે પૃથ્વી ઉપર પડ્યે પડ્યે વેરાયેલા અનાજના કણ વીણ્યા કરતો ભોજરાજના ભેવામાં આવ્યો એટલે ભોજરાજે કહ્યું કે-“ નિયંદયર પુરણંપિય અસમત્થા કિંપિ તેહિ જાણહિ-જે જનો નિજ ઉદર પુરણ કરવામાં પણ અસમર્થ છે તો તેવા જનો જન્મ્યા તોય શું ? !” આ પ્રમાણે કટાક્ષ કથન સાંભળી તે કણ વીણનાર કવિએ પણ તેવોજ ઉત્તર આપ્યો કે-“ સુસમત્થા વિહુન પરો વચારિણો તેહિપિ નહિ કિંપિ ? ! જે જનો પર સંકટ નિવારવા સમર્થ છે છતાં પરનો ઉપકાર જરા કરતા નથી

તો તેવા સમર્થ જન્મ્યા તોય શું ? ! અને ન જન્મ્યા તોય શું ? ”
 આવો મર્મબોલ સાંભળી રાજાએ ફરીને કહ્યું કે—“ પરપત્થનાપવત્તં
 માજનાણિ જ્ઞેણસુપરિ સંપૂત્તં—હે પૃથ્વીમાતા ! જે પરની પ્રાર્થના
 કરી નિરંતર પોતાનો નિવાહ ચલાવે છે તેવા પુત્રોને તું જન્મ આપી-
 શક નહી. ” આવું રાજેન્દ્રનું હૃદયભેદક વચન સાંભળી કવિએ કહ્યું કે—
 “ મા પુહવિમાં ધરિજ્જ સુપત્થનામંગો કઓજહિ—હે પૃથ્વી
 માતા ! તું પરજનોની પ્રાર્થના ભંગ કરનાર જનોને ધારણુ કરીશજ
 નહિ; કારણુ કે સર્વ કરતાં તને હીનપદ આપનારા તેવાજ જનો છે
 અને તેઓજ તને વધારે ભાર કરનાર છે. ”

આવા પ્રકારનું વિદ્વાન વિપ્રનું બોલવું સાંભળી ધારાપતિ ભોજ-
 રાજે વિદ્વાન પ્રત્યે નમ્ર વાણીથી પુછ્યું કે—“ હે મહાકવિ ! આપની
 આવી અલ્પાકિક ચમત્કૃતિવાળી બુદ્ધિ છતાં આવી શોચનીય સ્થિતિ
 કેમ છે ? ” આવું ભોજરાજનું વચન સાંભળી કવિ રાજશેખર બોલ્યો
 કે—મહારાજ ! વિદ્યાવંતને ધણું કરીને અલક્ષિમજ વરે છે તો, પછી
 અલક્ષિમપતિની આવી દશાજ હોય એમાં નવાઇ શી ? મેં આપ હજુર
 આવવા યત્નો ચલાવ્યા, પણ પ્રારબ્ધ સંયોગે આપના વિદ્વાન મંડળે
 આપની ભેટ લેવાનો સંયોગ સાંપડવાનો સમય મેળવવા દીધોજ નહી
 તેથી છેવટે આ પ્રકારે આપની ભેટ લેવા વિચાર્યું. હું રાજશેખર
 નામનો કવિ આપના દર્શન માટે અતિ આતુર હતો તેની આજે
 આજરતા તૃપ્ત થઇ. ”

આવું કવિનું ભાષણ સાંભળી હાથી ઉપરથી નિચે ઉતરી તે
 હાથી અને પહેરેલાં આમ્રુષણો ઉતારી કવિને અર્પણુ કરી દીધાં.
 આથી કવિને તો વિશેષ ઉપાધી પ્રાપ્ત થઇ; કેમકે અનાજના તો સાંસા
 હતા ત્યાં હાથીનું પોષણુ કેવા પ્રકારે કરવું, રહેવા ઘર નથી તો હાથીને
 બાંધવો ક્યાં. પહેરવા વસ્ત્ર નહિ તેમ અન્ય કપી ગૃહસ્થાષીની સામગ્રી

નહિ તો પછી હાથી ઉપર બેસવું એ ક્વળ નિંદાપાત્ર છે અને ખરે-ખર વિશેષે ભૂખને વરવાનો આ રસ્તો છે. એમ વિચારી એ આપદા દૂર હરવા અગીયાર ટકાર યુક્ત પ્રાસવાળો શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ આ પ્રમાણે કહ્યો.

નિઘાર્તા નકુટી નચાગ્નિ સકટી નાપિટ્વિતિયાપટી ।

વૃત્તિર્નારભટી ન તુન્દિલપુટી મૂમૌચ ઘૃષ્ટાકટી ॥

તુષ્ટૈર્નૈકપટી પ્રિયાનવધુટી તેનાપ્યહં સંકટી ।

શ્રીમદ્ મોજ તવ પ્રસાદ કરટી ભગ્નામમાપત્તટી ॥

હે શ્રીમદ્ ભોજરાજ ! મારે રહેવાની ઝુંપડી પણ ચારે તરફથી એવી જરજર થઈ રહેલ છે કે જેમાં પવન ઝપાટાબંધ પાર ચાલ્યો જાય છે. પણ તે ઝુંપડીને દુરસ્ત કરવા જેટલી પણ જોગવાઈ નથી, ઝુંપડી એવી છે એટલુંજ નહિ પણ તેમાં જોઈતાં અન્ય સાધનો પણ નથી એટલે દેવતા સળગાવવાની સઘડી પણ નથી, તેમ શરીર ઉપર ફાંટલાં જે વસ્ત્ર છે તે વિના અન્ય ઝુંપડીમાં વસ્ત્ર પણ નથી, લણવા કે લણાવવા વગર અન્ય આજીવિકા પણ નથી, ટાઢના સમયમાં ઓઢવાની જોઈડી પણ નથી, તેથી પૃથ્વી ઉપર પાસાં ઘસી ઘસીને રાત વ્યતીત કરે છું, પેટ ભરાય તેટલું ભોજન પણ મળતું નથી તેથી જરાવાર જંપ વળતો નથી, દારિદ્ર્યતાના કારણથી વધ્વલ વધ્વલા પણ પ્રાપ્ત થઈ નથી પણ મહા કષ્ટયાત્રી આઝામોલી અને કુદ્ર વિચારવાળી મળી છે તેથી તેની કનડગતથી મહા સંકટ ભોગવું છું માટે હે રાજેન્દ્ર ! આપના પ્રસાદરૂપ હસ્તીના દંતુશળ વડે મારી આપદા રૂપી નદીના તટને ભાગી નાંખો.

આ પ્રમાણે અગીયાર ટકાર યુક્ત અનુપ્રાસવાળી કાવ્ય રચના સાંભળી ભોજરાજ અતિ પ્રસન્ન થયો અને કવિને પ્રાસદીઠ એક એક હજાર સોનૈયા અર્પણ કરી તેના દારિદ્ર્યને દુર કરી દીધું.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—મોજરાજ સાક્ષાત સરસ્વતીરૂપ કુમો-
દનીને ખીલવવા પૂર્ણચંદ્ર સમાન અને ગુણુગ્રાહી, કદરદાન તથા દાની
શિરોમણી હતો. તેથીજ તે સમયમાં દેશની, વિદ્યાની અને દેશ બાંધ-
વોની ચઢતી પૂર્ણપણે પ્રકાશી રહેલી હતી. આધુનિક કાળના દેશપતિઓ
વિદ્વાન હુન્નરી કે ગુણુવાનની કદર કરવા ભાગ્યેજ સમજેલા છે, એતો
માત્ર ખુશામતીઆઓ કે જે પોતાના કથનને પુષ્ટિ આપવા હાજી
હાજી કરનારાઓ અને દુરાચારી, નિર્ગુણી, નિરક્ષર તથા નિંદકાર્ય
માટે સમ્મતી આપનારાઓનેજ મોટી નાની નિવાજસો બક્ષે છે, તેથીજ
દેશની, વિદ્યાની અને કળા કાશલ્યની પડતી થતી ચાલી છે; પરંતુ
કરવું શું? કૌન સુને કિસ્સે કહું સુને સો સમુજે નાહિ; કહેઓ
સુનઓ સમજઓ, મનહી કેા મનમાંહી.

શ્રી

કાળીદાસ અને રાજભોજ

ની મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૪ થો.

વાર્તા ઓગણીસમી.

સમય ઉપર વસ્તુ આપવી એજ કલ્યાણાર્થ દાતા છે, પણ સમય
ગયા પછી આપવી એ તો કેવળ વિટંબના માત્રજ છે.

ઉપદેશ ચિંતામણી.

એક સમય પ્રારાપિ ભોજરાજ રાજમહામાં સિંહાસન ઉપર
ખીરાજમાન થયો હતો તે સમય એક સુંદર પોપટ મહેલના અંશમાં
આવી પોતાની દષ્ટિ આગળ એવું ચરણ બોલવા લાગ્યો કે—

“ **यदीयते तन्नलमेद् द्विजेभ्यः**—હે ભોજરાજ ! જે તે
બ્રાહ્મણને આપ્યું છે તે તું પામવાનો નથી. ” આવું પોપટનું બોલવું
સાંભળી ભોજરાજ અતિ વિસ્મીત થઈ પડિતો પ્રત્યે પુછવા લાગ્યો
કે—આ પોપટ જે ચરણ બોલે છે તેનો ભાવાર્થ શો છે તે જણાવો ?
અને જે ન જણાવી શકે તો તમે સર્વ જણ મારા રાજ્યથી દુર
થઈ જાઓ. જ્યારે બ્રાહ્મણોને અનર્ગળ દ્રવ્ય આપ્યા છતાં જન્માંતરે
તેનું ફળ મળનાર નથી ત્યારે તેઓને આપવાથી શું ફળ ? તે
સત્વર ખતાવો. ”

આ પ્રમાણે રાજનું તીવ્ર ભાષણ સાંભળી સકળ પંડિતો મુંઝવણમાં પડ્યા અને એક એકના મુખ સન્મુખ નિહાળવા લાગ્યા; પરંતુ પોપટના બોલવાનો ભાવાર્થ કોઈ ભાષી શક્યા નહિ. તે જોઈ કવિ કુળગુરુ કાલિદાસ તે પોપટના બોલનો ભાવાર્થ કથન કરવા ઉદ્ધુક્ત થયો. કેમકે કાલિદાસ સારી પેઠે સમજી ગયો હતો કે રાજને અત્યંત દાન આપતો નિહાળી તેને દાન દેતો બંધ પાડવા આ પ્રપંચ રચના રચેલી છે; કારણ કે પોપટનું બોલવું સાંભળી રાજનું મન શંકાશીલ બની જશે, જેથી બ્રાહ્મણોને દાન આપતો બંધ પડશે; પરંતુ તે પ્રપંચ રચનાને ખચમાલ કરી પોપટના બોલેલા ચરણ વડેજ મહારાજના મનમાં દાન આપવાની વિશેષ અભિલાષા થાય તેમ રચના રચવાનું વિચારી કાલિદાસે કહ્યું કે—“ધર્માવતાર ! આપે જે પોપટનું બોલવું સાંભળ્યું તે અક્ષરે અક્ષર સાચું છે; કેમકે તેનું બોલવું માર્મિક ભાવપૂરિત છે. આપને તેનો સત્ય અર્થ સમજવામાં ન આવવાથી અવળો અર્થ લાસેલ છે, પણ દેવી પ્રસાદથી જાણેલ તેનું ખરું રહસ્ય એ છે કે—“આપ પૂર્વ જન્મમાં કોઈ દરિદ્ર કુળમાં જન્મેલ હતા, ત્યાં દારિદ્ર્યતાના લીધે લાકડાના બારો વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા અને આ પોપટ છે તે પૂર્વ જન્મમાં દરિદ્ર બ્રાહ્મણ હતો. એક વેળાએ ટાઢના દિવસોમાં આપ લાકડાનો બારો માથે ઉપાડી વેચવા જતા હતા અને એ પોપટનો જીવ જે બ્રાહ્મણ તે શિયાળાના દિવસોમાં ટાઢથી બહુજ દુઃખી થતો હતો તે આપના આગળ આવી કહેવા લાગ્યો કે—“અરે બાપ ! હું ટાઢથી મરી જઈ છું, ટાઢથી માંડે શરીર બહેરું થઈ ગયું છે માટે જે તારા હૃદયમાં રામ વસતા હોય તો, આ લાકડાનો બારો મને આપ કે જેથી તાપ કરી તાપી મારી ટાઢને ટાળું, જે તું આટલું માંડે કહેવું પ્રભુ પ્રીતે માનીશ તો તે અનુકંપાદાન—દયાદાનથી જન્મોત્તરે આ નહિ જેવા કારણથી અત્યંત દુઃખને પામીશ. જે કે તારી શક્તિની અનુસાર તારી કમાણી છે,

તેમ તારી જાત મહેનતનુંજ પુણ્ય છે માટે જો દયા દિલમાં ઉત્પન્ન થાય તો મને ટાઢથી બચાવ કે જેથી તારું પ્રભુ કલ્યાણ કરશે. ” આતું દીનતા યુક્ત અને દયાજનક ગરીબ બ્રાહ્મણનું બોલવું થયું; તદ્દપિ આપના મનમાં જરા પણ દયા આવી નહિ અને તેના કથન ઉપર લક્ષ ન આપતાં આગળ પંથ માખ્યો, એ બનાવ જોઈ અર- ખામાં બેઠેલી ગુણકાના મનમાં ટાઢે મરતા બ્રાહ્મણ માટે બહુજ લાગણી થઈ આવી, જેથી આપને બોલાવી કહ્યું કે—“ લાઈ ! આ કાઠીના ભારનું શું લેવું છે ? જે બ્યાજખી હોય તે કહે. મારે કાંઈ ધર કામ માટે ઉપયોગમાં લેવો નથી, પણ આ ટાઢે મરતા બ્રાહ્મણને તપાડવા માટે જોઈએ છે માટે જો એક પૈસો ઓછો લઈશ તો તને પણ પુણ્યનો હિસ્સો મળશે. ” આતું વેશ્યાનું બોલવું થયું, તે સાંભળી આપના મનમાં વિચાર ઉપજ્યો કે—“ જે નિંદા કર્મ કરનારી વેશ્યા છે અને જેણે જેને તેને ધુતી ધુતીને ધન એકઠું કરેલ છે; છતાં તે પણ ટાઢના દુઃખથી પીડાતા બ્રાહ્મણને નિહાળી તેને દયા આવવાથી પૈસા. ખરચવાનું મન થઈ આવ્યું, જ્યારે જગતને ઠગનારી જગલાડીને પરમાર્થ માટે પૈસા ખર્ચવા ઉત્સાહ થયો ત્યારે શું હું તેનાથી પણ જાડું તેમ છું કે ? હું કાંઈ પારકું ધન હરનારો નથી, હુંતો જાત મહેનત કરી નિર્વાહ ચલાવનારો છું, તો પછી તેવા મળેલા પુણ્ય અવસરને શકિત છતાં શા માટે વ્યર્થ જવા દઉં. સમય ઉપર એક પાઈ અપેલી પણ પૈસા સમાન ફળ આપે છે માટે આવા અર્થિ અને દુખીના જનને જોઈતી વસ્તુ આપી પુણ્ય ઉપાર્જન કરી લેવું એજ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. ” એવા નિશ્ચય ઉપર આવી લાકડાનો ભારો મા- થાથી ઉતારી દેવતા સજગાવી તાપ કરી તે ટાઢે મરતા બ્રાહ્મણને પ્રેમપૂર્વક તપાડી ટાઢથી બચાવ્યો, જેથી શુભાશિર્વાદ દેતો તે બ્રાહ્મણ પોતાના સ્થાનકે ગયો. કાલાંતરે તે બ્રાહ્મણનું આયુ ક્ષીણ થવાથી મરણ પામીને કર્મવશથી પોપટની યોનિને પામ્યો અને આપ અનુકંપાદ-

નના પ્રભાવથી મહાન સમૃદ્ધિવંત સામ્રાજ્ય પદ પામ્યા. પોપટ ચોનિ કર્મવશ્યથી બ્રાહ્મણના જીવને પ્રાપ્ત થઇ છતાં જ્ઞાન બળ કેવળ નાશ થયું ન હતું જેથીજ પોપટ ચોનિમાં પણ સારી પેઠે લોકોનું મનરંજન કરે તેવું સુવાક્ય ઉચ્ચરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી. પોપટને પરભવના કાર્યનું સ્મરણ થવાથી આપને તેની યાદી આપી આશિર્વાદાત્મક અને બોધરૂપ શ્લોક કહી સાંભળાવે છે કે—

આર્તેષુદીનેષુગુણાન્વિતેષુ ચચ્છદ્ધયાસ્વલ્પમપિપ્રદત્ત ॥

કાષ્ટપ્રદાનાલ્લમતેહિરાજ્યં યદિયતે તન્નલભેદ્વિજેભ્યઃ ॥

હે રાજેન્દ્ર ! આર્ત જનોને, દીન ગરીબોને અને ગુણી જનોને વિષે જે જન શ્રદ્ધા રાખી થોડું પણ દાન આપે અર્થાત જે વેળાએ જે વસ્તુની જરૂર હોય તે વેળાએ તે વસ્તુ તેઓને આપે તો દિયિત દાન છતાં અનંત ફળ મળે છે; જીવો કે તમે પૂર્વ જન્મમાં નહીં જેવા લોકડાના દાનથી અર્થાત જીવદયા ચિંતવવાથી સામ્રાજ્ય પદ પામ્યા એ કારણ માટેજ કહ્યું છે કે જે તમે બ્રાહ્મણને આપ્યું તે પામવાના નથી મતલબમાં લોકડાં આપ્યાં છે તે મળવાનાં નથી; પણ એક લોકડાના દાનથી જન્મોજનમ રાજસુખ પામેશો.

આ પ્રમાણે સમયને લગતું કવિવરનું બોલવું સાંભળી ભોજરાજ અતિ પ્રસન્ન થયો અને અમૂલ્ય શિરપાવ બક્ષિ માનમાં વધારો કર્યો.

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે કે—અવસર ઉપર જોઈતી વસ્તુ માગનારને આપવી એજ અતિ લાભદાતા છે. વગર અવસરે ચાહે તો અમુલ્ય ચીજ આપે તો પણ ખારોડ જમીનમાં ખીજ વાવવા સમાન નકામી જાણવી. ખીજને સાર એ છે કે—બગડી વાર્તાને સુધારવી એજ શાણપત અને બુદ્ધિપ્રગ્મતાની ખરેખરી કસોટી છે માટે તેવી સરસ ખુબીવાળી ચાતુર્યતા હાથ કરવા ઇશ્વર ઉપાસના અને સતસંગ કરવો એજ મનોવાંચિત સિદ્ધ કરનાર છે.

વાર્તા વીસમી.

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

વચનમાંજ વશિકરણ છે, વચનમાંજ વૈર ઝેર સમાયલાં છે, વચનમાંજ માન અપમાન છે, વચનમાંજ સુખવૈભવ વસે છે મતલબમાં જે માણસ સમયને અનુકૂળ બોલી જાણે છે તેજ માણસ ધારેલી વારણા પાર પાડી વિજયની વરમાળને વરે છે. સુખોદલહરી.

કાષ્ટ એક ભિક્ષુક બ્રાહ્મણ અત્યંત દાગ્દિયથી પીડાતો હતો. જેથી તેનાં બિચારાં નાનાં બાલુડાં અને સ્ત્રી અન્નવિના ટળવળ્યા કરતાં હતાં. હમેશાં સરસ્વતીને અને લક્ષ્મીને મહાન વૈર હોય છે. એક સમય શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ લક્ષ્મીજીને પણ પુછ્યું હતું કે—હે પ્રિયે ! મને પ્રિય જે બ્રાહ્મણ તેને ત્યાં વિશેષે કરીને તું નિવાસ કરતી જોવામાં આવતી નથી તેનું શું કારણ છે ? આવું પ્રભુનું બોલવું સાંભળી લક્ષ્મીજીએ કહ્યું કે—હે નાથ ! બ્રાહ્મણને ઘેર જ્યારે મારું ચાલે નહીં અર્થાત જન્માંતરનાં કૃત્યો બળવાન હોય ત્યારેજ મારે પરાણે તેને ત્યાં જઈ વસવું પડે છે; પરંતુ મારા ઉદ્ધાસવડે હું કદી જવા ચાહતીજ નથી. ચાહતી નથી તેનું કારણ એજ કે મારે વસવાનું જે કમળગૃહ તેને ચુંટી લઈ શિવજીના લિંગને શોભાવે છે અર્થાત મારા ધરનોજ બોડો કહાડનાર છે. અગત્ય નામનો બ્રાહ્મણ મારા પિતાનેજે પી ગયો હતો, વળી મારી વૈરીણી જે સરસ્વતી તેને જો સદા સુખમાં ધારણ કરનારો છે, તેમ ભૃગુનામના બ્રાહ્મણે આપની છાતીમાં લાત મારી હતી, તેથી બ્રાહ્મણ મને અપ્રિય છે. આ બિચારો બ્રાહ્મણ ધણો વિદ્વાન હતો, પણ લક્ષ્મીએ તદન રૂપણાં લીધેલાં હોવાથી બૂખના દુઃખથી ભારે પીડા પામતો હતો. એકવાર મનસાથે વિચાર કરી સરસ્વતી દેવીની સહાયતાવડે અલ્પલક્ષ્મીને અલગ કરી પૂજ્ય લક્ષ્મીને પરાણે ધસડી લાવવા ભોજભૂપ પાસે જવા પ્રયાણ કર્યું; કેમ કે હરીચો કે

હરિઆર સેવ્યા વિના હારિદ્રય દુર થતું નથી ! અને વિદ્યા-
વિલાસી નરવર વિના અન્યના આગળ વિદ્યા પ્રકાશવાથી પણ લાભ
શો ? એ હેતુ માટેજ વિદ્યાવિલાસી ભોજરાજની ભેટ લેવાને રસ્તો
માણ્યો અને કેટલેક દિવસે ઉજળયતીએ આવી પહોંચ્યો. માળવપતિના
રાજ્યનિયમથી તથા રાજેન્દ્રના પ્રચલિત વિચારોથી વાકેફાર થઇ અને
નિત્યક્રમથી નિવૃત્ત થઇ હસ્તમાં શ્રીકૃષ્ણ ધારણ કરી રાજકચેરીમાં જઇ
શિવભક્ત ભોજભૂપને શુભાશિર્વાદ દઇ ઉભો રહ્યો એટલે ભોજભૂપે
તેની પંડિતાર્થ નિહાળતા પુછ્યું કે-“ કુતંઞાગમ્યતેબ્રહ્મન્ હે બ્રહ્મ !
ક્યાંથી આવો છો ? ” ભૂદેવે કહ્યું કે-કૈલાસાદાગતોસ્મ્યહં હું કૈલા-
સથી આવું છું. આવો ઉત્તર સાંભળી ભોજ પ્રસન્ન થયો અને પુનઃ
પુછવા લાગ્યો કે-“ ન્યારે કૈલાસથી આવો છો ત્યારે કહે કે-શિવ
સ્વચરણૈસ્વસ્તિ શિવજીના ચરણ સ્વતિકારી-કુશળ તો છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બ્રાહ્મણે આતુરતાથી જણાવ્યું કે-“ કિંપૃચ્છસિદ્ધિ
વોમૃતઃ-હે રાજેન્દ્ર ! એ વિષે શું પુછો છો; કેમ કે શિવજી તો
કૈલાસવાસી થયા છે ! ”

આવું અસંભવિત વાક્ય સાંભળી ભોજરાજે આતુરતાથી પુછ્યું
કે “ અરે ભૂદેવ ! આ શું બોલો છો ? શું અજર અમર જે કાળભક્ષક
મહાશિવ તેનું તે મરણ સંભવે ! ! છતાં તમે જો કૈલાસવાસિ થયાનું
કહે છો તો તેમ થવાનું કારણ શું ? અને જો તેમ થયું હોય તો
તેમનાં ઉપકરણોની શી અવસ્થા થઇ ? તે જાણતા હો તો કહી સંભ-
ળાવો. ” આવું ભૂપાળનું બોલવું સાંભળી ભિક્ષુક ભૂદેવે કહ્યું કે “ હે
ધરપ્રીક્ષ !

અર્ધદાનવવૈરિણા ગિરિસ્થાન્યર્ધે હરસ્યાકૃતં

દેવેત્યમૂવનત્રયેસ્મરહરામાર્ચસન્મીલાતે ॥

ગંગાસાગરમસ્વરંશશિકલાશેષપૃથિવતલમ્ ।

સર્વેશ્વરમધીશ્વરત્વમગમત્વાંમાંબમિસાદનમ્ ॥

શિવજીનું અસ્તુ અંગ તો દૈત્યરીપુ શ્રી વિષ્ણુએ હરી લીધું અને અંરધું અંગ અર્ધાગના ગિરિનએ હરી લીધું એટલે આખું અંગ તો વેહેંચાઈ ગયું, અને એમનાં ઉપકરણો પૈકી ગંગાજી સાગરમાં જઈ મળ્યાં, ચંદ્રકળા ચંદ્રમાં જઈ મળી, શેષનાગ ભોગાવતીમાં પધાર્યા, શિવજીનું સર્વગુણું આપને પ્રાપ્ત થયું અને એ સિવાય બિક્ષાટનાદિનાં સાધનો મને પ્રાપ્ત થયાં અર્થાત કૈલાસવાસિ શિવજીની અને તેમના ઉપકરણોની આ પ્રમાણે અવસ્થા થઈ.”

આવા પ્રકારનું અજબ ખુબીવાળું અલંકારિક બોલવું સાંભળી ભોજરાજ અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેને ઇચ્છિત વસ્તુઓ અર્થાત ધન, વસ્ત્ર, પાત્રાદિ પદાર્થો અર્પણ કરી તેના દારિદ્ર્યને ચૂરી નાખ્યું.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-ભોજરાજની ગુણવ્રતા ઉદારતા અને વિદ્વતા કેવી હતી ? તેમ બ્રાહ્મણની વાક્ય ચાતુરી પણ કેવી હતી તે ઉપરની વાર્તા સ્પષ્ટ બતાવીજ આપે છે. મુખ્ય તો એજ સમજવાનું છે કે વિદ્યાબળથી સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે માટે જેમ અને તેમ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી એજ વાંચ્છિત સિદ્ધિદાતા છે.

વાર્તા એકવીસમી.

સંસારની આધિઆધિ અને ઉપાધિયોથી કંટાળેલા પ્રાણીયોને આનંદ પ્રાપ્ત થવા સર્વથી સરસ અને સહેલો રસ્તો એ છે કે રસાલંકારાદિ સાહિત્ય સંબંધી ચર્ચા હાસ્યવિનોદ અને આસ્વાદ આપનારી જ્ઞાનગોષ્ઠિ તથા રમુજી રમ્મત મમ્મતો અને સ્ત્રીઓના મનોર નૃત-ગીત વા વિલાસ એજ આનંદનું મૂળ છે. આનંદહીનું.

એક સમય ભોજરાજ અને કવિ કાળિદાસ એકાંત લુવનમાં જ્ઞાન ગોષ્ઠિ ચલાવતા હતા તે સમય માલવપતિએ કવિવરને એક વિપરીતાલંકાર યુક્ત પાદપૂર્તિ સમસ્યા પૂછી કે-તિલતુષપુટ કોણે મક્ષિકોદ્દંપ્રસૂતા-તલના ફેતરાના છેડા ઉપર માખીએ ઉઠેને પ્રસવ્યો. આના વિપરીત ભેદને સુચવનારી સમસ્યા પૂછી તેથી કવિવરે તેના સંબંધને મળતાં ત્રણ ચરણ રચીને કહ્યાં કે-

કવસતિલધુજન્તુઃ કિંનિદાનંહિવાન્તે ।

ઘટિતિશ્વપશુકં લમ્બકંઠંવદાન્ત ॥

પ્રસવસમય દુઃખંચેત્તિકા કામિનીનાં ।

તિલતુષપુટકોણેમક્ષિકોદ્દંપ્રસુતા ॥

સ્વાલિ-સૂક્ષ્મ જન્તુઓ ક્યાં વસે છે ? જવાબ-તિલતુષપુટ-કોણે તલના ફેતરાના અંતમાં. સ્વાલિ-ઉલટી થવાનું નિદાન શું ? જવાબ-મક્ષિકા-માખીની પાંખ. સ્વાલિ-જલદીથી કહે કે ક્યાં પ્રાણીને લોકો લાંબી ડોકવાળું કહે છે ? જવાબ-ડહૂં-ગિંટ. સ્વાલિ-કામિનીઓના પ્રસૂત વેળાની પીડાને કઇ કામિની જાણે ? જવાબ-પ્રસૂતા-જેણે છોકરું જાણેલું હોય તે જાણે.

આ પ્રકારે ચોથા ચરણમાં ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તર ઘટાવી તેના પૂર્વના ત્રણ પદોમાં તેના પ્રશ્નો કહી બહિર્લાર્પિકા પ્રબંધ રચી મહારાજના વચનને સત્ય કરી બતાવ્યું. તે જોઇ માલવપતિ અતિ આનંદ પામ્યા.

વાર્તાનો સાર—ખુલ્લોજ છે.

વાર્તા બાવીસમી.

એક સમય ભોજરાજ પોતાના પ્રિયમિત્ર કાલિદાસ સહિત નગરીની જનચર્યા જોવા રાત્રિની અંદર ગુપ્તવેશ યુક્ત ફરતો હતો. સમય ગરમીનો હોવાથી રાજાને તરસ લાગી જેથી કાલિદાસને કોઈ સુવ્રડના ઘરમાંથી પાણી લઈ આવવા પોતે ઇચ્છા જણાવી. જેથી કાલિદાસ પાસેના ઘરમાં દાખલ થયો અને જોયું તો તે ઘર એક સુવ્રડ ગુણમેના ગુણિકાનું જણાતાં તેણીની પાસેથી પીવા યોગ્ય પાણીની તેણે ઇચ્છા દર્શાવી. જેથી ગુણિકાએ આકૃતિ પોષાક અને વાણી વગેરેથી કોઈ યોગ્ય પુરૂષ જાણી પાણીને બદલે શેરડીના સાંકાને તુરત કહોલુમાં પીડી તેનો તાજો રસ કહાડી આપવા યત્ન આદર્યો; પરંતુ મહા મહેનતે એક સાંકાના રસથી એક લોટો ભરાયો. એ જોઈ અત્યંત ખેદ પૂર્વક ગુણિકા કહેવા લાગી કે વીરનર ! હમેશાં આ એકજ સાંકામાંના રસથી એક ઘડો અને એક લોટો ભરાતો હતો, છતાં આજે કડીનતાથી એકજ લોટો ભરાયો છે. મનુભગવાને કહ્યું છે કે વરસાદ ઓછો થયો કે વિશેષ થયો તથા ધાન્ય ફળોમાં રસકસ ઓછો થયો કે વધારે થયો એ માત્ર રાજ્યકર્તાની વિચારણા ઉપર તેનો આધાર છે, એથી માનું છું કે મહારાજ ભોજરાજ પોતાની પ્યારી પ્રજા પર કહો ન કહો પણ આજે કંઈ પીડા આપવા રૂપ વિચાર નિરધાર્યોજ હશે, નહીં તો આ શેરડીમાંથી આમ છેક રસ સુકાઈ જાયજ નહીં. પરમાત્મા ! રાજના કોપ કટાક્ષથી પ્રજાને બચાવો !' એટલું કહી તે લોટો કાલિદાસની હજુર હાજર કર્યો, અને તે લઈ કાલિદાસ મહારાજ હજુર જઈ તે રસ આપી આનંદ પામ્યો તથા રાજાએ પણ તે મધુર રસપાનથી તૃપ્તા નિવારી આનંદ મેળવ્યો.

કાલિદાસ પ્રતિ રાજાએ પૂછ્યું કે—' રસ લાવતાં વિશેષ વાર

‘કેમ લાગી?’ કાલિદાસે ગુણિકાને ત્યાં બનેલ હકીકત સર્વ નિવેદન કરી કરી, એથી ભોજરાજ આનંદાશ્ચર્યને વશ થઇ બોલ્યો કે-‘તેણીનું માનવું સત્ય છે. આજે મોટા શિવાલયમાં એક ધનાઢ્ય વાણિયાએ નાટ્ય કરાવ્યું છે તે જોઇ મ્હારું મન ચોકસ વિચાર પર આવ્યું હતું કે સવારે એનું ધન જપ્ત કરી ત્રિજેરીને શરણ કરવું; કારણ કે એણે ધનના મદમાં અંધ બની કામરિપુ શિવજી સમીપ કામોધીયન કથા-મય નાટ્ય કરાવી રહેલો છે. શું તેને દેવના અવમાનની પણ દરકાર નથી! પરંતુ મિત્રવર! હવે તે મારા માઠા વિચારો સર્વ સંકેલી તેના તરફ સત્યપણે મમતાળુ મન કરું છું. માત્ર બોધરૂપ તેને બે વાત કહી દેવની અવમાનની માફી લેવા સૂચન કરીશ. માટે હવે તું ફરીથી એકવાર રસ આપવા મજકુર ગુણિકાને સભ્યતાપૂર્વક નિવેદન કર. જેથી હવે રસ કેટલો નિકળે છે તે જોવા ને જાણવા આતુર છું.’

કાલિદાસ લોટો આપવા પાછો તે ગુણિકાની પાસે ગયો અને સભ્યતા પૂર્વક એકવાર ફરી રસ આપવા કહેવા લાગ્યો. જેથી સભ્ય ગુણિકાએ પ્રાર્થના ભંગના પાપથી મુક્ત રહેવા ફરી એક શેરડીના રસ કહાડવા માંડ્યો તો તેથી પૂર્વની પેઠે પુષ્કળ રસ નિકળ્યો. એ જોઇ તેણીએ કેલું કે નક્કી મહારાજના વિચારમાં પ્રજા પર રહેમ કરવાના રજકણો બળવાન બન્યા છે. નહીં તો ભાષ! આપેજ પ્રથમ જોયું હતું તેવીજ શેરડીમાંથી અત્યારે કેટલો બધો રસ નિકળ્યો છે તે નિકળતજ નહીં. ભગવાન ભોજભૂપના ભવ્ય હૃદયમાં એવાજ વિચારોને અચલતા આપે; એમ કહી રસ ભરેલ પાત્ર કાલિદાસને અર્પણ કર્યું અને તે લઇ રાજા પાસે ગયો તથા સર્વ હકીકત નિવેદન કરી જેથી પ્રસન્ન થતો ભોજરાજ ચર્ચા નિહાળી રાજમહેલમાં જઈ પહોંચ્યો.

પ્રાતઃકાળ થતાં દરબાર ભરાવાથી ચપરાસી દ્વારા તે ગુણિકાને બોલાવી રાત્રિની વાર્તા જાહેર કરી આનંદપૂર્વક તેણીને શિરપાલ

આપ્યો અને ભોજરાજે દહતાથી જણાવ્યું કે—“ બનશે તેમ હું હવેથી પ્રજાપર રહેમ નજરજ રાખવા ચત્તવાન રહીશ કે જેના લીધે મારા રાજમાં રસકસની રેલમછેલ જણાય. મને દર્શનીક પુરાવાથી તમોએ જાગૃતી આપી છે તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છું.” ઇત્યાદિ શબ્દ સૌભાગ્યથી સંતોષી તેણીને વિદાય કરી અને પોતે પોતાના આનંદમાં નિમગ્ન થયો.

વાર્તાનો સાર—આપણને એજ શીખવે છે કે પ્રજાને પીડા થવાનું, ઘૃષ્ટિની તંગી થવાનું ફલકુલમાંથી રસકસ કમી થવાનું અને દૂઝણાંની અછત થવાનું કારણ માત્ર રાજકર્તાની કૃપાનુંજ ફળ છે. તેમજ રાજાએ પોતાના રાજમાં ગુપ્ત વેશથી ફરી પ્રજા સુખી છે કે દુઃખી ? તથા તે મારા ન્યાય માટે શું મત ધરાવે છે અને મને કેવી આશિષ આપે છે તે જાણવાની ઉત્કંઠા રાખવી એ રાજકર્તાની ચડતીનું નિશાન છે.

વાર્તા તેવીસમાં.

એક સમય મહારાજ ભોજરાજે એક પોપટને એટલુંજ બણાવી તૈયાર કર્યો હતો કે જ્યારે કંઈ પૂછે ત્યારે “ **एकौनमद्य** એટલે કે એક વસ્તુ સારી નથી.” બસ આટલોજ જવાબ દેતો હતો.

આ પ્રમાણે તેને બણાવવાનું પ્રયોજન એ હતું કે એક ઉલટી થવાની દવાની પથ્થુ જરૂર ન પડે એવી કદરૂપી ભીખારણુ પતિ વિનાની રખડતાં છતાં તેણીને સુવાવડ આવી હતી, અને એ વાત ભોજરાજના જાણવામાં આવતાં તેને વિસ્મયતા થઇ કે આવી બદશીક્ષ-મંદી-વચના પથ્થુ ઠેકાણા વગરની ભીખારણુનો ભોગી કાણ થયો હશે કે

જેથી પુત્રવતી થઈ ! મારે છુપા જસુસો મારફત એનો પત્નો મેળવવો જોઈએ કે તેણીનો આશક છે.

આ પ્રમાણે વિચારી છુપા જસુસોને તેનો તપાસ કરવો સુખી દીધો એટલે તેઓ રાત દિવસ બીખારણના ભોગીને શોધવા લાગ્યા.

એક દિવસ એવો બનાવ બન્યો કે એક મનુષ્ય રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો, દરમ્યાન તેને તમાકુ ખાવાના દુર્ગ્ગસનની તલ્લપ લાગી આવી અને ચૂનાની દાખડી કહાડી બેધું તો તે સૂકાઈ ગયેલો જણાયો. પાણી તપાસતાં પાણી ક્યાંએથી પ્રાપ્ત થયું નહીં અને તલ્લપથી તો તાલાવેલીએ તેને ત્રાસ આપવા માંડ્યો જેથી આડે અવળે જોતાં કાઢને દેખવામાં ન આવતી એક મકાનની મોરી ટપકતી હતી ત્યાં તેણે ચૂનાની દાખડી ધરી ચૂનો પલાળી લઈ તમાકુમાં મેળવી તલ્લપને તૃપ્ત કરી.

આ બનાવ જોઈ રાજસેવકાએ તેને પકડી લીધો અને તે બીખારણ સંબંધી વાત પૂછી તો આખરે સત્ય નીકળી આવી.

જસુસોએ અનુમાન કર્યું કે જેને મોરીના પાણીથી ચૂનો પલાળી ઉપયોગમાં લેતાં એ પણ ધૂણા ન આવી કે આ તે ગંદું પાણી છે, પેશાબ છે કે જળનો પ્રવાહ છે ? ! અને ધારવા ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ હતું કે મોરીનું પાણી ચોખ્ખું તો હોયજ શાનું ? જે હોય તે અસ્વચ્છ પાણીજ હોય. છતાં તેવા પાણીનો ઉપયોગ કરતાં જરા પણ વિચાર ન આવ્યો, તો પછી તેવી ગંદી ગમારણના સમાગમમાં પણ વિષયની તલ્લપ લાગવા તેમ કર્યું હોય તો તે ખાસ માનવા યોગ્ય છે. એમ માની તેને પૂર્ણ રીતે તપાવ્યો કે તુરત તેણે સાચી વાત જણાવી દીધી. જેથી તેને રાજ હજૂર લઈ જામમાં આવ્યો અને સઘળી વાત રોક્ષન કરી. જસુસોએ મૌન ધારણ કર્યું.

રાજ્યે તેને અથેતિ પૂછ્યું અને ફિટકાર આપ્યો કે આવા જ્ઞાનિ ભર્યા કામમાં કંઈ પણ ધૂણા ન આવી જેના લીધે શત કાઠી ધિક્કારનાજ પાત્ર રૂપ છે. દુર્વ્યસન હોય છે પણ તેની સીમા આટલા લગી તો આજજ નાણી છે. તને શિક્ષા કરવી પણ શું ધટે; કેમકે કુદરતે અધોગતિના ભાગી તો બનાવીજ દીધલ છે અને આગળ ધોર અધોગતિનો સંચય પણ કરી મૂકેલો છે. બસ ચાલ્યો જા-દુટ ફરી હાઈ મ્હોં ઇશ્વર મને ન બતાવો !' એટલું કહી કહાડી મૂક્યો. પરંતુ આ વાત જાહેરમાં લાવી દુર્વ્યસનિયોને દુરાચારથી દૂર થવાનો ધડો લેવા માટે એક પોપટને ખાનગી રીતે **एकान्तमवस्थ** આવો પાઠ બજાવી તૈયાર કર્યો અને તે પછી મલાની અંદર તે પોપટને સ્થિત-વેલો શબ્દ ઉચ્ચરાવ્યો; એટલુંજ નહીં પણ આ શબ્દનો મતલબ શું છે તે જાણવાને આતુર છું માટે વિચારીને સમજાવો એવું પણ સર્વ પંડિતોને જણાવ્યું.

જોકે પંડિતોએ અનેક તર્ક વિતર્ક સાથ અર્થભાવ ગોઠવ્યા ત-થાપિ રાજના મનમાં તે એકે રૂચ્યા નહીં. છેવટ કવિવર કાલિદાસ પ્રતિ પૂછ્યું તો તેણે શ્રી કાલિકાજીના પ્રસાદથી કહ્યું કે; દુર્વ્યસન એકે સાઈ નથી અને એ વાક્યની સાક્ષીમાં એજ પ્રમાણ છે કે—

(ઇંદ્રવિજય છંદ.)

એક સમૈ વ્યસની જન વિન્હલ હોઇ વિરૂપિત્રિયા સંગ કીન્હો,
દેખિ પ્રસૂત દશા પ્રભુને તંવ આશક શોધનમે દિલ દીન્હો;
હિગિખ વિષે જલ દષ્ટ લિયો ચહ દખતરી ચરને ચટ ચીન્હો,
પાઠ પછાય લિયો શુક કોં વહ સાર સલી સમુઝી લખિ લીન્હો.

આ પ્રમાણે ઉત્તર શ્રવણ કરતાં કવિશ્રેષ્ઠ કાલિદાસના શબ્દ સૌ-ભાષ્યને અત્યંત ધન્યવાદ. બોજરાજ અત્યંત આનંદમાં લીન થયો,

અને તે પછી એ વૃતાન્ત પ્રકટપણે પ્રકાશી દુર્વ્યસનીઓને ઘડા લેવા ચોગ્ય શબ્દાડંબર સાથે તેમણે અતિ અસરકારક વ્યાખ્યા કરી સલાજનોને ચમત્કાર ઉપજાવ્યો.

આ વાર્તાનો સાર એજ લેવાનો છે કે દુર્વ્યસનથી માણસની દુર્દશા થાય છે અને ઉભય ભવ બ્રષ્ટ થતાં કાળી રેખા સાથે ઇતિહાસ પત્રમાં નામ અંકિત થાય છે માટે કાષ્ઠ પણ દુર્વ્યસનને તામે થવુંજ નહિ.

વાર્તા ચોવીસમી.

એક સમય ભોજરાજના બંધાવેલા ભોજ સરોવર આમળ એક ઘનાદય વ્યાપારિયે ગમ્મત જોવાની ખાતર પોતાના માણસો અતિ કથું કે- 'આ સરોવરમાં પડી પશ્ચિમથી પૂર્વ લગી તરી પાર જવા જે હિમ્મતવાન નિવડે તેને એક હજાર મ્હોરો આપું.'

આ સાંભળી લોભી લાભશંકરે તેમ કરાવાની હામ ભીડી ભોજ સરોવરમાં કુદકા માર્યો અને તરી પાર જવા માટે પૂર્ણ શ્રમ લીધો પરંતુ દૈવે પણ તેની મુરત નિષ્ફળ થવા પૂર્ણ શ્રમ લીધેલ હોવાથી પાર જવાને બદલે અધવચ પાણીમાં ડૂબી તે મરણને શરણ થઇ ગયે. અને તે હાથગાય કરતાં મરવાથી અવગતિયો થયો જેથી તે દિવસમાં ત્રણ વાર પાણીમાં દેખાવ દઇ કહેતો હતો કે 'એકથીજ ખૂડે છે !' આમ હોવાથી તેના ભયના લીધે પાણીઆરીયો વજેરેએ તે સરોવરનું પાણી ઉપયોગમાં લેવુંજ બંધ કરી દીધું, અને એ વાતની ફરિયાદ ઠેક મહારાજ લગી જઇ પહોંચી. એટલે પંડિતોને તેના નિર્ણય માટે તાકીદ આપી પ્રજાની તકલીફ દરવામાં નિમગ્ન થયા.

પંડિતેએ પુષ્કળ વિચાર કર્યો પણ તે અવગતિયાના કથનનો કંઈ સાર સમજવામાં ન આવતાં તેઓએ છ માસની મહેતલ માંગી તથા તેના નિર્ણય હિતાર્થ પરદેશ જઈ ગમે તેનાથી ખુલાસો મેળવવા માટે વરરૂચિ પંડિતે ખીડું ઝડપ્યું.

વરરૂચિ ફરતો ફરતો ગામો ગામ પોતાની મતલબ પાર પાડવા યત્ન કરતો હતો અને વિચારતો હતો કે એક વૃદ્ધ એ વાત જાણે તે કોટિ યુવાનો પણ ન જાણી શકે માટે મારવાડમાં વૃદ્ધો બહુએ છે જેથી ત્યાં જવામાંજ લાભ છે એમ ધારીને છેવટે મરૂધરમાં ગયો અને ત્યાં એક વૃદ્ધ જાટ તેની નજરે પડ્યો. કંઈક તેના વચનમાં ચમત્કાર જણાતાં તેને પોતાની વાત કહી સંભળાવી. એટલે તેણે કહ્યું કે:—“ આ વાતનો ખુલાસો તો હું જાતે આવી તમારા મહારાજને કરી બતાવીશ. પણ તરફી લેવાની એટલીજ છે કે મારી પાસે આ એક કુરકુરીયું છે તે મહા શુભ લગ્નમાં જન્મેલું હોવાને લીધે મારો એના પ્રતિ અત્યંત રનેહ છે, તેમ એમાં એક અજબ ચમત્કાર એ છે કે આને પવિત્ર વ્રાહ્મણ ખભે બેસાડી માળવપતિની સભા અંદર મૂકવામાં આવે તો એ સુવર્ણનુંજ થઈ જાય. ”

આ સાંભળી વરરૂચિ જેવા પવિત્ર કર્મકાંડી પંડિતરાજે પણ તે લોભ અને કાર્યસિદ્ધિના લોભને લીધે જે કૂતરાના બચ્ચાને બૂલેચૂકે પણ સ્પર્શ ન કરે તેજ પંડિતે ગરજ અને સ્વાર્થલોભની ખાતર પ્રેમથી કુરકુરિયાને ખભે ઉચકી લીધું અને તેઓ પંથ પસાર કરવા લાગ્યા, તથા મજલ દરમજલ કરતાં માળવાના પાયતખ્ત-નગરમાં જઈ પહોંચ્યા. એટલુંજ નહી પણ રાજસભામાં તેજ સ્થિતિ સાથે જઈ ઊભા રહ્યા. એ જોઈ ભોજરાજેન્દ્રે પૂછ્યું—“ આ શું ? ” વરરૂચિએ જવાબ આપ્યો કે—“ ભોજ સરોવરના અવગતિયાના જવાબનો

ખુદાસો આપવા આ વૃદ્ધ હાજર છે માટે આપ તે સંબંધી પૃચ્છા કરવા કૃપા કરો.”

બોજરાજાએ તેને પૂછ્યું કે—“ એકથીજ ખૂડે છે આનો ખુદાસો શું છે ? ”

વૃધ્ધે કહ્યું—“ આ સંસારની અંદર એક લોભથીજ પ્રાણી માત્ર ખૂડે છે. વિશેષમાં તેણે કહ્યું કે આ પવિત્ર પંડિતવર કે જે કૂતરાનો કદી સ્પર્શ ન કરે તે પંડિતરાજે સુવર્ણનું કૂતરું થઇ જવાના લોભમાં લપટાઇ અહીંયાં લગી ખભા પર ઉચકી લઇ આવેલ છે અને તેજ સ્થિતિમાં આપે પણ નિહાળેલ છે એથીજ પ્રતિતી થાય છે કે લોભનું પરાક્રમ કેટલું જબરદસ્ત છે. ”

આવો જવાબ મળવાથી વૃદ્ધને ખાતપાન નિવાસ આદિનો ખદિઅસ્ત કરી આખો તથા તેને રીઝમોજ પણ બદલવામાં આવી અને તે પછી મહારાજા બોજ સરોવર પર વરડચિ આદિ સહિત જઇ પેલા અવગતિયાની રાહ જોવી લાગ્યા.

બપોર થતાં તે અવગતિયો લાભશંકર પણ નિયમસર બહાર ડાકું કહાડી ‘ એકથીજ ખૂડે છે ’ એમ બોલવા લાગ્યો કે રાજકે તેને કહ્યું કે—‘ એકલા લોભ માત્રથીજ વિશ્વ ખૂડે છે. ’ લોભનું સા-
આન્ય જગતની અંદર સર્વત્ર વ્યાપી રહેલ છે ! તે એટલા સુધી કે એતન તો શું પણ જડરૂપ વૃક્ષો પણ નિધાનાણું છપાવવા ચતન આ-
દરે છે. લોભ એજ પાપનું મૂળ છે માટે જીવોની અધોગતિ કહે છે. ’

આ પ્રમાણે રાજાનાં કથન શ્રવણ કરી તે અવગતિયો લાભશં-
કર પોતે લોભ વશ થવાથીજ પ્રાણ ખોષ ખેડો હતો અને અસદ્ગતિ પામ્યો હતો, જેથી સત્ય ઉત્તર મળતાં તે પ્રસન્ન થયો અને પ્રત્યક્ષ

થઈ પોતાનું પૂર્વવૃત્તાન્ત સર્વ કહી સંભળાવી સદાને માટે તે સ્થળ છોડી ચાલ્યો ગયો, જેના લીધે પ્રજાને સતોષ પ્રાપ્ત થયો.

વાર્તાનો સાર એજ શિખામણ આપે છે કે લોભ મહાન દુઃખદાયી છે જેથી તેને હૃદમાં રાખી કાર્ય કુશળ રહેવું.

વાર્તા પચીસમી.

૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭

એક સમય મહારાજ ભોજશ્રીની હજૂર દ્વારપાળે આવી અરજ કરી કે પ્રભો ! એક મનુષ્યે કહેવરાવ્યું છે કે હું મહારાજશ્રીની માસીને! દીકરો બાપ છું. જો આજ્ઞા હોય તો અંદર પ્રવેશ થવા દઉં.

મહારાજએ આજ્ઞા આપી કે સુખે તેમને અંદર પ્રવેશ કરાવો. આ પ્રમાણે હુકમ થતાં તેમને અંદર આવવા પરવાનગી મળી જેથી તેણે મહારાજ હજૂર હાજર થઈ સ્વસ્થિ કહી કહ્યું કે:—

(ઉપેદ્રમજ-છંદ.)

કુરેઝપિ શ્રુત્વા મવદીયકીર્તે કર્ણૌહિ તૃપ્તૌ ન ચ ચક્ષુસી મે ।
તથોર્વિષાદં પરિહર્તુકામઃ સમાગતાઽહં તવ દર્શનાય ।

હેરાજન ! હર દેશમાં આપની સુકીર્તિનું શ્રવણ કરીને મહારાજન તૃપ્ત થયા; પરંતુ દર્શન ન મળવાને લીધે નેત્રો તૃપ્ત થયાં ન હતાં એ કારણને લીધે કાન અને નેત્રોના વચ્ચે થયેલો વિવાદ મટાડવાને માટે હું આપશ્રીનાં દર્શન કરવા આવ્યો છું. ”

ભોજરાજે પુછ્યું કે ‘ મહારી માસી ખુશીમાં છે ? ’ પાંડતે કહ્યું— ‘ ધર્માવતાર ! આપનાં દર્શન થતાં પહેલાં તો કુશળને ખુશીવંત

હતાં. હવે જીવનની શંકાને જન્મ મળે છે.

આવું બોલવું સાંભળી તેને એક હજાર મ્હોરો આપવાની મહારાજાએ આજ્ઞા કરી. તે સાંભળીને પંડિતે નીચું જોયું. એ જોઈ રાજાએ એ હજાર મ્હોરોનો હુકમ કર્યો એટલે તે પંડિતે ઉંચું જોયું, એ જોઈ મહારાજાએ ચાર હજાર મ્હોરો અક્ષીસ કરી તે લઈ શુભાશિર્વાદ દેતો તે પંડિત પોતાને પથે પરવર્યો.

તેના જવા પછી ધનપાળે પુત્ર્યું કે “ ધર્મધુરધર ! આપશ્રીની માસીના દીકરા શી રીતે થાય છે ? તથા તેમની આવી દશા કેમ છે ? અને તેમની સાથે આપ મુંઝાવાળી પારસીદ્રેષ શું વાર્તા વિનોદ કર્યો તે જણાવવાની કૃપા હોય તો મને આનંદનો અધિકારી કરશો ! ”

મહારાજા બોજરાજે કહ્યું. લક્ષ્મી અને અલક્ષ્મી એ બેઉ બહેનો છે તે પૈકી લક્ષ્મીનો પુત્ર હું છું અને અલક્ષ્મીનો પુત્ર તે હોવાથી અમે બેઉ મસીઆઈ ભાઈ હોવાનું પંડિતે જાહેર કર્યું હતું. જ્યારે મેં માસીની કુશળતા પછી ત્યારે તેમણે દર્શન કરવા પહેલાં કુશળ હતી એટલે કે અહીંયાં આગ્યા પહેલાં અલક્ષ્મી દારિદ્ર્યતા કાયમ હતી. પણ હવે તેની હયાતી વિષે શંકા છે. કેમકે રાજ દર્શનથી તેનું કાયમ-પણું સંભવતુંજ નથી. આથી મેં તેમને એક હજાર મ્હોરો આપવા માંડી તો નીચું જોયું; તેનો હેતુ એ કે પાતાળમાં બેઠેલો બળિરાજ પણ તેટલું તો મેળવી શકે છે. આ ઉત્તરથી મેં બે હજાર આપવા જણાવ્યું તો ઉંચું જોઈ દર્શાવ્યું કે તેટલું તો સ્વર્ગવાસિ કર્ણ પણ હજી આપી શકે તેમ છે એ કારણથી મેં ચાર હજાર મ્હોરોનો હુકમ કર્યો કે તુરત રાજ થઈ તે મ્હોરો અંગીકાર કરી આનંદમાં મગ્ન થઈ માર્ગને શોભાવવા ખતીલો થયો.

આ મુળ વાર્તા વિનોદ સાંભળી સર્વ જનો આનંદ પામ્યા.

અને દેનાર તથા લેનારની જોડીની યોગ્યતા વખાણી બેઠીને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

વાર્તાનો સાર વાક્ય ચાતુરી માટે ખુલ્લોજ છે.

વાર્તા છવીસમી.

એક સમય મુંજરાજની વૃદ્ધ વડારણ શાક ખરીદવાને માટે શાક ખજારમાં ગઇ હતી અને એક સાકર કહોળાને ખરીદતી હતી; પરંતુ તેજ કહોળાને ખરીદી જવા ઉમંગવાળી સિદ્ધનાથ યોગીશ્વરની સેવકાણીએ તેની કીમત વધારે આપવા જણાવ્યું અને એથી તે બેઠે વચ્ચે ચડાચડી થતાં છેક એક કહોળાના બે હજાર રૂપિયા પેલી સેવકાણીએ આપ્યા અને તે કહોળું ખરીદી લીધું; પણ મુંજની વડારણને લાથ જવા દીધું નહીં. એટલુંજ નહીં પણ તેણીએ ગર્વ સાથે એ પણ કહ્યું કે તું મહારી સાથે સરસાઇ કરવા જાય પણ હું તને વધવા ન દઉં! તારો મુંજ મારા સમર્થ ગુરૂની શક્તિ સિદ્ધિ અગાડી એક મુંજ ખરોબર પણ નથી. તારા મુંજના અક્ષય ખજાનાની ખુમારીથી તું આટલો દમ બતાવતી હતી પણ તે ખર્ચે ખૂટી જાય તેવો છે અને માન સિદ્ધનાથ ગુરૂની રિદ્ધિ સિદ્ધિ અખૂટ છે! સમજી? આતો બે હજાર એક કહોળાના થયા પણ લાખ થયા હોત તો પણ તને લઇ જવા ન દેત ઇત્યાદિ ગર્વ પૂર્ણ વાક્યો સંભળાવી પોતાને માર્ગે ગઇ.

મુંજરાજની વડારણે પ્રસંગોપાત વાત નીકળતાં સિદ્ધનાથની સેવકાણીએ કહેલાં સંગર્વી વાક્યો અને સિદ્ધનાથનું સિદ્ધિબળ કહી બનેલું વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યું. એથી બોજરાજે તે ગુરૂરાજની મદદથી જ નષ્ટ તેનો નિર્ણય કરવો દુરસ્ત વિચાર્યો.

ભોજરાજે વિચાર્યું કે સ્ત્રીઓનાં પેટ ઓછાં હોવાથી પેટમાં વાત સમાઈ શકતી નથી. જરૂર તે ગુરૂની પાસે અજળ શક્તિ હશેજ, નહીં તો એટલું કૂદાકૂદ કરેજ નહીં. દેડકા સર્પના મુખને ચુંબન કરે તે ગાડીના બળથીજ અને પાર્વતીજના સિંહ સ્થામા નંદિ તાડકા કરે તે શિવજના બળથી. માટે તે આમત જોવા બળવા જેવી છે. એમ વિચારી તે સિદ્ધનાથની મહુલીએ જઈ પહોંચી તેમના ચરણમાં સવિનય સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી આજ્ઞા મળતાં ભોજરાજે આસન સોભાવ્યું. તથા વડારણ સાથે સેવકાણીની થયેલી ચડભડ પણ પ્રસંગ લાવી રોશન કરી એથી ગુરૂએ કહ્યું—

“ ધર્મધુરંધર ! સ્ત્રીઓંકા સ્વભાવથી એમા હોનાદૈ કિ હલકે પેટકી હોનેકે સખખ ખાત બકહેતી હૈ. મુંજરાજકા ખમના તો બડા હૈ કિજિસકે પ્રતાપસે આપ અપાર દાન દેતે હૈ મેં તો અમન હું. ત્યાગી હું ઔર દોલતકી પરવાહ નહી રખતાહ; તોભી દોલતકી ખાસીયત હૈ કિ અન ચાહત લાગી ફિરૈ, કાહત લાગી બચ. મૈં નહીં ચાહતા હું વાસ્તે મેરે સમીપ બહુત ચાહસે ફિરા કરતી હૈ એમ કહી એક ઈંટાનેા ઢગડો પડયો હતો તે ઉપર કંઈ ચૂર્ણ બઝરાવી દીધું કે તે ઢગડો સોનાનોજ બની ગયો. એ જોઈ મહારાજ અકિત થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા આપની અત્યંત શક્તિ હૈ, આપ જૈસે સમર્થ સિદ્ધ મેરે રાજ્યમેં વિદ્યમાન હોને કે કારન મેં મેરા અહોભાગ્ય માનતા હું, ખસ આપ મહદાત્માઓંકી કૃપા બની રહૈ તો આનંદ આનંદ છા રહનૈ. ”

આવું શ્રવણ કર્યા બાદ સિદ્ધનાથે કહ્યું—“ રાજન ! મેરે પાસ જો વિદ્યા હૈ વહ કુપાત્રકે લિયે નહીં; પરંતુ સુપાત્રકે લિયે હાજિર હૈ તુમ સુપાત્રમેં દાન દેતે હૈં વહ દેખકર મૈં પ્રસન્ન હોકે મૈં સુવર્ણ સિદ્ધિ પ્રયોગ તુમ સુપાત્રકો હી બક્ષ દેતા હું કિ જિસકા સુપાત્ર સેવા

મેં હી ઉપયોગ હુવા કરૈંગા. ” બસ એટલું કંઠી સુવર્ણ સિદ્ધિ પ્રયોગનું સકલ વિધાન પૂર્ણ પછે પ્રકાશી ઇનામત કરી દીધું અને મહારાજને મહામાન્યપુર્વક તે ક્રિયાને વધાવી લઈ શુભાશિષ્યુક્ત સિદ્ધ કરી લીધી, કે જેના બળથી લક્ષ પસાવ કરવામાં કંઈ પણ ન્યૂનતાનો ભય રહ્યો જ નહીં, અને છેવટ લગી એજ ઉપયોગ કરવામાં ધ્યાન ધર્યું.

વાર્તાનો સાર એજ સૂચવે છે કે—ત્યારે ભાગ્યોદય પ્રબળ હોય છે ત્યારે અણુચિંતનો લાભ ઘેર ખેડે પ્રાપ્ત થાય છે. ખે ખેરી-ઓના ખડબડટ અંદર ભોજરાજને અખૂટ લાભ મળ્યો. ખીજેસાર એજ સૂચવે છે કે— પોતાની પાસે કોઈ અમૂલ્ય વિદ્યા કે હુન્નર હોય તો તે સુપાત્ર મળતાં તેને બક્ષીસ કરવામાં આતુર રહેવું કે જેથી વિદ્યાનો નાશ થતો નથી; માટે સુપાત્રના સંયોગે તેવી વસ્તુ ન છુપાવવી એજ ઉત્તમ રીતિ છે.

વાર્તા સત્તાવીસમી.

એક વખત ભોજરાજ. રાજવંશ અને કાલિદાસ વગેરે જંગ-જનું સૃષ્ટિસૌંદર્યતા જેવા પધાર્યા હતા તે વખત એક ખેડૂતને રૂઝવ-ક્ષથી નીચે ચૈત્રના ખરા બપોરે સરસીયાથી ઓપડેલો ચણાનો ચેટલો મરસવની ભાજી અને છાલ સહિત ખાતો નજરે પડ્યો એ જોઈ રાજવંશે કહ્યું કે સુખોમણી ગ્રંથના નિયમથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરનારો આ ખેડૂત પોતાના પેટને સંતોષતો નથી; પણ મરણને તેડું કરી યમને સંતોષી રહેલો છે; કેમકે આ મોસમમાં આ ખાન પાન મૃત્યુની ખેટ કરાવનારાંજ છે અને થોડી વાર પછી એ ખીમાર થયા વિના રહેશેજ નહીં. મનુષ્યો રોગને કે મરણને હાથે કરીનેજ આમંત્રણ

કરે છે; કારણ કે કુદરતના કાયદા વિરૂદ્ધાહાર-વિરૂદ્ધવિહાર-વિરૂદ્ધાચાર કરવાથી અનેક રોગોના જન્મદાતા થાય છે અને તે રોગોના પ્રભાવથી અંતે મરણને શરણ થાય છે.

એ સાંભળી કાલિદાસે કહ્યું-“ આપનું કહેવું યથાર્થ છે; પરંતુ એ વચનેા અર્વાચીનવને લાગુ પડનારાં નહીંજ હશે. ઔષધો દેશ, સમય, અવસ્થા, શરીર રચના, અગ્નિબળ અને પ્રકૃતિ આદિને અનુસરીને હોય છે. કંઈ સર્વત્ર એક પ્રકાર હોતો નથી. આષધનું માપ મોટા માણસને એક તોલો આપવાનું હોય છતાં સુશ્રુતાદિ આગ્રહ કરે છે કે તે તોલ કંઈ મુકરર નથી. જો અગ્નિ લયકંકર રૂપમાં સળગી ઉઠે તો હોય તો તેને થોડું પાણી ઓલવી શકતું નથી અને અગ્નિ સાધારણ સ્વરૂપમાં હોય તો વધારે પાણી નાખવું નિરર્થક થાય છે-મતલબ કે જન્મ આગળનું રૂપ જોઈ પાણીનો ઉપયોગ થાય છે તેમ જન્મનું રૂપ જોઈ ઔષધમાપ વધારે કે ઓછું આપવું એજ યોગ્ય ગણાય છે. તેથીજ રીતે આપનાં વચનેા પણ એકદેશી નહીંજ હશે. જો એમજ હોય તો આવાં મહેનતું લોકો વૈદક શિક્ષણની અગ્રતાથી મરી ખૂટવાંજ જોઈએ; પરંતુ તેવું કંઈ જણાતું નથી. ” ઇત્યાદિ વાતો કરતા આગળ ચાલ્યા ગયા.

વન વિહાર કરી પાછા વળતાં તેજ ખેતરમાં થઈ મહારાજાએ પેતાની સ્વારી ચઢાવી અને રાજ્યવૈદના કથનથી તપાસ કર્યો તો તે જોઈતો તો મજેદથી પેતાનું કામ કરી રહેલો જણાયો. એટલે વૈદવરને કહ્યું:-“ પ્રાણુચાર્ય ! વિરૂદ્ધાહાર કરવા છતાં પણ આ ભૂતને તો કશું થયું નથી. તો પછી આપના સમ્રામાં ખામી છે કે અંધકારોની ખામી છે ? તેમાં શું નિશ્ચય સમજવો ? ”

દયાળુ કાલિદાસે જણ્યું કે રાજવૈદની સાચી વકીલાત નહીં કરે તો હમણાં વર્ષામન મરણાસનને લજનાર થઈ પડશે. માટે મારા

કથનને લઈ એને નુકસાન પહોંચે છે જેથી એ અગતી બાજીને પાછી મુશ્કારવીજ થતે છે. એમ વિચારી કાલિદાસે કહ્યું કે:—

“ પ્રભુપાલક ! એઅદમી માફ થાય; પરંતુ મારે વચ્ચે કહેવું પડે છે કે ત્રણ વાક્યો સત્ય છે અને રાજ્યવૈધનું કથન પણ સત્ય છે: પરંતુ શરીર રચનાની ભિન્નતાને લીધે ભિન્નતા ભાસે છે. મતલબ કે જે મનુષ્યો નિયમથી નિત્ય વર્તનારાં છે તથા સુખી સ્થિતિનાં છે તેમને માટે એ કૃત્ય મરણને તેડું કરવા રૂપ છે. આ ખેડૂત અત્યાચાર અડવાણે પગે કાંટાની દરકાર રાખ્યા વિના અને કુપથ્યની પરવા વિના મોજથી મહાલે છે તેનેજ જે કંઈક સમય રાજસી હાડમાં રાખવા હોય તો પછી તેને વાળ સરખો પણ ગોખડ જેવા ખુંચનાર થઈ પડે છે અને એણે કરેલાં ખાન પાન મહોતને આમંત્રણ કરનારાં નીવડે છે. માત્ર અવસ્થાનેજ તફાવત આર્શ વાક્યોની આડે આવનારાં થઈ પડેલાં છે બાકી રાજ્યવૈધનું કહેવું યથાર્થ છે. ”

ભોજરાજે કહ્યું કે—“ તમે ખેડેએ જે કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું; પરંતુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની હાજરી વિના તે વિશ્વાસ લાયક કહી શકતો નથી. માટે તેની પ્રતીતિ આપો. ”

કાલિદાસે કહ્યું—પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માટે એ ખેડૂતનેજ રાજસી હાડમાં રાખવા અદોષસ્ત થવાથી “ હાથ કંકણને આરસીની જરૂર રહેશે નહીં. ”

ભોજરાજેદે તેમજ કૃત્ય અને તે ખેડૂતને મુખ્યમલની તળાપઓમાં મુવાનું, સુગંધી તેલ મદન મેવા મિષ્ટાન્ન જમવાનાં, તડકે જવાનું નહીં, જમીન પર ખુલ્લો પગ મૂકવાનો નહી, હવા વગેરેના ઝપાટાથી અલગ રહેવાનું અને ખમા ખમા સાથ વખત ગુજરવાનો વખત હાજર કરી દીધો તેથી તેને તો ઇંદ્રાસન ડાબવા લાગ્યું.

એશ્વરામ સાથે જ્યારે છ મહિના ગુજરી ગયા ત્યારે તેના મિત્રજની તપાસ કરવા કાલિદાસને વિચાર થયો જેથી એક ઘોડાના વાળનો જરા જેટલો ટુકડો પાથરવાની તળાઈમાં દાખલ કરી મલ-મલની ચાદર બિછાવી દેવાયી. જ્યારે તે રાત્રે સૂઈ ગયો ત્યારે તે વાળ ખૂંચવાના લીધે તેને રાત્રિ ભર નિદ્રા આવો નહીં જેથી તખીયત બગડી બેઠી અને સવારે વૈદ્યને (રાજવૈદ્યને) બોલાવવાની ફરજ પડી એથી તુરત મહારાજ સાહેબને તે બિના રોશન કરાવી. તથા તખી-યત સુધારવાના વૈદ્યરાજે ઉપાય પણ ચોજ્યા.

કાલિદાસે રાજવૈદ્યને કહ્યું કે જે જે વિરૂદ્ધાહાર સંબંધી વાતો કહેતા હતા તે હવે એ સુખીધીનને ઉપયોગમાં લેવાયો તો તુરત મરણને નોતરું દેવા જેવું થઈ રહેશે. આપનું કહેવું સત્ય હતું; પણ તે વખતે તેની દશા એ વિરૂદ્ધાહાર આદિ નહે તેવી ન હતી, પણ હવે તેના લાયક થઈ છે. માટે તે આપવાથી મહારાજને આર્થવચ-નોની પ્રતીતિ મળશે. '

વૈદ્યરાજે ચણાનો રોટલો, સરસીઆ તેલથી ચોપડી, સરસવની ભાજી અને જાશ સાથે તાપના સમયમાં તેને આપવા માંડ્યો અને એક બે ટંક તેવો ખોરાક આપવામાં આવ્યો કે તે આજીજ સાથે બોલી ઉઠ્યો કે—“ મને ભલે તરવારને તાબે કરી દો; પરંતુ આવો ખોરાક તો મને ન આપો મને એની તરફ પૂર્ણ અભિગમો છે. ”

આ પ્રમાણે તેનું બોલવું થતાં મહારાજને જાહેર કર્યું કે—આ ‘ મનુષ્યની હવે તદ્દન નાબુક પ્રકૃતિ થઈ ગઈ છે. ’ એ સાંભળી કાલિ-દાસે કહ્યું કે—‘ હવે જે આપ કહેતા હતા તેના લાયક પ્રકૃતિ છે, મ-નુષ્ય માત્ર જેટલું શરીરને કેળવે તેટલું કેળવાય છે, સુખિયું અને નાબુક જેટલું બનાવવું હોય તેટલું બનાવાય અને દરેક હવાના ઝપાટા

દુઃખ સુખના સપાટા તથા અક્રમતાના અખાડા કરવા વગેરે સહન કરવા વાળું બનાવી શકાય છે અને જે સમય જેવી સ્થિતિ હોય તે સમય તેથી સ્થિતિને લગતું ખાન પાન દવા વિહાર વગેરે યોજવામાં આવે તો તે લાભાલાભદાતા નીવડી શકે છે. અને ત્યાં લગી મનુષ્યોએ અહુ નાબુક બદન બનાવવું નહીં. કેમકે જે વખતે અડાકડીનો સમય આવી પહોંચે છે તે વખતે તે નાબુક બદન કશું કરી શકતું નથી જેથી નિરૂપયોગી નકામું થઇ પડે છે. "દત્યાદિ કલ્પી મહારાજને અગીયાના છોડ અને જંગલનાં ઝાડોની સ્થિતિ સમાન નાગરિક અને ગ્રામિક જનતા બદનનો અને શાસ્ત્ર વચનનો દાખલો પુરવાર કરી ખતાવ્યો, જેથી મહારાજ અત્યંત આનંદ પામી શાસ્ત્રકથનને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

વાર્તાનો સાર એજ બોધ આપે છે કે મનુષ્ય માત્રને એકલાં શાસ્ત્ર વચનોનેજ વળગી કંઈ પણ ઉચ્ચરવું નહીં. ઉચ્ચરવા સાથે દેશ કાળ અવસ્થા સ્થિતિ અને પૂર્વાપરનો વિચાર કરવો કે જેના પ્રતાપે માનમેળવી શકાય. નહીં તો ઉપહાસને પાત્ર થવાય. ભણુવાની સાથે ગણુવાની જરૂર છે. પોપટ ભણેલો હોય છે પણ વિવેક શૂન્ય હોવાથી તે માણસની ઝોળમાં આવી શકતો નથી. મારેજ પ્રતિ કાયમાં-વાર્તામાં વિવેક સાથે સર્વ બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી શબ્દો-ચાર કરવો. બીજો બોધ એ આપે છે કે આપણા બોલવાથી કામને કંઈ નુકસાન થાય તેવું જણાય તો તે બોલોને સારા આકારમાં ગોળી સ્હામાના લાલમાં લાવવા ખંતવંત રહેવું.

વાર્તા અઠ્ઠાવીસમી.

૧૨૩૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

એક સમય મહારાજ ભોજરાજની સ્વારી વનવિહાર કરી પાછી આવતી હતી, તે વખત રાજસેવકોએ રસ્તે જતા એક આંધળા પુરુષને કહ્યું—“ ઓ અંધ ! દૂર હડળ, નહીં તો ઘડકે મુકકે પડેંગે.” વગેરે તિરસ્કાર સાથે તેને બાજુ પર હડાવ્યો. થોડી વાર પછી ખુદ મહારાજ તે અંધ નજીક આવી પહોંચતાં તે અંધપ્રતિ કહેવા લાગ્યા કે—“ પ્રિય અંધરાજ ! કુશળ તો છોની ! ” તેણે કહ્યું—“ મહારાજશ્રીના પ્રતાપથી પરમ સુખી થયો છું; કેમકે સુપ્રસન્ન વદનવાળા બ્રૂપતિની અમીદિષ્ટ જ્યાં જ્યાં પડે છે ત્યાં ત્યાં શુદ્ધતા, કુશળતા, કુલીનતા, લક્ષ્મી અને સુલગતા એની મેળેજ હાજર રહેછે. ”

મહારાજએ કહ્યું—“ તમેએ મને શી રીતે ઓળખી લીધો કે હું રાજ છું ! અંધરાજે કહ્યું—“ મહારાજશ્રી આપ વિના બીજો કોણ આમાં પ્રિય મધુર વાક્યો કહે ! બીજા હલકા મનના રાજ સેવકો તો મને ગાલીપ્રદાન પણ દેવામાં પોતાની ઉદારતા અને ખાનદાની બતાવી ગયા છે, માટેજ જાણું છું કે આપજ મહારાજધિરાજ છો. પ્રભો ! મારાં લક્ષાટ ચક્ષુ ફરી ગયાં છે; પણ હૃદય ચક્ષુ સામિત હોવાથી મને દેખી શકાય છે. માણસનું તોત્ર એક બોલમાંથીજ પિછાની લેવાય છે. નામદાર ! ખાનદાનોના અંગ પ્રત્યંગમાં ખાનદાની રમી રહેલી હોવાથી તેઓ ગમે તેવા વિકારને તામે થયા હોય છતાં પણ નાદાનીને સેવતાજ નથી. ”

આવું અંધરાજનું કહેવું શ્રવણ કરી તેને પુષ્કળ વસ્ત્રાભરણુ ને વન આપી ખાનદાનો પૂજક બનાવી દીધો અને પ્રસન્ન થતા પોતાના કર્તવ્યમાં તત્પર થયા.

વાત્તાની સાર એજ આપણને શીખવે છે કે ગૃહસ્થ ખાન-
દાનોની જખાન કદિ પણ વિનયને છોડતીજ નથી અને નાદાનોની
જખાન ખાનદાનીને આદર આપતીજ નથી; માટે હમેશાં મીઠાં, હિત-
કારી સમયનુસાર સત્ય અને યોગ્ય વચનો બોલવાં કે જેથી પોતાનું
તોલ જળવાઈ રહે. મનુષ્યના કુળ, સ્વભાવને વિદ્યા વગેરેની કસોટી
જખાનજ છે માટે તેનો કસ કદી શીકા પડવા દેવોજ નહીં.

વાર્તા ઓગણત્રીસમી.

એક સમય ભોળા બીમદેવની હજૂર કોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્યો છે
કે નહી તે જાણવાની ખાતર ભોજરાજે ચાર પ્રશ્ન પૂછ્યા એક પત્રિકા
હલકારા મારફત પાઠવી હતી. તે પહોંચતાં અણહીલપુર પાટણ પતિએ
તે પત્રિકાથી ધ્યાનમાં લીધું કે ભોજરાજ ચાર પ્રશ્નના ઉત્તર જાણવા
આતુર છે અને તે એટલાજ માટે કે મારી સભામાં કોઈ મતિમાન
વિદ્વાન છે કે નહીં! જેની સભામાં તેવા માણસોની અછત હોય તો
તેવા મતિ માનહીન રાજાની રાજલક્ષ્મી હાથ કરવી એમાં કંઈ વાર
લાગતી નથી. માટે એ પ્રશ્નોના ઉત્તર સારી રીતે આપી મારી મહ-
ત્તામાં માળવ પતિને મોહવંત કરવોજ યોગ્ય છે. ‘ એમ ધારી નગ-
રમાં દાંડી પિટાવી કે-એ ચાર પ્રશ્નના યોગ્ય ઉત્તર આપવા જે શક્તિ-
માન હોય તેણે આવી રાજાની હજૂર પોતાના વિચાર રોશન કરવા. ’
તે ચાર પ્રશ્ન એજ હતા કે અત્ર છે પરત્ર નથી (૧) પરત્ર છે અત્ર
નથી (૨), અત્ર છે પરત્ર છે (૩), અને અત્ર નથી પરત્ર નથી (૪).

હંદેરો સાંભળી અન્ય કોઈની હિંમત ચાલી નહી; કેમકે ભોજ-
રાજ જેવા સમર્થ સાક્ષર અગાડી તેના ખુલાસા રજુ થનારા હોવાથી

સાધારણ બુદ્ધિવાળાનું કામ ન હતું: પરંતુ ગુણસેના ગુણિકાએ તેના યોગ્ય ઉત્તર આપવા હામ ભીડી અને પાટણ પતિ હજૂર હાજર થઇ તેણીએ કહ્યું કે—“ ગુર્જરેશજી ! હું ભોજરાજજી સમક્ષ એ ચારે પ્રેમોના ઉત્તર પૂર્ણ પછે આપી આપની સભાના—ગુર્જરીગિરાની ગુર્જરમાની અને બુદ્ધિજળની મહત્તા આપ પ્રતાપથી શોભાવી આપીશ. ” આતું તેણીનું કહેવું થતાં ભોજાભીમદેવે પ્રસન્નતા પૂર્વક ઠાઠ સહવાહન ધનથી શોભાવી વિદાય થવાની આજ્ઞા આપી, જેથી તેણીએ આવેશ સાંઠણી સ્વાર (હલકારા) સાથે માળવ ભણી મંગળ પ્રયાણ કર્યું, અને મજા દરમજાથી કમશ: ઉજ્જયનીએ જઇ પહોંચી નામવર માળવ પતિના દરબારમાં હાજર થઇ મુજરો કર્યો.

તેણીના નેત્રમાંની ખંજન રેખા કાન તરફ બારીક પછે ખેંચેલી જણાતાં ભોજ ભૂપાળે આંગળીથી તેણીની તરફ ધસારો કર્યો કે ‘ આ રેખા શું સૂચવે છે ? ’ આના ઉત્તરમાં તેણીએ નિવંદન કર્યું કે—‘ મહા માન્યવર મહેન્દ્રજી ! નેત્ર—સહવાસિની રેખા કાન ભણી એજ પ્રતીતિ આપે છે કે જે અપાર પ્રશંસાધારી દાની શિરોમણિ મહારાજ ભોજરાજની તમે આશ્ચર્ય પૂર્ણ ખ્યાતી સાંભળતા હતા તે ખુદ વિદ્યાવિજ્ઞાસિ મહારાજ સિંધુસરાજ કુળ કમલ દિવાકર છે. ’

આ ચમત્કાર પૂર્ણ ઉકિત સાંભળી ભોજરાજ પ્રસન્ન થયા અને આવવાનું પ્રયોજન જાહેર કરવા જણાવ્યું, જેથી તેણીએ વિનવ્યું કે—‘ પ્રેમો ! આપ નામવરે ગુર્જરેશ પ્રાત ચાર પ્રેમી પૂજાવ્યા, હતા તેના ઉત્તર રોશન કરવા આપ સમક્ષ આવી છું. આજા હોય તો તે માટે ઉચ્ચાર કરું. ”

મહારાજએ આજ્ઞા કરી કે—‘ ભલે ઉત્તરો પ્રકાશ કરો. ’ આવો હુકમ મળતાં તેણીએ પ્રાર્થના કરી કે:—

“ નેક નામવર ! પ્રથમ પ્રશ્નના ઉત્તર ૩૫ હું પોતેજ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છું આ લોકમાં મારે સર્વ સંગાર, મધુર આહાર, સર્વાંગ આભારણુ, કર્પૂર કસ્તુરી આદિ અષ્ટભોગ, અને આનંદ વૈભવ આદિ સર્વ હાજર છે. પરંતુ અપાર પાદચ્ચવહારના પ્રચારથી પરલોકમાં રૌરવ નરક વિના બીજું કશું પ્રાપ્ત ન હોવાથી અહીંયાં સર્વ છે પરંતુ ત્યાં કશું નથી. કહેલ છે કે—કુટિલતા—વક્તા—પરવચના (ઠગાઇ) અને અસત્ય એ અન્ય જનને દૂષણ ૩૫ હોય છે પણ ગુણિકાને તો એ ભૂષણ ૩૫ હોય છે. કેમકે દુગુણિકામાં કુટિલપણ, વાંકાપણું, ઠગાઇ અને મૂઠ એ શોભા ૩૫ છે. વિચિત્ર લીલા કોટિવંત, મદિરા પીનારી નીચવૃત્તિ ધારીણી અને વાણીમાં મિદાશ છતાં હૃદય અંદર, હલાહલ ઝેરની ભરેલી ગુણિકાને ઉત્તમ જનો આહતાજ નથી. છતાં ગુણિકા પોતાના મનથી અહીંયાં સુખ માને છે પણ અપર લોકમાં નરક સિવાય કશું નથી.

બીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ મારી સાથે તપસ્વી છે. એમને અહીંયાં તો તરશ ભૂખ વેડી મહાન કાયા કષ્ટ સહન કરવું પડે છે જેથી કશું સુખ નથી; પણ તપના અમોઘ પ્રતાપ બળથી નહારાં કર્મો ક્ષય થવાને લીધે પરલોકની અંદર સ્વર્ગ અને અપવર્ગનું અનર્ગળ સુખ હાજર રહેશે એટલે પરત્ર છે અત્ર નથી. મતલબ કે જે તપ પ્રભાવથી વિઝ પરંપરા દબાઈ જાય છે, દેવતાઓ દાસ બની રહે છે, કામ માત્ર સંપૂર્ણ રૂપથી શમન થઇ જાય છે, ઇન્દ્રિયા ઉપદ્રવ કરી શકતી નથી, કલ્યાણ હાજર રહે છે, મહત્તા વૃદ્ધિ પામે છે. કર્મનો નાશ થાય છે, સદ્ગતિ સ્વાલીન થાય છે અને આત્માનું શ્રેય થાય છે. તેવી શ્લાઘ્ય વસ્તુ તપથી આ જન્મમાં વિલાસ નથી પરંતુ પરલોકમાં આનંદ મંગળ છે—નિયમજ છે કે, ઇન્દ્રિયોને જુટી મુઘ્ની એ આપત્તિનોજ માર્ગ છે અને તેમને વશ કરવી એ સંપ-

તિનોજ માર્ગ છે જેથી ઇન્દ્રિયદમન કરનાર આ તપસ્વીજીને પરત્ર
કે (ત્યાં છે) પણ અત્ર (અહિંયાં) નથી.

ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આપ બુદ્ધ હજૂરશ્રીજ દર્શાવે રૂપ છે. આપશ્રીને અહિંયાં પણ અઢાર લાખ એકસો એશી ગામે, ચૌદસો સીતેર મદમત ગજેન્દ્રો, દશલક્ષ તરલ તુરંગો અને સાતસો રંભારૂપ અંતઃપુર આદિ વૈભવ વિલાસ છે અને પરજન્મમાં પણ નિરંતર લક્ષ્મીનાદિ પુણ્ય વરેથી દેવરાજની પદવી હાજરજ રહેવાની છે. જેથી અત્ર છે અને પરત્ર પણ છે નરનાથજી ! દાન છે તે માનવોની કે દાન-વોની ઇન્દ્રપદવીએ પહોંચાડવા શક્તિમાન છે ઇન્દ્રપત્ની સાથે ક્રિયા કરાવનાર છે. સ્વર્ગદ્વાર બેઠવામાં વજ્ર સાદશ્ય છે અને સ્વર્ગસ્થ જીવોના પુણ્ય રૂપી પ્રાસાદની ધળ રૂપ છે.

ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ જુગારી મારી મૌબુદ છે. એને અહિંયાં પણ નીચા જનોની સંગતિના સખઅથી તથા ચોરી વગેરે દુર્વ્યસન ખળથી દંડાદિ અપવાદ રૂપ છે, ભોજન વસ્ત્ર વગેરેનો પણ અભાવ (અછત) છે, સુખ પણ જરાએ સમાપ્ત રહેતું નથી અને હાથ વાંચમાં જીવન ગુજરે છે જેથી અહિંયાં પણ કશું નથી અને પરલોકમાં પણ સર્વ અનર્થના મૂળરૂપ જુગાર રમવાથી પાપ માત્રમાં લંપાવાના સખઅને લીધે નરક વિના અન્ય કશું પ્રાપ્ત થનાર નથી જેથી પરત્ર પણ કશું નથી. કહ્યું છે કે—જે પાપકર્મની અંદર રસખસ રહે છે તેનું જીવતર પણ નકામું છે અને મરણ પણ નકામું છે. કેમકે જીવે ના પણ તે વૈર અને અપવાદમાં વખત માળે છે અને મરવાથી દુર્ગતિ સત્ર છે. ”

આ પ્રમાણે ચોથા ઉત્તરો મળવાથી ભોજરાજ વિરમથના સાથે તેજીને ધન્યવાદ આપી અનુમાનની નિવાજાથી સતોષી અર્જુનના પાટનગર મુઢી પહોંચતી કરાવી.

શ્રી

કાળીદાસ અને રાજભોજ

ની મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૫ માં.

વાર્તા ત્રીસમા.

એક સમય મહારાજ ભોજરાજનું ગુપ્ત વેષ અને ખાનગી સ્વા-
રી સાથે ભોજાલીમનું પાટનગર નિહાળવા ગુર્જર ભૂમિમાં જવું થયું
હતું અને પાટણની નજીક લોકાની ભારી ભીડ ચવાથી હાલુ થઈ રહ્યું
હતું જેથી ભોજરાજ પણ છુપા લેખાસ સાથે ત્યાં જઈ જોવા લાગ્યો
તો એક પુરૂષનું ધડ શુળીમાં પરોવાયલું જણાયું તેથી વિચાર સાથે
વિસ્મય થયો કે શુળી ચડનાર ધડને માથું કેમ નથી ? અને માથું
છેદી નાંખવામાં આવ્યું હોય તો શુળીએ ચડાવવાનું શું પ્રયોજન ?
અને શુળીએ ચડાવ્યો તો માથું છેદવાનું શું પ્રયોજન ? એક ગુન્હા-
ને માટે શુળાં અને શિરચ્છેદ એમ બે શિક્ષા દેવાંને માટે સંભવતી
નથી, તો પછી આ ન્યાય માટે શું સમજવું ?

આવો વિચાર કરે છે તેટલામાં ચાર ચતુર ચતુરાઓ મુરેશ્વરની
ઈંદ્રાણીને પણ શરમાવે તેવી સ્વરૂપવંત પાણી ભરવા જતી હતી
તેઓ પણ પોતાનીજ પાસે આવી તે શુળી પર પરોવાયલા ધડને
નિરખવા લાગી તે ચાર પૈકી પહેલી ચતુરા તે ધડને જોઈ કહેવા લાગી.

શુદ્ધિમતિ બહેનો ! આ પુરૂષની દાટી બહુ લાંબી પહોળી જણાય છે. ખીજ બોલી કે—“ એ પુરૂષને સાત મ્હોં છે. એટલે કે તાંબૂળચંદન, સુન્નગોષ્ઠિ, રસાડી, માલતિમાળા, ખાલા અને વરગેય એ સાત મુખ છે. એને એથી એનું મ્હોં પાનખીડાથી ભરેલું જણાય છે. કે જેના અત્રીશે દાંત રાત દિવસ લાલ રંગના દેખાઇ રહ્યા છે. ”

ત્રીજ બોલી કે—“ એણે પટકૂળ (રેશમી વસ્ત્ર) વિના ખીજું કંઈ વસ્ત્ર પહેર્યું જ નથી. ”

ચોથી બોલી કે—“ એ હમેશાં ઘોડે ચડીને જ ફરતો હતો એટલું જ નહીં પણ કોઈ દિવસ એણે ખુલ્લા પગથી એક ડગલું પણ મર્યું નથી કહ્યું છે કે જે વડાદાઓની સાથે જમ્યા તેજ જમાયું, પ્રેયા સાથે સુવાયું તેજ સુવાયું અને ઘોડે ચડી જવાયું તેજ જવાયું, પાકી તો ખાધું તે ન ખાધું. સુવાયું તે ન સુવાયું અને જવાયું તે જવાયું સમજવું. ”

આ પ્રમાણે અદ્ભુત રૂપ ચારે ચતુરાઓની (અસંભવ) વાતો સાંભળી ભોજરાજે તેણીઓને પૂછ્યું કે—“ બાઈયો ! આ પુરૂષને મતક તો છે જ નહીં તો પછી દાંતમાં પાન ખીડાનો રંગ તથા લાંબી પાકી શી રીતે સંભવે ? તેમજ કેડમાં એક કોપીન (લંગોટી) છે જતાં પટકૂળ પહેરેલું કહ્યો છો અને ઘોડે ચડવાનું જણાવ્યો છો છતાં ! શાથી કહી શકો છો ? ”

પહેલી બોલીકે—“ વીરમણિ રાજન ! એ પુરૂષની તર્જની અને મનામિકા રાત્રી તથા ચૂર્ણથી, લીપાયલી જણાય છે એથી સામીતિ બળે છે કે એને તાંબૂલનું અવશ્ય વ્યસન હતું જ. ”

ખીજ બોલીકે—“ મહારાજ ! હૃદયથી નાભિ લગીનો ભાગ ગોરો અને પાકીનો ભાગ ભીનાવાને છે જેથી જે ગોરો ભાગ છે એ

એ લાંબી દાઢીના લાંબા પહોળા ઘેરાવાથી ઢંકાયે રહેલોજ છે એથી સાખીતી આપે છે કે એની દાઢી લાંબી પહોળા હતી. ”

ત્રીજી બોલી-“ એની કમરનો ભાગ સુંવાળો ને ગોરો છે. વસ્ત્ર પહેરનારને કટિપ્રદેશ કંઇક કાળાશ વાળો જણાય છે, પણ જે રેશમી વસ્ત્ર પહેરે છે તે સુંવાળું હોવાથી તે ભાગને ગોરો રાખે છે, એથી સાખીત થાય છે કે એણે જીવતાં લગી રેશમી વસ્ત્રોજ પહેરેલ છે ”

ચોથી બોલી-“ રસિક રાજેન્દ્ર ! એના પગનાં તળિયાં દર્પણ જેવાં સ્વચ્છ, ચળકતાં ને સુંવાળાં જણાય છે એથી પ્રતીતિજ મળે છે કે એ માણસ કદી પગ પેદાલ ચાલેલોજ નથી; પરંતુ ઘોડેરવાર થઇ પંથ કરેલ છે. ”

આ પ્રમાણે અનુમાનથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રજુ કરવા રૂપ તેણે ચારે ચતુર ચતુરાઓની રાજના વિશેષણ સાથે વાક્ય ચાતુરી પૂજી વાતો સાંભળી તે દરેકને લાખ લાખની મુદ્રિકાઓ આપી પ્રમન કરી એટલે તેઓ બોલી કે:-

પરમાર વંશ પ્રભાકર બોજરાજશ્રી ! અત્યાર લગી તો અમે એવું જાણતી હતી કે આપ કોઇ રાજપીજ છો; પણ હવે તો લાખ પસાવ કરવાથી પ્રતીતિ મળી છે કે, ધારાપતિ બોજ બૂપાળજ છો; કેમકે આ સમયમાં લાખ લાખ પસાવ કરનાર એક બોજશ્રીનેજ તેમની માતૃશ્રીએ જન્મેલ છે. આપનો જન્મ થાઓ ! ” એટલુંજ બોલી પોતાને પથે ચડી અને બોજરાજ પણ “જ્યાં આવી સાધારણ સુંદરી-ઓ ચતુર અને જરા ઉપરથી સધળો સાર સમજનારી છે ત્યાં મારી છુટી રીતે રાજ્યચર્યા જેવાની મતલબ પાર પડશેજ નહીં. મારે પાછું ફરવું એજ હિતકર છે. ” એમ માની આજ્યે તેજ રસ્તે તાકો-દથી ધારા ભણીનો રસ્તો માથો.

આ વાર્તાનો સાર આપણને એજ શીખવે છે કે-જેમ માત્ર

તે ચંદ્રશાળાની સ્થામેની દુકાન પર બેઠો હતો. આ બનાવ તેના બે-વામાં આવતો હતો તેણે માનીજ લીધું કે બોજરાજ ભીમદેવના બુજ્જળનો નાદ ઉતારવા નિશ્ચય કરી મુંછ મરડે છે માટે મારા પિતાને આ બિનાથી વાકેફ કરી બચાવની પેરવીમાં રહેવા સૂચવવુંજ યોગ્ય છે. બીજી દિશાઓ લણી બેતાં તેમનો રહેરો રોશપૂર્ણ, ગર્વ-વંત અને રોમહર્ષ યુક્ત થયો નહીં અને ગુજરાત લણી બેતાં તેવો બની મુંછ મરડી તો સાખીતજ થાય છે કે માળવ પતિનો વિચાર ગુર્જરેશનો ગર્વ માળવા મુકરર થયેલ છે. ' ઇત્યાદિ વિચારી તેણે પિતાને પત્રમાં લખી જણાવ્યું કે:—

“ પૂજ્ય પિતાશ્રીને માદમ થાય જે અહિંયાના શેઠ સાહેબ થોડાક સમય વીત્યા બાદ પ્રયાણુ કરશે એવું લાગે છે માટે પેરવીમાં રહેજો. ”

આવી મોંઘમ મતલબવાળો કાગળ રવાના કર્યો ને તે પહોં-ચાથી તેના પિતાએ વાંચ્યો તથા અન્ય વ્યાપારી વર્ગને વંચાવી અંદરના રહસ્યથી તેમને વાકેફગાર કરી મૂક્યા. અને એકથી એને બેથી ચાર અને ચારથી છક્રાને વાત પહોંચતાં આખા પાટણમાં પસરી ગઇ. કહ્યું છે કે-બે કાનેથી ચાર કાને અને ચાર કાનેથી છ કાને થવા દેવી નહીં; કેમકે તેમ થયા પછી તે વાત પોતાના કુખમાં રહેવા પામતીજ નથી. અને એથીજ તે વાત ભીમદેવની હજૂર જઇ પહોંચતાં તે સત્ય છે કે નહીં તે જાણવા પાણીદાર સાંઢણી સ્વાર મોટલી ખર્ચે સ્વરૂપ જાણી લીધું જેથી ભીમદેવે પણ લગાયક સરંજ-મની તૈયારી કરવા માંડી અને એણે બોજને રચેલા ફંદમાં ફાવવા દીધો નહી, જેથી બોજને અત્યંત આશ્ચર્ય લાગ્યું કે— ‘ મારા વિચારો બહાર પડ્યાં પહેલાં બોજાભીમ શાથી ચેતી પોતાનો બચાવ કર-કરવામાં કુશળ નિવડ્યો ? પરંતુ તેના નિર્જીવનો પાર મળી શક્યો

નહી અને એસુમાર કાળ ધનની આહતિ આપવા છતાં નિરાશાનોજ ઉપાસક થઇ રહ્યો.

આ વાર્તાનો સાર એજ શીખવે છે કે, મનુષ્યના હૃદયમાં વિચારરૂપ વાગતી વીણાના નાદનો ઝણકાર મુખાકૃતિ દ્વારા ચતુરના મનને ચમત્કાર ઉપજાવી શકે છે માટે મ્હેરા-ચેષ્ટા-સવાલ આદિથી દિલના વિચારને જાણી લેવો એજ ચતુરાઇ છે. ખીજું એ શીખવે છે કે, વાણિયાની જાત ઇસારા માત્રથી કેવી અગમચેતનારી હોય છે અને કેવા ડહાપણથી પોતાની પેરવીમાં હુશીયાર રહે છે. માટે આપણે પણ તેવા થવુંજ યોગ્ય છે. ત્રીજું એ શીખવે છે કે-રાજ્ય એ અથવા કોઇ અધિકારિયે કિંવા મનુષ્યે કોઇ ઉડતી અથવા કાન પર આવી પહોંચતાં તેનો તાકીદે નિર્ણય કરી પોતાપર આવતી બલાથી બચવા યત્નવાન થવું ઘટે છે.

વાર્તા બત્રીસમી.

એક સમય ભોજરાજની હજૂર દામોદર શર્માનું એ હેતુને લીધે આવતું થયું હતું કે-રાજપુરોહિતના ભંભેરવાથી ભોળાભીમ સેનાપતિ વીરમણિ વિમળશાહ ઉપર ગુસ્સે થવાથી તે રિસાઇ ચંદ્રાવતીના મહારાજની પાસે જતો રહ્યો હતો.

વિમળની ગેરહાજરીમાં ભોજરાજે ભારે ચડાઇ કરી ભોળાભીમને પરાજય કરવા મુકામ વિચાર કર્યો હતો જેથી ભીમ ભારે ગભરાયો અને વિમળ સેનાપતિ વિના સલામતી નહીં જળવાઈ શકવાના કારણથી ભીમદેવે મંત્રીશ્વર દ્વારા તેને મનવવા આંપતા ઉપાય આદર્યા; પરંતુ વિમળનું મન કાટી ગયેલું હોવાથી તે મનાયોજ નહીં.

જેથી ભીમદેવ નિરાશ થઈ ગમગીનીમાં મર્ક થયો. એ જોઈ પ્રવર પડિત દામોદર કે જે વિગ્રહ સંધિ કાર્યમાં એકો હતો તે રાજેન્દ્ર પ્રતિ વિનવવા લાગ્યો.

“ મહારાજ ! યદિ આપશ્રીની આજ્ઞા હોય તો, ભોજને સેના સહિત પ્રસન્નતા પૂર્વક પાછો વાળું; એટલુંજ નહિ પણ ઉલટો દંડ લઈને આપ હજૂરશ્રીની હજૂર હાજર થઉં. ”

રાજાએ સહર્ષથી કહ્યું- ‘ ત્યારે વાટ કોની જોવાની છે ? જે ગાયો પાછી નાજે તેજ અર્જુન ! માટે તુરત તૈયાર થા. ’ એમ કહી બીજે દિવસે તે માટે દરબાર ભરવાનું જાહેર કર્યું.

બીજે રોજ ચોસડ પાનનું બીડું અશ્વ અને પંચાંગ વસ્ત્રાભરણ તથા સરન્નમ સમર્પી, આપણું પાણી ન જાય તે માટે ભીમદેવે ચો-અ શબ્દોમાં બલામણ કરી.

દામોદર પોતાના મંકાન તરફ મહારાજને નમન કરી શીખ મેળવી ચાલવા લાગ્યો, પણ થોડેક ગયા પછી ફરીથી રાજાએ બોલાવી પુનઃ બલામણ - ‘ પી અને એવીજ રીતે છ સાત વખત બોલાવી કહ્યાં કર્યું. આ ઉપરથી દામોદરે વિચાર્યું કે-રાજેન્દ્રની ઘેલછાજ છે. શીખવેલું કેટલું કામ આવશે ? કેમકે જે ગુરૂની વિદ્યાથીજ વિદ્વાન અને પોતાની જાતથી કશું ન જાણનારો, તથા જે શરૂની સહાયતા મળવાથીજ શુર હોય તેઓ કેટલી વખત નબી શકે ? જવા પછી કયા શબ્દો યોગ્ય જણાશે તેની અત્ર શું ખચર પડે ? જેવો સમય તેવું કાર્ય કરવું કે જેથી સિદ્ધિ સ્વાધીન રહે. કારણ પ્રસંગ જોઈને ઉચ-રેલું વાક્ય, પ્રસંગ જોઈ વાપરેલું શસ્ત્ર અને પ્રસંગે કરેલી અદ્ય વૃત્તિ પણ મહાન ફળ આપનાર નીવડે છે. ”

આ પ્રસંગે વિચારે છે તેટલામાં તો ફરી તેડું આવ્યું. એ

જાણી ખેદ સાથે મહારાજા આગળ જઈ કહેવા લાગ્યો—“ નામવર ! આપને જે કહેવું હોય તે એકી વખતે કરાવો. આમ ઘડી ઘડી કહેવું તેથી શું વિશેષ લાભ છે. ” એટલુંજ બોલી તરત ધોડા પર સ્વાર થઈ ચાલતો ગયો.

આ બતાવથી બીમદેવને બહુ ગુસ્સો ચડ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે એને પોતાની હુંશિયારીનો ધમડ-ગર્વ છે; પરંતુ મારા માનભંગની દરકાર વિનાનો હોવાથી તેવો કુશળ નોકર પણ શું કામનો ? સોનાની છરી પેટમાં રખાય; પણ કંઈ પેટમાં મરાય નહીં; માટે દુસ્મનના હાથેજ તેનો ઘાટ ઘડી નંખાવું કે ફરી તેનું મ્હોં જોતુંજ મરી જાય. ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય પર આવી બોજરાજ શત્રુ છતાં તેના પર પત્રિકા લખી કે—આપની પાસે આવનાર દામોદર શર્માને તરવારને તાબેજ કરી દેવાવશે કેમકે તે તેની શિક્ષાનેજ લાયક છે. ”

આ મુજબનો લેખ અડધા કલાકમાં ચાર ગાઉ જઈ પહોંચે તેની ત્વરિત વેગી સાંઢણી મારફત દૂત મોકલાવી તે પત્રના ઉપયોગનો અંદોષસ્ત કર્યો.

તે સાંઢણી સ્વાર દામોદર કરતાં પ્રથમ જઈ પહોંચ્યો અને બોજરાજની હળૂર જઈ તે પત્રિકા આપી આરામને બેટ્યો.

મહારાજા બોજરાજે પત્રિકા વાંચી વિચાર્યું કે—“ શત્રુ મારા હાથે બ્રહ્મહત્યા કરાવા માંગે છે; પરંતુ શાસ્ત્ર કથન છે કે—મહાપરશ્વી બ્રાહ્મણને પણ જનથી મારવો નહીં. તથા કાંઈ પણ વેષ-ત્યાગી વેષ ધારી સાધુ-ફકીર, ગાય, નયુંષક, સ્ત્રી બાલક, વ્રદ અને રોગીને જનથી મારવાં યોગ્ય નથી. છતાં શત્રુ પોતાના હાથે તેમ ન કરતાં મહારી પાસે હત્યા કરાવા માંગે છે તેમાં કંઈ ઊંડો ભેદ હોયો નેમકે

યે.” ઇત્યાદિ વિચારી સાંઢણી સ્વારને યોગ્ય ઉત્તર સાથ પાછો વાળવાની તળવીજ કરાવી.

તેના રવાના થયા પછી યોથેરોજ મધ્યાન્હ સમય શુભ શકુન સાથ યોગ્ય પોષાક યુક્ત દામોદર મહારાજ ભોજરાજની હજૂર હાજર થયો અને સભ્યતા, નમ્રતા અને આનંદતાસહ મંગલ વચનો કહી ઉભો રહ્યો અને નેકીદાર તરફથી આસનની સૂચના થતાં તેની પર મર્યાદા સહિત બેઠો.

ભોજરાજે વિચાર્યું કે-‘વિચક્ષણ મણિ વિપ્રરાજને ભીમદેવ શિરચ્છેદની શિક્ષા કરવામાં માંગે છે; પરંતુ આની નિમકહલાલી કેવી છે ! સ્વામિભક્ત છે કે સ્વામિદ્રોહી છે તે જાણવું યોગ્ય છે. મનુષ્યની કીંમત નિમકહલાલી વગેરે સદ્વર્તનમાંજ રહેલી છે. જેથી એના મનના ઉંડા ઉદ્ગારો કહાડાવી તેનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે.’ એમ ધારી ભવ્ય ભાવ સહ તેને પૂછ્યું કે:—“દક્ષ શેખર દામોદર શર્મા ! સર્વ પ્રકાર સાથ આનંદ મંગળમય છો ? ગુર્જરી ભૂમિનાં સાભાગ્ય ચિન્હ કેવી દશાને ભેટી રહેલાં છે ? અને હજમ કરવામાં કુશળ ભીમદેવ હાલ શું વ્યવસ્થામાં રોકાયેલ છે ?”

આ પ્રમાણે ભોજરાજનાં કટાક્ષ શ્રવણ કરી દામોદરે વિચાર્યું કે-‘રિસાયલાને મનાવવો યોગ્ય છે, અને અવસર આવે યોગ્ય ઉત્તર આપવામાં પણ બુદ્ધિની નિર્જળતા બતાવવી કે નિમકહલાલીને ખામી લાગવા દેવી એ તદ્દન અયોગ્ય છે.’ એમ વિચારી તુરત હસતે એકદર દામોદરે ઉભા થઈ વિનવ્યું કે-“પ્રભો ! આપની પ્રસન્નતા પ્રમાણે સર્વ રીતે કુશળતામય છું. તથા ગુર્જરભૂમિનાં સાભાગ્ય ચિન્હો ઉત્તમોત્તમ દશાનો આનંદ મેળવી રહેલ છે, અને હજમત કરવામાં કુશળ ભીમદેવ એજ વ્યવસ્થામાં રોકાયેલ છે કે, પોતાની કાર્યકુશળતાથી ઘણા એક રાજાઓનાં મસ્તક મુંડી નાખ્યાં છે, હવે ફક્ત એ-

કજ મહારાજનું મસ્તક મુંડવું બાકી છે તે માટે તેમનું માથું પદ્માળી અસ્તરા તૈયાર કરી કહેલ છે. ”

આવો ઉત્તર મળતાં મહારાજએ વિચાર્યું કે—“ દામોદર નિમક હલાલ છે અને વાક્ય પટુતાવંત છે તથાપિ વધારે ભેદ લેવાની આ વશ્યકતા છે. ” એમ ધારી દામોદરની તરફ નિહાળી હાસ્ય કર્યું. હાસ્યનો મતલબ એ હતો કે દામોદર નાગર બ્રાહ્મણ હોવા છતાં કાળાવર્ણનો, ઠીંગણો, કાણો અને કદરૂપો હતો. એના લીધે હાસ્ય સાથે તેને પૂછ્યું કે—“ ભીમદેવની હજૂર તમારા જેવા વીણી વીણીને ગોહવેલા વિગ્રહ સંધિકાર કેટલાક છે ? ” દામોદર બોલવાનો મર્મ સમજી બોલ્યો કે:—

“ માનવપતિજી ! માગ જેવા મોટી સંખ્યામાં છે, અને વીણી વીણીને ગોહવવાનો મતલબ એજ છે કે—મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ સુપુત્રની પ્રાપ્તિ માટે તપશ્ચર્યાવંદે શ્રી શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા જેથી તે અખિલ યોગીદ્રે કહ્યું કે—‘ તારે સ્વદેશ પૂજ્ય પુત્રની ઇચ્છા છે કે વિશ્વ પૂજ્યની ? જો સ્વદેશ પૂજ્યની ઇચ્છા હોય તો તે રૂપમાં વિશેષતાવંત છે અને વિશ્વપૂજ્યની ઇચ્છા હોય તો તે રૂપમાં નહીં પણ બુદ્ધિબળમાં વિશેષતાવંત છે, માટે તારી જે ઇચ્છા હોય તે માગી લે. ’ એ ઉપરથી દીર્ઘદર્શિ પિતાશ્રીએ રૂપની દરકાર નહીં રાખતાં બુદ્ધિબળની દરકાર રાખી અને માગી લીધો અને એજ પ્રતાપવંદે ભૂપાળોની રૂપાનું પાત્ર થઇ જગતજનોને હસાવનાર નિવડ્યો. મારા જેવા ધણા હોવા છતાં પણ એટલે કે અધમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એમ ત્રણ વર્ગ પાડેલા છે. તે પૈકી સ્લામાવાળો જેવો હોય તેની પાસે તેવાને મોકલવામાં આવે છે. ” આવો મીઠા ઉપહાસ્ય યુક્ત ઉત્તર આપવામાં બેઘડક બોલનાર જોઈ દામોદર ઉપર રાજેન્દ્ર પ્રસન્ન થયો અને તેને લક્ષ પસાવ કરી તેની સાથે વિશેષ વાર્તાનંદ મેળવવા આતુર થયો.

જાલા વાંચનાર ! લયન સ્નાતુરી એ પણ કદપદ્મ સમાન મન માન્યું ફળ આપનારી કળા છે એટલાજ માટે શાસ્ત્રકારોએ કથેલું છે કે પાંચ વકાર એજ નરનો શૃંગાર છે-અર્થાત્ સારું શરીર, સારાં વસ્ત્ર, સારાં વચન, સારી ત્રિદા અને સારો વૈભવ એઓ મનુષ્યની ઉન્નતિ કરનાર છે.

ભોજરાજ આતુરતા એ માટે ધરાવતો હતો કે, ભીમદેવ આવ્યા ચતુર શિરોમણિને ગર્દન મારવા તૈયાર છે અને આ તેના ગુણાનુવાદ ગાવામાં હુશિયાર છે; પણ ખરો હારદ શું છે ? તે જાણવાની ખાતર રાજેન્દ્રે પૂછ્યું કે:—

“ પ્રિય દામોદર ! તમારે ભીમદેવની સાથે સાચા મનથી મેળ છે કે નથી ? તે દિવ ખોલી જણાવો. દામોદરે કહ્યું:—

“ મહોદ્રથ ! મનના મેળ માટે શું કહેવું ? પૂર્વ પુણ્ય પ્રભાવથી પ્રતિદિન પ્રસન્ન મૂર્તિ શ્રી ભીમદેવ હમેશાં અન્ન વસ્ત્રાભરણ આદિની મહાન નિવાયસ કર્યાજ કરે છે. કહ્યું છે કે:—રાજા, વૈદ્ય અને ગુરુ એટલાંઓની દૃષ્ટિ જેના ભાગ્યનો ઉદય થનાર હોય છે તેના ઉપરજ પડે છે. અર્થાત્ રાજાની સુદૃષ્ટિ થતાં દારિદ્ર્ય, વૈદ્યની સુદૃષ્ટિ થતાં રોગ અને ગુરુની સુદૃષ્ટિ થતાં પાપ રહેવાજ પામતાં નથી. ”

રાજાએ કહ્યું:—જો એજ મુજબ હોય તો, જો ભીમદેવે તમને ગર્દન મારવાની મારા ભણી ભલામણ કરી છે. શું સુનજર હોય તો આ પ્રકારને જન્મ મળી શકે છે ? ”

આ રૂઝો જેતાં દામોદર સમજી ગયો કે—“ મારી ઉદ્ધતાઈનાંજ આ ફળ છે. રાજાઓની રહામે ઉત્તર આપવો પણ ન જોઈયે, તેને ખદ્દે મેં તો ઉદ્ધતાઈ સાથ જવાળ આપી રસ્તો માખ્યો હતો જેથી મારા અંત માટે ખચિત આ ગોઠવણ થઈ છે. કહ્યું છે કે-રાજા, વર્ણસનદાતા, બ્રહ્મક, વૃદ્ધ, તપથી અધિકતા પામેલ, વિદ્વાન, સ્ત્રી,

મૂર્ખ અને ગુરૂ એટલાઓને સમજી મનુષ્યે સ્થાપો જવાળા આપવોજ નહીં; કેમકે રાજા અને વર્ણશિલ્પ દેતારાને જન્માળ આપવાથી નારાજ થતાં જીવન અને આજિવિકાની હાની થાય છે. બાળકની અને વૃદ્ધની મામે બોલતાં તેઓ મૂનલાંગ કરે છે. તપસ્વી તથા વિદ્વાન બોટા વિચારો બીજાના મનમાં ડસાવી સામું બોલનારનું તોલ ઘટાડી દે છે. સ્ત્રી તથા મૂર્ખ ફળેત કરે છે અને ગુરૂ ગુસ્સે થતાં અનિષ્ટ થાય છે જ્ઞાન ધન આદિ મળતાં અટકે છે. પરંતુ હવે જે થયું તે થયું ! ગદ્ય ગુજરીતો શાય કરવો નકામો છે. હવે તો શુદ્ધિ બળવડે જન બચાવવાની જરૂર છે; છતાં પણ બીમદેવશ્રીનું કાર્ય સિદ્ધ કરવું યોગ્ય છે.’

‘ત્યાદિ વિચારી વિનમ્યું કે:—’ પ્રભો ! મને જે ગદ્યન મરાવે છે તેમાં રાજેન્દ્રની બહુ મતલબ સમાયલી છે ”

રાજાએ પૂછ્યું—“ એવી શી મતલબ સમાયલી છે ? ! ” દામોદરે કહ્યું—

વીરમણિશ્રી ! જે કે પોતાનાં દાન, આહાર, સુકૃત, ધન, ગુણ, દૃષ્ટકર્મ, મર્મ, મંત્ર-વિચાર અને તત્ત્વવિદ્યા એટલાં અન્યને જણાવવાં ન જોઇએ; તો પણ આપશ્રીની આગળ મારો વિચાર જાહેર કરું છું કે શામ, દામ દંડ અને બેદ એવા ચાર પ્રકારથી રાજાએ સામાને કિસ્ત આપી શકે છે. એટલે કે ઉત્તમને શામવડે, શૂરાને બેદવડે, નીચને દામ વડે અને સમાનને દંડ વડે હાર ખવરાવી શકાય છે. આપ બીમદેવની સાથે ટકર લેનાર હોવાથી આપને યુક્તિથી જીતવા એ સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપાય હોવાથી મારો દેહાંત કરવો ધાર્યો છે અને તે એજ હેતુ માટે કે જ્યારે મારો જન્મ થયો ત્યારે મારા પિતાએ ખરોખર જન્મ સમયના ગ્રહાદિનું બળ સાધી ભવિષ્ય નિર્માણ કર્યું, તેમાં એક પાપગ્રહની ચતુષ્પાપ દષ્ટિ યુક્ત સૂત્રે કુચોગ જણાવ્યો કે, જ્યાં મારા લોહીનું એક ટીપું પણ પડે તો ત્યાં બાર વર્ષ દુકાળજ

પડે. આ વાત બીમદેવની જાણમાં હોવાથી તથા મારા પિતા ત્રિકાળ-
ગ્રાની અને જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં નિપુણ હોવાથી તેમના વચન પર પૂર્ણ
આસ્થા હોવાને લીધે આ માલવદેશમાં સ્વપ્ને પણ દુકાળ પડતો નથી
તેવા દેશમાં લાગલાગટ બાર વર્ષ કાળ પડતાં પ્રજા અને પ્રજાની સર્વ
સંપત્તિ સાથે દેશ ઉજડ થવાથી આપ એક રાંક કરતાં પણ અધિક
થઈ રહો એથી માફં શિર છેદવા યત્ન આદરેલ છે. નરનાથજી ! હું
એક મરી જઉં તો ત્યાં કંઈ ખોટ પડવાની નથી; કેમકે મારા જેવા
ત્યાં અનેક વિદ્યમાન છે એટલે કાનખજુરાનો હજાર પગમાંથી એક
પગ ભાગ્યો તોય શું ? ! તેમજ ગાંધા મનુષ્યો થોડા દોષ અને વિશેષ
લાભવાળું કામ કરવા જરૂર ધ્યાન આપે છે. મેઘવૃષ્ટિથી કંઈક નુકશાન
પણ થાય છે છતાં તેની હાજરીથી લાભ વિશેષ હોવાથી તેનો સર્વ
જન આદર કરે છે, અને હું થોડી હાની ભોગવનાર છતાં વધારે લાભ
આપનાર હોવાથીજ આવા સન્માનને પાત્ર રહું છું.”

આ પ્રમાણે મુદ્દાસર અને યોગ્ય ઉત્તરવાળું બોલવું થતાં ભોજ-
રાજ તે વાતને સત્ય માની બોલ્યો—લાભ કે ગેરલાભવાળું કામ પણ
સાહસપણે કોઈ કામ ન કરતાં તેના પરિણામને યત્ન પૂર્વક વિચારવા
કહેલ છે તે સત્યજ છે. સાહસ કામ કરવાથી કોઈ વખત મહાન દુઃખ
શોકના ભોક્તા થવું પડે છે. જે મેં તમને એકદમ આ પરિણામ
મેળવ્યા વિના મ્હોતને તાબે કર્યા હોત તો મહા અનર્થ થાત. સાફં
થયું કે તમેજે મને સાચી વાત સમજાવી મારા સુખ વૈભવના સિતા-
રાને ચમકતો રહેવા યત્ન આદર્યો. પરમહિતૈપિ દામોદર ! કહો હવે
આના અદલામાં તમારો કેવો સત્કાર કરું ? !”

દામોદરે કહ્યું:—“ભૂમિપતિજી ! જે બીમદેવે દુરમાયું છે તેજ
સત્કાર કરો કે જેનાથી હું નિમકહલાલ નીવડી સ્વર્ગમાં પણ સુયશનો
ભાગી થઈ શકું. આ શરીર નાશ થતાં સ્વામીનું ક્રેય થતું હોય તો
તેથી વિશેષ અહોભાગ્ય શું છે ? !”

રાજેન્દ્રે કહ્યું:-“ હક્ષમંત્રીશ્વર ! તે સત્કાર મારાથી થનાર નથી અને તે સત્કાર તમારા યોગ્ય નથી-અમ્મ તમે તો હમેશાં મારી પાસેજ રહી મને વિદ્યાનંદ આપ્યા કરો. ” છત્યાદિ કહી તેના માટે હમેશાં રહેવા તથા ખાનપાન આદિનો ખદોખસ્ત કરાવી મહારાજાએ આનંદને આધીન કર્યો.

તે વર્ષે ગુજરાતમાં દુષ્કાળ હોવાથી ગુર્જરને તારાજ કરવા ભોજરાજે ભારે તૈયારી કરી હતી જેથી શુભ મુહુર્તે નિસાને ડંકા દેવાથી ગુજરાત ભણી મંગળપ્રયાણ કર્યું, અને એક બે મુકામ થયા પછી લસ્કરી છાવણીની સ્થિરતા કરાવી અન્ય સેના આવી મળવા માટે રાહ જોવામાં મન રોક્યું.

લગાયકેતો યુદ્ધ સંબંધી મનોરંગ વધવાને લીધે સાથે નાટકકારો પણ તૈયારજ હતા જેથી હાર ખાધેલા અગાડીના રાજાઓના વેષ ભજવવા શરૂ થયા.

દામોદર જે બીકું ઝડપી માલવામાં આવ્યો હતો તે વાતને ક્રોધે આપવાની તક શોધતો હતો અને તે નાટકના સમય ઉત્તમ તક એ હાથ લાગી આવી કે તૈલપદેવનો વેષ ભજવાતો જોઇ ભોજરાજે દામોદરને પૂછ્યું.

“ મિત્રવર ! પહેલાં તમોએ તૈલપ દેવને નિહાળેલ છે, તો તેમનું સ્વરૂપ આ ખરોખર છે કે કેમ ? ! ”

દામોદરે કહ્યું:-“ વીરેન્દ્રજી ! આખેહુલ્ય તૈલપદેવ છે અને સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણતાવંત છે, ફક્ત અપૂર્ણતા એટલીજ છે કે એના હાથમાં મુંજરાજનું મસ્તક નથી. ”

આ વાક્ય મર્મભેદી હોવાથી ભોજરાજને પોતાના કાકા મુંજરાજનું જ્ઞતાન્ત સાંભરી આવ્યું અને લાગી આવ્યું કે “ જ્યાં લાગી

કાકાના જીવ લેનારને નમાવ્યો નથી ત્યાં લગી ખીજઓને નમાવ્યા તે નમાવ્યા બરાબર છે. બસ પ્રથમ તેનોજ પરાજય કરવો યોગ્ય છે.

એવાં નિશ્ચય પર આવી સર્વ રાજ્યો આદિની સમ્મતિ મેળવ બોજરાજે ગુજરાત ભણીની ચડાઈ મોકુફ કરી કર્ણાટક તરફ એકદમ સમુદ્રના લોઢની પેઠે ભારે ધસારા સાથે હલ્લા કરવાની આશા કરી અમલમાં અણાવી. જેથી દામોદરની ટેક જળવાવામાં જરાપણ કસારહી નહિ.

કેટલીક મુદતે સેના તૈલપદેવના દેશમાં જઈ પહોંચી અને એન બખ્તર મળતાં તૈલપદેવ પણ સ્થામે આવ્યો. જેથી બેઉ સેના વચ્ચે તુમુલ્લ મુલ્લ ચાલ્યું. એટલુંજ નહીં પણ પાપતપ્તાના કિલ્લાને પણ ઘેરે ધાલી તેને હસ્તક કરવામાં બોજ સફળતાને ઉપાસક થયો.

આ અડકડીના વખતમાં દામોદરે બોજરાજને મુંઝવણમાં ઘેર લઈ પોતાનો સ્વાર્થ પારપાડવાનો ઉપાસી બની એક બનાવરી કાગળ રજુ કરી વીનવવા લાગ્યો—“ રાજેન્દ્ર ! ભીમદેવે આ સમયને લાગ જોઈ માળવાને સર કરવા ચડાઈ કરી છે જેથી મને તુરત પાછો ખેલાવ્યો છે. ”

રંગમાં લંગરૂપ પત્ર વાંચી બોજરાજે કહ્યું—“ દુતેન્દ્ર ! આ શું ભીમદેવે આ વખતે વૈર વાળવું કેમ વિચાર્યું હશે ? ”

દામોદરે કહ્યું—“ મહારાજ શ્રી ભીમદેવ પોતાનો વિજય કરવા મને પાછો ખેલાવે છે અને વૈરીઓ ધણું કરીને આવી રીતેજ વૈર વાળે છે. કહ્યું છે કેન્નાટકિયા, રાજા અને સાપ એ ત્રણે મુખેથી હાનિ પહોંચાડે છે, તથા ઘોંઘી, વૈરી અને વાણિયો એ ત્રણે પાછળથી હાનિ પહોંચાડે છે. ”

રાજાએ કહ્યું—“ આ સમય તમારી શી સલાહ છે, તમે કહેા તો આ મુદતે આટોપી માળવાને બચાવ કરું. ”

દામોદરે કહ્યું:-“ ભૂપાલ ચૂડામણિ! તૈલપદ્મેને જીત્યા વિના પાછા હકવાથી લોકોમાં હાંસી થશે કે ભોજરાજ કરીને પાછા ભાગ્યા. લોકોને મોટે તાણું ઘઈ શકાતું નથી. અને આને જીતવા રહ્યો છે તો પોતાનું રાજ્ય પાયમાલીને ભેટે છે; માટે અવસરને માન આપી લાલચુને લાલચમાં સપડાવે કે જેથી વિના હરકત કર્યે તે પાછો વળી જશે. આપવાથી સર્વને સંતોષ મળેજ છે. વિચાર કરો કે પાત્રે દાન દેવાથી ધર્મ સંચય થાય છે અને તે સિવાયનાને આપેલું દાન દયા દર્શનના ફળ રૂપ નીવડે છે. મિત્ર પ્રતિ આપવાથી પ્રીતિ વધારે છે. શત્રુ પ્રતિ આપવાથી વૈરનો ઘટાડો કરે છે, તોફાર ચોકર પ્રતિ આપવાથી ભક્તિમાં ઉમેરો કરે છે, રાજ્ય પ્રતિ આપવાથી સન્માનમાં વધારો કરાવે છે અને વાચકોને આપવાથી યશનો વિસ્તાર કરે છે. મતલબ એજ કે દાન કાંઈ પણ સ્થિતિમાં આપવાથી નિષ્ફળ જતું નથી. ”

“આ રીતનું દામોદરનું કથન માંભળી પોતાની વિવિધ ધ્વજા દર-કાવવાના દરદે તથા સ્વપ્રજનું સંરક્ષણ સચવાવાને ધરાદે તુરતજ ત્રણ લાખ નાણું અને ૨૦૦ તેજી ઘોડા દામોદરને સ્વાધીન કરી ભીમદેવને પાછો વાળવાની ભલામણ કરી અને આ સમય સાચવવાના અલામાં ઘીળું જે કંઈ માગીશ તે આપવા તૈયાર રહીશ. માટે ધ્યાન માનપૂર્વક માળવાને અચારી લેવા યતન કરજો. ”

એમ કહી દામોદરને વિદાય કર્યો અને તે પણ પોતાની તમામ રીતે મતલબ પૂરી પાડીને. પછી તે પાછો વળી સીધો પાટણ સમીપ જઈ પહોંચી પોતાના મહારાજના વિજયની વધામણી આપી આનંદો ખન્યો. રાજ્યએ પણ જીતના ડંકા થયા જાણી ઉત્સવ સાથે દામોદરને પુર પ્રવેશ કરાવ્યો.

દામોદરે ભીમદેવને નમન કરી લાવેલી ભેટ રજુ કરી સર્વ હકીકત નિવેદન કરી, જેથી રાજ્ય પ્રસન્ન થઈ વિચારવા લાગ્યો કે-

આણે જતી વખતે ઉદ્ધતાઇ બતાવી હતી પણ દૂઝણી ગાયની
લાત વેકવી પણ સારી; કેમકે દામોદરના ઉપકાર કહપાંતે પણ વિસ-
રાય તેવો નથી. શત્રુ છતાં પણ પાંડિત હોય તો તે સારો, પરંતુ
હિતકારક શક હોય તો તે સારો નહીં. મારો નોક રાખી માન પૂર્વક
વગર હાનિ કરાગ્યે વિજયી થઇ આવ્યો તે અત્યંત આનંદનો વિષય
છે. ” ઇત્યાદિ વિચારી તેને પુષ્કળ શિરપાવ આપી સંતોષ્યો.

ભોજરાજ પણ છ મહિના પછી એક લાખ ઘોડા, એક કોટી
ધન અને મુંજનું મસ્તક મેળવી તૈલપદ્ધતે ખંડિયો રાજ બનાવી
પાછો વળ્યો અને રંગેચંગે વિજય સહિત પોતાના રાજ્યમાં આવી
આનંદને અનુભવવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર એજ શિખરે છે કે, સમજીને વારંવાર મોકળી
ન કરવી. ઉદ્ધત વચનથી ઉપરીને નારાજ ન કરવો. રાજ્યોનો વિ-
શ્વાસ ન રાખવો. યોગ્ય ઉત્તર આપી પોતાના પક્ષની સખળતા દેખા-
ડવી. નિમકહલાલ થવું, વચન પાળવામાં ને કાર્ય સાધવામાં તત્પર
રહેવું. વિપક્ષને પણ સ્વપક્ષ બનાવી લેવો. સમય પ્રમાણે વર્તી મત-
લગ્ય સિદ્ધિ સાધી લેવી. વચનમાં દરિદ્રતા ન બતાવવી. જનમન રંજન
થવું, રૂપ કરતાં શુદ્ધિ અને ગુણને વધારે માન આપવું અને તક જોઇ
તમામ બાજી સુધારવા ખાંતીલા થવું. કે જેથી બેઉ પક્ષના માનીતા
થઇ આનંદ અનુભવવા ભાગ્યશાળી થવાય છે.

વાર્તા તેત્રીસમી.

એક સમય રાત્રીએ નગરચર્યા જોવા નિકળેલા ભોજરાજે અડધી
રાત્રિ વીત્યા છતાં પણ એક ધરની અંદર દીવો બળતો જોવાથી વિ-

ચાર્યું કે—“ હજી પણ કોઈ જાગ્યવાન જગતાં જણાય છે. ” એમ જાણી કમાડની તડમાંથી જોયું તો વસ્ત્રાભૂષણ અને અસ્ત્ર શસ્ત્ર યુક્ત એક યુવાન પુરૂષ તથા વસ્ત્રાલંકાર ભરિત યૌવના એકજ પથારિયે સુનેલ જણાયાં. એથી તેણે વિચાર્યું કે ‘ રાજની નોકરીથી થાકીને આવેલ પુરૂષ પ્રિયાને આલિંગ્યા વિનાજ નિદ્રાવીન થઈ ગયો જણાય છે. ’

થોડી વાર થઈ ત્યાં તો એક યૌવનશીલ પુરૂષ તેજ ઘરે ભણી આવતો જોયો. જેથી વિચાર્યું કે ‘ તે ઉઘી જનારનો ભાઈ હશે. જેથી નિઃશંકતાથી આદ્યો આવે છે. ’ એમ ધારી એથે રહી, તે કાણ છે એ જાણવાના હેતુથી જોવા લાગ્યો. અને કમાડ પર આસ્તેથી ટંકારા મારી કમાડ ખોલવાનો સંદેશ દર્શાવવા લાગ્યો, જેથી સૂતેલી સુંદરી ધારથી ઉઠી આવી કમાડ ઉઘાડયાં અને તે મર્દ ઘરમાં દાખલ થયો તથા તે મર્દને સ્નાનાદિ સેવાથી આરામ આપ્યો.

આવનાર મર્દે સુંદરીને પૂછ્યું કે—“ દેવી ! શય્યાની અંદરથી ઝડપ સાથે ઉઠતાં તથા ઝાંઝર વગેરેનો ઝગ્ગાર થતાં ‘વિજયની’ નિદ્રાને ખલેલ તો પહોચાડેલ નથી ને ? જો એને ખલેલ પહોંચેલ હોય તો મારી સેવા કંઈ ઠામની નથી. એની નિદ્રાનો ભંગ થાય તે વાત મને ગમતી નથી. ”

આ પ્રમાણે તે મર્દનું ખોલવું સાંભળી રાજાએ વિસ્મય સાથે વિચાર્યું કે—“ અહા ! આ સર્વાંગે સુંદર સુંદરી, પૂર્ણ યૌવનશીલ અને ચિત્તાકર્ષક હોવા છતાં એકજ શય્યામાં સુનેલ વિજય નામના પુરૂષને ઉદ્દેશી મનમથરૂપ મનહર પતિને કહ્યું—‘વિજયની’ ક્રિયાનો ભંગ થયો ન જોઈયે. આ ઉપરથી એટલું તો નક્કીજ છે કે એ એ મર્દપૈકી એક જણ આ સુંદરીનો પતિ છે. પણ નિશ્ચય શી રીતે કરવો ?

આ પ્રમાણે વિચાર ચાલે છે દર્મ્યાન જમવાનો સમય થવાથી

વિજયને જમાડ્યો. અને તે બેઠેને જમતા નિહાળી રાજ્યે બરાબર અમાડી આવી કહ્યું—“ સખા ! જમવા સમય આવી ચડેલા અનિયમ સન્માનનો કંઈ સત્કાર થશે કે ? ! ” આવું બોલવું સાંભળી મલય-સિંહ બોલ્યો—“ સરી રીતે સત્કાર કરવો એજ મારી ફરજ છે. એટલુંજ કહી સુંદરીને આજ્ઞા કરી. જેથી આમન અને હાથ પગ ધોવા પાણી લાગ્જ કરી સુંદરીએ જમવા માટે પ્રાર્થના કરી. પણ રાજ્યે કહ્યું—“ મને તરશ લાગી હતી તે પાણી મળતાં આનંદ થયો છે. ભૂખ હોત તો બોજન પણ કરી લેત. પણ સૌભાગ્યશાલિની હું એ બાણવા માગું છું કે, તમારા સૌભાગ્યના સૂર્યસ્પંકાણુ ઉદય-વંત નર છે ? ”

આધ્યે જવાબ આપ્યો ! “ વીરમણિ વીરા ! જમણી બાણુએ મિરાજેલ છે તે મારા મુકુટ છે અને ડાબી બાણુએ મિરાજેલ છે એ તેમના મિત્ર છે. ”

રાજ્યે ચમત્કાર પામી કહ્યું—“ ધન્ય છે તમો પેઢીની મિત્ર-તાને ! આટલી અનહદ મૈત્રિ તો મેં આજે જ જોઈ છે. ” એટલુંજ બોલી રાજ માંગી રાજ્યે રસ્તો માપ્યો.

રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં પણ રાજ વિચારવા લાગ્યો કે એકજ પધારીમાં યૌવનથી જીદલ સ્ત્રી પુરુષ સુતેલાં નિર્વિઠારી રહ્યાં હોય એ અસંભવ છે. મા જ્યેન ને પુત્રી સાથે પણ એકાંત સેવતાં મુનિજનોના મન પણ વિઠારી થાય છે; કમકે બલવાન ઈંદ્રિયો વિદ્વતાને પણ મ્હાત કરી મૂકે છે. તો પછી એકે મદમત છતાં નિર્વિઠારી રહેલાં એ માનવું શંકા ભરેલું છે. ” ઇત્યાદિ વિચાર સાથે રાજેન્દ્ર મહાલયમાં જઈ પહોંચ્યો અને એજ વિચારમાં લીન રહી બાકીની રાત્રિ અતીત કરી શંકાનું સમાધાન થવાનો માર્ગ શોધવા લાગ્યો.

જ્યારે પ્રભાત થયું ત્યારે નિત્ય નિયમ કરી રાત્રિએ બેઠેલી

બાપતના નિશ્ચય માટે ત્રણ દિવ્યની તૈયારી કરાવી. એટલે કે ધીજ પતીજ માટે લોહાના ગોળા લાલચોળ તપાવ્યા, ઝેરી સાપોને તૈયાર રખાવ્યા અને યવ હાજર કરાવ્યા, તે પછી અંબારક્ષક મારફત તે વિજયને તથા સુંદરીને અને તેના પતિ મત્તય ને પોતાની હજૂર બોલાવી એકાંતમાં સ્ત્રી અને વિજયની સત્યતાની કસોટી કરી બતાવવાની આજ્ઞા કરી. જેથી તે બેઉ જણાએ ત્રણે દિવ્ય કરતાં પહેલાં કહ્યું કે— ' જો મન વચન અને શરીરથી અમો બેઉ જણુ નિર્વિકાર રહ્યાં હોઈએ તો હું અગ્નિ દેવ ! હું વિષધર ! અને હું યવ ! તમો અમોને શાંતિ રૂપ નિવડશો. ' એમ કહી ત્રણેએ દિવ્ય કર્યા, તો તેમને કંઈ પણ ન થતાં જેવીને તેવી સ્થિતિમાં મસ્ત રહેલાં જણાયાં એ જોઈ બોજ રાજા અત્યંત ઉલ્લાસ પામ્યો અને તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો કે:—

“ મત્તયસિંહ ! તું વસિંહ છે, સુંદરી અરંધતી છે અને વિજય સત્ય મૂર્તિ—જેથી જીવતાં છતાં પણ શુક્રેવની પેઠે જીવન્મુક્ત છે ! ” આ પ્રમાણે કહી મયલસિંહની ગંભીરતા-ધીરતાથી, વિજયસિંહની શુદ્ધતાથી અને સુંદરીની પતિવ્રત રૂપ શુચિત્મતાથી અત્તર પામી ત્રણસો ગામ તેમને અર્પણ કરી ધારાધીસ આનંદ પામ્યો. અને મલય પ્રતિ મૈત્રિજ્ઞાનનું શિક્ષણ માંગવા લાગ્યો. જેથી મત્તયસિંહ વિનય યુક્ત વિનવવા લાગ્યો:—

“ ભૂપાલ ચૂડમણિ ! પ્રથમ મનની મલીનતા તમામ દૂર કરવી, એક બીજાની પીડા ધ્યાનમાં લેવી, ઓછું અધિક બોલવું થાય છતાં પણ તે તરફ તથા કાળી બાજુ તરફ (દુર્ગુણ તરફ) ધ્યાન જરા પણ આપવું નહીં, કદી પણ રીસ લાવવી નહીં, મિત્રને જોઈએ તે વસ્તુ આપવી આપણને જોઈએ તે તેની પાસેથી લેવી, યુદ્ધ ભેદ કહેવો અને શ્રવણ કરવો, જમવું અને જમાડવો, મિત્રના શુભો પ્રકટ કરવા શંકાને નિર્મૂળ કરી સર્વસ્વ વિશ્વાસ સાથે સોંપી દેવું, અને

જેમ બને તેમ નિરંતર એક રંગથીજ રહી દૃષ્ટાંતરૂપ જીવન જાહેરમાં લાવવું. નહીં કે ધન, સ્ત્રી વા અન્ય લાલચમાં લપટાઈ સ્વાર્થી સ્નેહ બાંધી ઉભય જન્મને ભ્રષ્ટ કરવા. મહારાજેદ્ર ! જો એક મિત્ર ધર્મને જાણનાર સત્પાત્ર મળી આવે તો પછી આનંદનો પાર શો ? શિવાય મૈત્રિધર્મમાં કેમ નિઃશંકતાથી વર્તવું જોઈએ તે તો આપે નિહાળેલુંજ છે અને એવીજ મૈત્રિ હોવી જોઈએ કે જે સ્વર્ણાક્ષરોથી ઇતિહાસ પત્ર તે પ્રસંગ પ્રશંસાને પાત્ર થઈ રહે. “ ઇત્યાદિ કહી રજા માગી તેઓ પોતાને સ્થાન ગયાં અને ભોજરાજ મૈત્રિધર્મનો મર્મ સમજી તેનો અમલ કરવામાં લીન થયો.

વાર્તા ચોત્રીસમી.

એક સમય એક ગોવાળિયો વગડામાંથી દોર ચરાવી ઘેર આવતો હતો તે વખતે એક આખલો જમીન પર ટેકરાને માથાં મારી વીંખેરતો હતો તેને જોઈ તે ગોવાળિયો બોલ્યો કે ‘ ગોહ જિમ ખગ-વળધ’ એટલું બોલી આગળ ચાલ્યો ત્યાં સસલાં દોડીને સંતાતાં નજરે પડ્યાં એથી તે બોલ્યો ‘ મસા જિમ ઉતડૂ તડુ ’ એમ કહેતો વળી પંથ ખસાર કરવા લાગ્યો, ત્યાં ધીરે ધીરે મોરને ટહુકતાં જોઈ બોલ્યો ‘ મોર જિમ લુડમ્ લુકમ્. ’ અને ત્યાંથી પણ આગળ ચાલતાં હરિણોને ફાળો ભરતાં જોતાં બોલ્યો કે-‘ હરિણુ જિમ ફાલાં ફાલાં. ’

આ પ્રમાણે ચાર પદ બનાવી સંતોષ મેળવવા વિચારવા લાગ્યો કે-“ મહારાજ ભોજ જેવી તેવી કવિતા કરનારને પણ નિરાશ કરતા નથી. કમીમાં કમી પાંચસો તો આપેજ છે માટે હું પણ મારા ભાગ્યને શા માટે ન અજમાવું ? ! ” આમ વિચારી તે મહારાજ

હજૂર ગયો અને પગે લાગીને ચારે ચરણ કહી સંભળાવ્યાં. એથી તેને પાંચસો રૂપિયા અપાવી ભોજરાજે તે પદોને સંગ્રહ સ્થાનમાં શેભાવ્યાં.

કૃપણ કારભારીઓએ આવા પદોના પાંચસો આપેલા જોઈ વિચાર્યું કે—“ મહારાજા જડ મૂર્ખના કથેલા દોહરા વગેરેના પૈસા આપે છે તે તદ્દન નકામાજ છે અને આવી રીતે આપવાથી ખેસુમાર લાલચુ પડિતો કવિયો અને લેભાગુજનો આવી લખવૃત્તો લાલ લઇ જશે અને ખજનો ખાલી થઇ જશે. અને જ્યારે ખાલી થઇ ગયો ત્યારે એકદમ ક્યાંથી ભરાવાનો હતો ? અને ન ભરાય તો પછી રોજ્ય પ્રપંચનું તંત્ર અટકી પડતાં સઘળી ધારણાઓ ધૂળમાં મળી જાય. માટે જે કંઇ લંડારમાં છે તે અહીંયાથી ખસેડી ખીજ સલામતી ભર્યે સ્થાન લઇ જઇ સંતાડી રાખીએ જે ખરા વખતે કામમાં આવશે. ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી કર્મચંડાળ કારભારિયો ખજનામાં કાશ ખાતરિયાં વગેરે સાધનો સાથે દાખલા થયા અને ખજનો ખારે-ખારે કહાડવાના ધરાદાથી ખાતરિયા વડે નવો માર્ગ કરવા મચ્યા.

ભોજરાજ તે ગોવાળીઆનાં પદો પથારીમાં આરામ લેતાં લેતાં વાંચી તેનો મર્મ વિચારતો હતો જેથી તે ખોદ્યો કે—‘ ગોહ જિમ ખળવળઇ—ધોની પેડે ખરવર ખરવર ખોદ્યા કરે છે. ’

આવું પદ રાજના મુખનું શ્રવણ કરી કુટિલ કારભારિઓએ ભય અને શંકાશીળ થઇ વિચાર્યું કે—“ આપણે છુપી રીતે કામ કરતા હતા છતાં આ ખાખત ચતુર શિરોમણિ રાજના નજીવમાં આવી મઇ છે જેથી તેમણે ટોકણી રૂપ એ પદ પ્રકાશ્યું છે ! માટે જરાવાર થોભી તેમના ઉંઘવા પછી કાર્ય ચલાવવું ” એમ વિચારી તે છના-માના સંતાઇ ઉભા રહ્યા.

રાજ્યે ફરીથી બીજું પદ કહ્યું:—“ સસા જિમ ઉતરૂ તરુ-સસલાની પેઠે ડરીને સંતાઇ ગયા. ”

ન્યારે આ પદ સાંભળ્યું ત્યારે તો તેઓ વધારે ભય પામી વિચારવા લાગ્યા કે—“ મહારાજ્યે આપણને જોઇ પણ લીધા છે માટે યુપયુપ ચાલતા થવું એજ સલામતિ ભર્યું છે. ” એમ ધારી ધીરે ધીરે ખોલતા ચાલવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. એટલામાં તો રાજ્યે ત્રીજું પદ કહ્યું. “ મોર જિમ લુડધં લુકધં—મોરની પેઠે ધીરે ધીરે ખોલી રહ્યા છે. ” આ સાંભળતાં તો જીવ ઘઇ નાસવા લાગ્યા. ત્યાં રાજ્યે ચોથું પદ કહ્યું:—હરિણ જિમ ફાલાં ફાલાં—શિકારાંની પેઠે ફાળો મારી ભાગે છે. ”

આ ઉપરથી તેઓ નાસી તો છૂટ્યા; પણ વાત જાહેર થવાથી ભયભીત બની માફી માગવાનાજ વિચાર પર કાયમ થયા હતા અને પ્રભાતે તેઓ રાજ હજૂર હાજર થઇ દીનવાક્યો સાથે કહેવા લાગ્યા—“ અનદાતાજી ! અમારી નાદાની તરફ ન નિહારતાં આપનામવરની ખાનદાની ભણીજ જેવી નિગાહ રાખી છે તેવીજ નિરંતર રાખવા કૃપાવંત થશોજ—ખાજકો હંમેશાં ભૂલ કરતાં આવે છે અને માવિત્રો તે ભૂલો ભણી ક્ષમા દર્શાવતાંજ આવેલ છે. માટે થયેલી કસૂર માટે ક્ષમા બક્ષશોજ. ” આટલું કહી ભેટમાં મોટી રકમ મૂકી.

રકમ જોઇ રાજ્યે પૂછ્યું—“ આ ભેટ શાની છે ? અગર ક્યા ખાતાની છે તે વિદિત કરી ચોખ્ખી અવસ્થા કરો. ”

આ સાંભળી તેઓએ રાત્રિયે બનેલો સર્વ ખનાવ કહી સંભળાવી પુનઃ પુનઃ પોતાની અવિચારી કરણી માટે ક્ષમા ચાચી.

રાજ્યે કહ્યું—“ હશે જે થયું તે થયું, તે માટે હવેથી એજ કરવાનું છે કે આવી કુયુક્તિયો ન આદરશો. હું જે કંઈ જેવી તેવી

કવિતાના પૈસા આપું છું તે કીમતદાર ગણીનેજ આપું છું. આ કવિ-
તાજ નજીવી અને મૂર્ખ કથન મુજબ હતી છતાં સ્વાભાવિકપણે તે
કવિતાનાં પદો બોલી વિચારમાં લાવતાં તેનો એ અમલ થયો કે તમે
કૃષ્ણતથા અટક્યા, મારો ખજાનો જેમનો તેમ રહ્યો અને મેં જે એ
કવિતાના પૈસા આપ્યા હતા તેના કરતાં તમારી ભેટ વધારે હોવાથી
મને નુકસાન થયું છે કે લાભ તેનો તમોજ વિચાર કરી જુવો ! ન-
જીવી વસ્તુ કે કાવ્ય સંગ્રહમાં રાખવાથી કોઈક સમય પર દૈવની અ-
નુકૂળતા વડે બહુજ લાભદાતા થઈ રહે છે અને એજ વિચારને વળ-
ગી હું જેવા તેવા વચનોને પણ વધાવી લઉં છું. હું કંઈ ઉડાઉ,
કીર્તિ વાંચક કે કુલણુજી નથી કે મૂર્ખતાવડે મહામહેનતે મેળવેલા
ધનને નિરર્થક ફેંકી દઉં. માટે તમારે મારા વિચારોને મળતા થવાની
જરૂર છે અને તેથી સાહિત્ય ધનને સહાયતા રૂપ પણ માનશો. ”
છત્યાદિ કહી તેમને અભય કર્યા.

વાર્તાનો સાર એજ શીખવે છે કે—સંધરેલો સાપ પણ કોઈ
વખતે ઘણોજ ઉપયોગી નીવડે છે માટે સંગ્રહ કરવાની બુદ્ધિ રાખવી.
ખીજું એ શીખવે છે કે વરનારનું વર ને જોનારનો જીવ બંને તે
અવ્યતિતજ છે. સારા કામમાં કે ઉપકારમાં આડોપગ દેવો તે અયોગ્ય
છે. ત્રીજું એ શીખવે છે કે—ચોરના પગ કાચા હોવાથી હાથે કરી
પોતે પકડાઈ જવાનો માર્ગ હાથ ધરે છે માટે તેવો માર્ગ હાથ ધર-
વોજ નહીં અને હાથ મૂક્યો તો તમામ પ્રકારે નિડર બની કાર્ય પા-
ર ઉતારવું નહિ તો ગંધેડે ચડી પડવાથી બે ગાળો ખાનારો નીવડે છે.
અમકતા રહેનારા ચાલાક ચોરો પોતાની ચાલાકીમાં ચુકવાથીજ ચા-
લાક છુપી પોલિસ ચપલતા સાથે ચપટી વગાડવા જેટલા વખતમાં
તેમનો ગુન્હો ચટ જાહેરમાં લાવી શકે છે.

વાર્તા પાંત્રીસમી.

એક સમય મહારાજા ભોજ નગરચર્યા બોવા રાત્રીએ વેપ બદલી વિચરતા હતા. તે સમય એક મકાનની અંદર સુંદર વીણાનાદ થઇ રહ્યો હતો. એથી રાજા કમાડની તડ મારફત તેનો આનંદ મેળવતો હતો. દર્મ્યાન એક સ્ત્રીએ કહ્યું:-“કેવું મીઠું છે?” બીજીએ કહ્યું:-“મીઠું છતાં સર્વ રસ સહિત છે.” ત્રીજીએ કહ્યું:-“ફક્ત એક રસનીજ છત છે” અને ચોથીએ કહ્યું:-“મને તો કડવાને લીધેજ મીઠાશ યુત જણાય છે.”

આ પ્રમાણે મુંગાવાળી પારસી થઇ; પરંતુ તેમાં મહારાજાને કંઇ સમજ પડી નહી. જેથી મકાનની ચોકસ નિશાની ગાખી મહેલ તરફનો રસ્તો મેળવી એજ વિચારના નિર્ણયમાં રાજેન્દ્રે રાત્રિ વ્યતીત કરી.

ન્યારે પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે પ્રાતર્વિધિ વગેરે સર્વ કરી રહ્યા પછી હજુરી રાજસેવકને મોકલી પેલી ચારે સુંદરીઓને પોતાની હજુર બોલાવી શાંતિ ને સંખ્યતા સાથે તેણીઓને પૂછ્યું કે:-

“સુશીલસન્નારિયો ! રાત્રિયે વિણાનાદના વિનોદ સમય જે ચાર વાક્યથી જુદા જુદા વિચાર દર્શાવ્યા હતા તેનો શો ગૂઢ હેતુ છે ? તે જણાવવામાં કશી હરકત કે ક્ષોભ ન હોય તો જણાવવા ખતવંત થશેજ, અને માત્ર એ જાણવાની ખાતરજ તમોને તસ્દી આપી છે.”

સુંદરીયો પૈકી પહેલી વીનવવા લાગી:-“ધર્માવતાર ! અમારો વિવાદ વીણાના આસ્વાદ સંબંધમાં હતો. પ્રથમ મેં કેવું મીઠું છે એમ કહ્યું હતું તે એટલાજ હેતુથી કે વીણાનું વાદ્ય કેવું મીઠું-મધુર છે કે સર્વ મધુર બાળતોનો ત્યાગ કરી અત્યારે આપણને એમાંજ

લીન થવું પડ્યું છે.” ત્યારે આ મારી બહેને-મીઠું છતાં સર્વ રસ સહિત છે એમ કહ્યું તેનો ખુલાસો એ આપશ્રીને રોશન કરે છે.”

બીજી બોલી-“ પ્રભો ! શૃંગાર, કરુણા, હાસ્ય, અદ્ભુત, વીર, રૌદ્ર, બિભત્સ, ભયાનક અને શાંત એમ નવરસ છે અને તે રસમય વીણાનો નાદ છે કે જેના પ્રતાપવડે નવેરસનો આનંદ મેળવી શકાય છે. જેથી મેં સર્વ રસ સહિત મધુર જણાવ્યું.

ત્રીજી બોલી-“ પ્રજ્ઞપ્રતિપાલક ! નવરસ યુક્ત મધુર કહેવામાં મારો વિચાર મળતો ન આવતાં મેં ફક્ત એક રસનીજ છત છે, એટલે કે આનંદ રસનીજ આ નાદમાં છત છે; પરંતુ શોક-રૌદ્ર-ભયાનક વગેરે રસોની અછત છે. જે તેઓની છત હોત તો આપણુ જે રસખસ થઇ આનંદ મેળવીએ છીએ તે ન મેળવી શકત. માટે નવરસ યુક્ત નથી એમ સૂચવ્યું. જ્યાં વીરરસની હાજરી હોય ત્યાં શાંતરસ, શૃંગારરસ અને હાસ્યરસની હાજરી રવખે પણ સંભવતીજ નથી. અને જ્યાં શૃંગાર હોય ત્યાં હાસ્ય, અદ્ભુત, બિભત્સની હાજરીનો સંભવ છે, તથા જ્યાં રૌદ્રરસ હોય ત્યાં ભયાનક ભાસનો હોય છે પણ શાંતનો આભાસ થવાજ પામતો નથી. તો પછી નવેરસ એકત્ર સ્થાયી શી રીતે સંભવે ? ”

ચોથીએ કહ્યું:-“ એ બહુ વિવાદમાં ઉતરી, પણ મેં તો એ બધી બાબતને બાબુપર મેલી એટલુંજ કહ્યું કે:- કડવાને લીધેજ મીઠાશ યુક્ત જણાય છે. એટલે કે કડવા તુંબડાની બનેલી વીણા હોવાને લીધે કેવી મધુરતા આપી રહેલ છે. જે કડવા તુંબડાયુક્ત ન હોય તો આવી મીઠાશ કદી પણ મળવા પામેજ નહી, માટે કડવાને લીધેજ મીઠાશ સહિત છે જેથી કડવા મિશ્ર મધુરરસ એમ બેજ રસ યુક્ત છે.”

આ પ્રમાણે તેઓનું બોલવું સાંભળી રાજા અતિ પ્રસન્ન થયો;

કેમકે તેણી ચારે જણીઓના સવાલ મનન કરવા યોગ્યજ હતા, તથા ખંડન મંડન રૂપ હોવાથી આનંદમાં વધારો કરતા હતા. એને લીધે તેમની ચમત્કારવાળી બુદ્ધિ જાણી સાસરવાસા કરી ચારેને આદર સહિત પાછી પોતપોતાને સ્થાન પહોંચતી કરાવી.

વાર્તાનો સાર એજ છે કે દરેક આત્મતા ખુલાસા મેળવવામાં ખંતવન રહેવું, કેમકે કેટલીક નજીવી આત્મતામાં પણ ઘણું સમજવા જેવું હોય છે; માટે બેદરકાર ન રહેતાં કાળજીભર ખનવું, અને બુદ્ધિ ચાતુરીથી જન મનને આકર્ષવા યત્નશીલ થવું.

વાર્તા છત્રીસમી.

એક સમય બેજરાજાએ ખાનગીમંત્રી માણવકની હાજરી મોડી જણાતાં તેમ થવાનું કારણ પૂછ્યું, જેથી તેણે વીનચ્યું કે—“કૃપા-નિધાન ! નહાનાં છોકરાંઓને સમજાવવામાં નકામો વખત વ્યતીત થવાથી કાઠ કાઠ સમય હજુરની હાજરીમાં મોકું હાજર થવાય છે.”

રાજાએ કહ્યું:—“એમાં શું? જે કહે તે કરીએ અને માગે તે આપીએ એટલે એની મેળે જાલ છોડે.”

મંત્રીએ કહ્યું:—“નામવર ! જેન વીતિ હોય તેનેજ તેની ખચર હોય છે. કાલાની કચ પૂરી કરવી બેહદ અગાપારૂપ હોય છે. માગેલું હાજર કરતાં અને કહ્યા પ્રમાણે હાજર રહેતાં પણ વચકાં પડે છે તેનો શી રીતે પાર આવે?”

રાજાએ કહ્યું:—“એ માનવા યોગ્ય નથી. ધાર્યા પ્રમાણે થાય તો પછી તકરારનો તંત રહેજ નહી, અગર તમારું કહેવું મથાર્થ છે એમ માનતા હો તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપો તો માની શકું.”

મંત્રીએ કહ્યું:—“ પ્રત્યક્ષ પુરાવામાં રહેલામાં રહેલો દાખલો એજ છે કે આપ પ્રજના પિતા છો અને પ્રજ આપની બેટાબેટી છે. માટે આપ પિતા અને હું પુત્ર છું માટે મારી કચ પૂરી કરો એટલે બધાં લાડકાડ પૂરાં થઈ રહેશે. ”

રાજાએ કહ્યું:—“ ભલે ખુશીથી તેમ કરો. જુઓ હું લાડકાડ પૂરા કરું છું કે નહીં. ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય થતાં મંત્રીએ અજ્ઞાન બાલકાની પેઠે રાત્રી અને બોંયપર આજોટવું શરૂ કરી બોજ પિતાને પગવવા માંડ્યું. જેથી એણે જે જે કહ્યું તે તે લાવી હાજર કર્યું. એટલે કે શેલડીનો રસ માંચ્યો જેથી તે કહાડી આપ્યો ભેંશને દોહી દૂધ પિવરાવવા જણાવ્યું તે દોહી દૂધ હાજર કર્યું. દૂધમાં સાકર નાખવાની જણાવી તે નાંખી આપી. આટામાં મીઠું નાખી આપી લાખરી કરવા જણાવ્યું તે હાજર કર્યું. રમકડાં માંચ્યાં તે હાજર કરાવ્યાં. અને પુષ્પ વેલીથી ફૂલ ચુંટી પાવવા દર્શાવ્યું તે પણ તૈયાર કરાવી આપ્યું. એ બેઠા બાળકે મંત્રી કહેવા લાગ્યો—હવે એ શેલડીનો રસ જે શેલડીમાંથી કહાડ્યો તેમાંજ પાછો ભરી આપો. દોહેલું દૂધ પાછું ભેશના આંચળમાં ચડાવી આપો. દૂધમાં નાખેલી સાકર પાછી જુદી કરી આપો. આટામાં મેળવેલું મીઠું પાછું કહાડી લ્યો. રમકડાં ભાંગી પાછાં હોય તેવાંને તેવાંજ સાળાં કરી આપો અને ચુંટી લીધેલાં ફૂલ પાછાં વેલના કાંડે જોડી આપો. એમ કહી રડવું ને આજોટવું શરૂ કર્યું. ”

રાજાએ કહ્યું:—“ ભાઈ ! જે થતું હોય તે થાય; પણ કંઈ ન થઈ શકે તેવું શી રીતે કરી આપું ? જે કુદરત પણ કરવા સમર્થ નથી તે હું શી રીતે કરી દઉં ? ! ”

બાલમંત્રીએ કહ્યું:—“ ગમે તેમ હોય, બસ થવુંજ જાણ્યે, ના કેમ થાય ? ! બેગું થઈ શકે તે જુદું અને જુદું થઈ શકે તે બેગું

અંદર દરેક પંડિતોએ એક એક દૂધની વટલોષ ભરી નાંખી જવી અને તે પણ દિવસ ઉગ્યા પહેલાં અંધારામાં થઇ જવું જોઇએ.”

આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં સર્વ પંડિતોએ તે આજ્ઞાને વધાવી લીધી અને સવારે સહુથી પહેલાં વરચિ દૂધને બદલે પાણીથી ભરેલી વટલોષ લઇ અંધારામાં જઇ પહોંચી તે ટાંકામાં રેડી આવ્યો. વરચિએ વિચાર્યું કે, જ્યાં ચૌદસો વટલોષ દૂધની રેડાવાની છે ત્યાં એક પાણીની હોય તો શું વરનાવાની હતી ! દૂધ પાણી તો એકરૂપ થઇ જનાર વસ્તુ છે ! એમ ધારી તેણે રેડી રસ્તો માખ્યો.

હુકમ પ્રમાણે એક પછી એક વટલોષ ભરી આવી તેમાં વરચિના વિચાર પ્રમાણેજ કરતા ગયા જેથી ટાંકું જળમય બની રહ્યું.

જ્યારે ભોજરાજે દૂધ માટેની તપાસ કરાવી ત્યારે તેમાં એક છુંદ જેટલું પણ દૂધ જણાયું નહીં એથી એ સંમંધી પંડિતોને પૂછ્યું તો વરચિએ જે સત્ય હકીકત હતી તે રોશન કરી કહ્યું.

“ ધર્માવતારનો હુકમ દૂધ માટે હતો છતાં સૌ શાણનો એકજ મત હોય છે, એ વાક્યની પ્રતીતિ મેળવવા મેં પહેલી વટલોષ કાઢીને પણ ન જણવતાં રેડી હતી; પરંતુ તેવાજ વિચારના સૂક્ષ્મ રજકણો એક એકના અંગમાં પસરી જતાં સર્વ એક મત પરજ આશ્વ થયો એથી ખાતરી થાય છે કે સૌ શાણનો એકજ મત હોય એ વાત સિદ્ધજ છે. માટે ક્ષમા કરશો, અને મને પણ પ્રતીતિ મળે છે કે આપ હજુરે પણ તેજ વાક્યની સાખીતી મેળવવા તે હુકમ અમલમાં મૂક્યો હશે. ”

આવું બોલવું સાંભળી ભોજરાજ આનંદ પામ્યો અને પોતાનો હેતુ પાર પડેલો જણી તેઓને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર જહેરજ છે.

શ્રી

ડાળીદાસ અને રાજાભોજ

ના મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૬ ઠૂા.

***

વાર્તા આડત્રીસમા.

***

મહારાજ ભોજરાજના રાણીવાસમાં એક મહેતરાણી (ભંગડી)
 ઝાડુ વાળવા માટે હંમેશાં આવતી હતી. એક દિવસ કામના પ્રસંગથી
 તેને બદલે મહેતરનું આવતું થયું. તે ઝાડુ દેતો હતો, દરમિયાન જેમ
 વાદળમાંથી ચમકતી વીજળી ઝળૂંકે તેમ મહારાજ કુમારી, ચંદ્ર બદ-
 ની મહાસ્વરૂપવંતી, સિંહલકાંડી તેની નજરે પડી એથી તે એકદમ
 ચિત્રેલા ચિત્રામણની પેઠે સ્તબ્ધ બની ગયો. તેણે કોઇ દિવસ તેવું
 દૈવી સ્વરૂપ જોયું ન હતું અને એકાએક જોવામાં આવ્યું જેથી મહા-
 ભોહ અને શમવાસનાના જોરે તે ખેલાન થઇ પડ્યો. અરે તે મિ-
 આરાની દ્રાણુ સારવાર કરે ! તે તો ઠંડા પવનની લહેરથી બાનમાં
 આવ્યો અને જોયું તો તેની નજરે કશું પડ્યું નહીં.

જો કે કુમારીને તો કશું ન હતું; પરંતુ ભંગીને તો તેના દર્શનથી
 વિરહની દશ અવસ્થાઓ પૈકી એક પછી એક લાગુ પડવા લા-
 ગી હતી. એના લીધે તે એ મહારાજને વશ થતાં ધેર ગયો; પણ
 ખાટલાનેજ શરણુ થઇ રહ્યો. વાત તો પણ તે કુમારીની, દર્શન તો

પણ તે કુમારીનાં, સ્મરણ તો પણ તે કુમારીનું; ગુણ કથન તો પણ તે કુમારીનાંએ, બકવાદ તે પણ તેજ સંબંધનો અને સ્વપ્નાં પણ તેણીનાંજ આવવા માંડ્યાં હતાં અને એજ લગનીને લીધે ખાતું પીતું ઉંઘવું કે આનંદ કરવો એ સઘળું છે.ડી ફક્ત તેણીનાંજ ભાગ્યમાં લીન રહેવા લાગ્યો. વાંચનાર ! ઇસ્કની બસા બડી ભુરી હોય છે. જેણે પૂર્વના પાપસંયોગથી અનુભવ કર્યો છે તેજ તેનાથી વાદફગાર હોય છે અને ઇશ્વર પાસે એટલુંજ જગતહિત ખાતર ચાલ્યું છું કે માથું વાઢનારા શત્રુને પણ એ ભુરી બસા વળગશોજ નહીં. કેમકે એ બસા વળગ્યા પછી તે નાતનો, જાતનો, દુનિયાનો કે કાષ્ઠનો રહેતો નથી; પણ દિવાનો બની, ન કરવાનાં કામો કરતો ભટકતો જીવનની પરવાહ રાખ્યા વિના ખારા માણસને શોધ્યા કરે છે.

બિચારા ભંગીની પણ એ બસા વળગતાં તેનીજ દશા થઈ રહી. તે જોઈ તેની સ્ત્રી સમજી ગઈ કે- ‘ક્યાંકથી કામળાણુ વાગતાં ત્રાયજ થયા છે એથી આવી દશા થઈ છે. હશે પણ મારા પતિને વાત પૂછી બનતી મદદ આપી આનંદ આપવો એ મારો ખાસ ફરજ છે ’ ઇત્યાદિ વિચારી શાંત અને સ્નેહ વૃત્તિ સાથે પતિને આવી દશા ચલાવું કારણ પૂછ્યું અને તે પણ સંક્રાંચ રહિત કહેવા બિનંતી કરી.

ભંગીએ જે હકીકત બની ને કહી સંભળાવી અને એ કુંવરીનો મેળાપ ન થાય તો ચિતાનોજ મેળાપ કરીશ.

સ્ત્રીએ કહ્યું- ‘જે વાત બનવા લાયક હોય તે વાતની પાછળ પ્રાણ પાથરિયે તો પણ આખર ધારેલી ધારણા પાર ન પડે; ક્યાં આપણાં અન્નદાતા રાજકુમારી અને ક્યાં આપણુ ઝાકુ દેનાર મહેતર ? એ બેનો સંયોગ સ્વપ્ને પણ સંભવે તેવો નથી; છતાં તેવા અંધારિત સંયોગને વળગી જીવનને જોખમમાં નાખવા તૈયાર થતું એ આપણા

હાપણ ને ગળ ઉપરાંતની વાત છે માટે એ બધામાંથી બચી જવાની દયા ખાતર ન બનવાની વાતનો છંદ છોડી દો.’

જો કે લંગડીએ સારી અને બ્યાબ્યા વાત કહી; પરંતુ ચોરને ચાંદની રાત શી રીતે ગમે? એને તો કુંવરીનીજ લગની લાગેલી હોવાથી છેવટ એટલુંજ બોલ્યો કે, ‘નહીં બનશે તો બહેતર છે; પણ આ પ્રેમનો પારખનાર મહેતર છે એમ તો કુંવરીને પણ જણાઈ આવશે! અને જણાઈ આવશે તો દુનિયામાં દાખલા રૂપ થઈ પડીશ. પણ લીધેલી ટેક તો પ્રાણ પડ્યેજ છોડનાર છું. હવે તારે જે કરવું કે કહેવું હોય તે કરી લે અને કહી દે!’

સ્ત્રીએ તેનો આવો અચળ નિશ્ચય જોઈ કહ્યું—‘ખેર આપની મરજમાં આવે તે ખરું. હું પણ મારાથી બનતો ઉપાય કરીશ. પછી જે ફળ જડે તે ખરું.’

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી બેચાર રોજ વીત્યા બાદ મહેતરાણી મહેલમાં જાતું દઈ રહી હતી તે વખતે રાજકુમારીએ તેણીને પૂછ્યું કે—‘ચારેક દિવસ પહેલાં ટ્રાઈ લાગી આવ્યો હતો તે તમારા શો સંબંધી છે? શું એને મૂર્છાનું દર્દ છે કે શું?’

મહેતરાણી હાથ જોડી બોલી—‘અન્નદાતાજી! તે મારા ધરવાળો હતો. તેને મૂર્છાનું દર્દ તો નથી; પણ તે દિવસથીજ તે દર્દ લાગુ પડ્યું છે, અને તેના મૂળ કારણ રૂપ.....’ એટલું બોલી અટકી ગઈ. કુમારી બોલી—‘દ્રમ બોલતાં બંધ પડી? શું તે મારી આગળ ન કહેવાય તેવી બાબત છે?’

મહેતરાણી બોલી—‘બા સાહેબ! હું આપની તાબેદાર મહેતરાણી તે શી રીતે બેઅદબી બોલી શકું? બોલતાંજ મારા અને કુટુંબના હાલ શુભીને સ્વાધીનજ થયા વિના રહે નહી, ફરમાવો હવે શું કહું?’

કુંવરી બોલી-“હજારે ગુન્હા માફ છે, જે હોય તે કહે, હું સાંભળી ગુસ્સો કે દડ નહીજ કરું.”

મહેતરાણી બોલી-“આપણ ! આપનું સુંદર સ્વરૂપ જોઇ તે ખેલાન થયો હતો અને એના લીધે ખાટલાને વશ થયો છે તે મુવેજ છુટકો કરશે. કાગડાને રાજદાસિની મુલાકાત થવીજ અસંભવ છે; પણ એ યુરી બલાના વળગાડથી સમજવતાં છતાં પણ સમજવામાં આવતુંજ નથી, બસ મને રંડાપો આપવાજ એતો તૈયાર છે, ખેર મારા ભાગ્યની બાજી !”

કુંવરીને આ વાત સાંભળી બહુ અન્યમી લાગી અને તેનું બુદ્ધિ કરવાને બદલે બહેતર કરવા મહેતરાણી પ્રત્યે તે બોલી કે જો તારા ધણીને મારો મેળાપ કરવો હોય તો તે અવધુત સંત બની જંગલમાં ખેસી જાય અને કાઢની સાથે ન બોલતાં ઇશ્વરમાં લમની લગાડવાનો ઠાઠ રચે તો તેના લીધે તે પવિત્ર થતાં મારી મુલાકાત લેવા લાયક થશેજ.

આ સાંભળી મહેતરાણી તો આવીજ બની ગઇ, શું મારો દિનમાન ઘેર છે ? ! શું અધટિત ઘટના ઇશ્વરે સરજી હશે ? ! કુંવરીજ ખોટા બોલાં છેજ નહી, મહેતરનું નશીબ ખીલ્યું અને માફ સૌભાગ્ય અખંડ રહ્યું ! વગેરે વગેરે વિચારી કુંવરીના મ્હોં સામે જોઇ ચુપકી સાથે ઉભી રહી.

કુંવરીએ કહ્યું કે-“એજ મુજબ કરાવજો, જરૂર મારી મુલાકાત થશે એમાં સંદેહ નહી.”

આ છેલ્લા શબ્દો સાંભળતાં તો તે રાજી રાજી થતી તે સલામ કરતી પોતાને રસ્તે પડી અને ઘેર જઇ બેસી વાત કહી સાંભળાવી જેથી મરણની હદ પહોંચેલાને જેમ અમૃત મળતાં નવું જીવન મળે તેમ તેને વળી આશ્વા બધાઈ અને તરત સાંજે તાજે થઇ જઇ

તે અવધુત બની ઇશ્વર ભજન કરતો જામત સેવવા લાગ્યો, અને તપના લીધે તથા ઇશ્વર ભજનને લીધે તેની બહુજ પ્રશંસા વિસ્તરી.

કુંવરીનો મતલબ એજ હતો કે, જો મારા વિયોગમાં મરશે તો હું તેના પાપના કલંકવાળી થઈશ, આ ભંગડીને રંગપો આવશે અને મારું જીવન અપકારમય થશે, એથી બહેતર છે કે મહેતરને સારે માર્ગે દોરવાથી તેમાં તે લીન થશેજ; કેમકે લોકો બહુ માન જાળવશે અને રાજા મહારાજા પણે પડશે, જેથી આ બહાનું ભાન ભૂટી મહાંત પદ્મું ભાન થતાં તેની વૃત્તિજ મારાં કૃત્યોની અસરથી બદલાઈ જશે કે મારું જીવન કલંક રહિત રહેશે. કાંઈનું ધુરં કરનાર નહીં મળ્યાઉં અને એનો ઉદ્ધાર થશે, આમ સાપ મરશે નહીં અને લાડી ભાંગશે પણ નહીં. આમ ધારી તે ઉપાય મહેતરને બતાવ્યો હતો.

મહેતર પણ જપ તપ પૂજા ધ્યાન અને કાયાકષ્ટને લીધે પૂરે અવધુત બન્યો એથી લોકોમાં ભારે માનતા ચાલી. એટલુંજ નહીં પણ સાચો સંત છે એમ જાણી ખુદ ભાનુમતિ સહિત મહારાજા બોજ પણ તેનાં દર્શન કરવા જઈ પહોંચ્યો, છતાં તેની દરકાર ક્યાં વિના તે તે ઇશ્વરભજનમાંજ લીન રહ્યો. એ ત્યાગ ભાવ જોઈ રાજા બહુજ પ્રસન્ન થયો અને આવા ત્યાગી મારી ભૂમિમાં વસે છે એ મારાં અહોભાગ્ય છે. દત્તાદિ પ્રશંસા કરતો પોતાને મહેત્ત આપ્યો અને કુંવરીને તે ત્યાગી સંતનાં દર્શન કરવાની ખાસ ઇચ્છા જાહેર કરી. અહા ! પરમેશ્વરનું બહાનું શું શું લાભ નથી આપી શકતું ? સર્વ તરેહના લાભો આપેજ છે. જાઓ ભંગી પ્રભુ ભજનના બહાનેથી કેટલે ઉચ્ચ દરજે પહોંચ્યો ! ખરે ભાવે કે ખોટે ભાવે પણ કાયા કષ્ટ કરી સંતદશ્યા આદરી હોય તો એકક તેનું સાઈં ફળજ મળે છે.

બીજો રાજા રાજકુમારી પણ તે અવધૂતની વૃત્તિ તપાસવા તથા પોતાની મહિનત સફળ થાયેલી જોવા આગ્રુર થઈ અને રાજદ્વારી

કાઠ સાથે તે અવધૂતની પર્ણકૃતિએ જઈ પહોંચી અને કનાત ખીંચા-
વી અવધૂતને દંડવત કરી ચુપકીથી કહેવા લાગી કે- ‘ મહારાજ !
જેની આશાએ આ કાઠ આદર્યો તે રાજકુમારી જાતે આવી પહોંચી
છે તે આંખ ખોલીને જુઓ અને અહોભાગ્ય માનો ! ’

એ સાંભળતાંજ મહાત્માએ આંખ ખોલી એક દંડા કુમારીની
પીઠમાં ઝાપરી કહ્યું કે-અખ કયું ભજન મેં ભંગ પાડતી દે ? નકલી
ધ્યાન સેં તો સખ દુનિયાં આકર દંડવત કરતી દે-કહી સચ્ચા ધ્યાન
લગાઉંમા તો ખેશક ખુદ ભગવાન આકર દર્શન દેંગે ઔર નિજ
ભક્તનકાં અપના ખના અક્ષય સુખ ખસેંગે. ચલીજ, અખ તેરા કામ
નહીં દે-મેરી લગની ભગવદ ચરનમેં લગી દે સો સચ્ચા સુખ છોડકર
પાપકે રસ્તે કયેાં પ્રવર્તુ. તેરે કારનસેં ભગવત દર્શન હોંગે યહી પરમ
લાલ માનતા હું. ’

દત્યાદિ વચન સાંભળી રાજકુમારી મહતાનંદ પામી પોતાને મ-
હેલ ચાલી ગઈ અને અવધૂતે બદ્રીનારાયણનો માર્ગ લીધો.

વાર્તાનેા સાર એજ શીખવે છે કે ઇશકની કેવી ભુરી બલા છે
કે જેના વળગાડથી શું શું ન કરવાનાં કૃત્યો કરવામાં આવે છે ? તથા
મત્કર્મ સેવનથી-સારી વાતની અસરથી સારાજ વિચારો થાય છે.
અને અધટિત વ્રટનામાં ફસાઇ જતાં કેવો માર્ગ આદરી નિજનું ને
પરનું ભણું કરી વાક વાલ પદને વરવું કે જેથી ઉભય જન્મ સફળ
થાય છે અને ઇતિહાસ પત્રમાં ઉત્તમ નામનાના ભાગી થવાય છે.

વાર્તા ઓગણચાળીસમી.

મહારાજા બોજરાજના મગન સહેલના દરવાજા આમળ એક
ચણુજારી કૃત્તો પહેરાપર કાયમ કરવામાં આવેલ હતો અને તે સાધુ-

એને જોતાં વધારે બસવા લાગતો હતો.

એક દિવસ એક સાધુ તે મહાલય અગાડી આવી પહોંચ્યા કે તરત તે કૂતરે નિયમ મુજબ જોરથી બસવું શરૂ કર્યું—સાધુ તેને કહેવા લાગ્યા કે અરે એળદાર ! તું શા મોટે ભર્યાં કરે છે ?

કૂતરાએ પોતાની વાણીથી જવાબ આપ્યો કે—‘ મારામાં શું એળ છે કે મને એળદાર ફરમાવો છો ? ’

સાધુએ કહ્યું—‘ તારામાં ચાર એળ મોટી અને બોટી છે તે એકે એક જો પોતાના માલિકને સૂખે ઉંઘવા ન દેતાં બસીને જગાડ્યા કરે છે. બીજી ઉંચી ટાંગ કરી પેશાબ કરે છે, ત્રીજી રસ્તાની વચ્ચે સુવે છે અને ચોથું સાધુઓને જોઈ વધારે બસે છે. જેથી તું એળદાર છે. ’

કૂતરે પોતાની વાણીમાં જવાબ આપ્યો કે—‘ મહારાજ ! એ મારામાં ચાર એળ નથી પણ ગુણ છે; કેમકે તેમાં બહુ સમજવાનું છે. એટલે કે હું જે રાતે બસીને માલિકને સચેત કરું છું તેનું કારણ એજ કે મારી દેવચક્ષુ હોવાથી મને યમના કૂત નજરે પડે છે જેથી બસીને હું માલિકને જગાડું છું જેથી તે કદાચ ભગવાનનું નામ લઈ લે તો તે પ્રભુના નામ પ્રતાપથી ચમકે તો એ ઘર છોડી બીજે જતા રહે છે; માટે ખાધેલું હાક કરવા મારો ધર્મ બળવું છું. બીજી હરતા ફરતા અને સ્થિર રહેનારા તમામ જીવે પૃથ્વી માતા છે તેથી તેની પર આડ રાખ્યા વિના પેશાબ કરવો એ કેટલી બેઅદબી છે ? માતાની કે મોટાઓની અદબ જાળવવી એ ગ્રાણી માત્રની ઉત્તમ ફરજ છે. ત્રીજી રસ્તામાં સુવાનું કારણ એજ કે માર્ગમાં જનરો સંત મહાત્મા જાય આવે છે તેમના પગ અડકવાથી અગર તેમની ચરણ રજના અડકવાથી મારો ઉદ્ધાર થઈ જતાં કૂતરાનો અવતાર છૂટી જાય. ચોથું સાધુઓને હું બસું છું તેના હેતુ એ છે કે—જગતની જાનબંધ

તે તપસ્વીએ બોજનની ઇચ્છા જાહેર કરી જેથી રાજાએ તેમની અંતર વૃત્તિ તપાસવા વિચાર કર્યો; કેમકે બાવા, યોગી, ફકીર કે સંન્યાસી ઉપરનો ડોળ ઘણો ભપકાદાર રાખે છે; પણ અંદરથી મન તપાસતાં તેઓ ખરા બાવા-યોગી-ફકીર-સંન્યાસી છે કે નહીં? જો અંતર તપાસતાં જેવા બહાર છે તેવા અંદર ન હોય તો તેમની સેવાથી શો ફાયદો? તેમને કંઈ પણ આપવું તે દેશનું છુદ્ડ કરવા બરોબર છે. બીજાનીઓનો વધારો થાય છે, દેશને ભાર રૂપ થઈ પડનારા નકામા રૈયતને નડે છે અને સંસારનું અને પ્રભુના જ્ઞાનનું ભડું ન કરતાં તેમણે બેડે બગાડ્યાં છે એમ માની તેમનો સત્કાર કંઈ પણ કરવો નહીં.

બાવા કારણુને લઈ રાજાએ કહ્યું-‘ મહારાજ! અહિયાં તો જંગલ છે, બાવાની વસ્તુ બીજી કશી હાજર નથી; પરંતુ સંતોને જે કંઈ પોષણનાં તત્ત્વોવાળી ચીજ મળે તે આરોગી ભૂખને શાંત કરવી લાયક છે. માટે ઘોડીની તાજી લાદને અમૃત સમાન માની, તપબળથી તેને અમૃત રૂપ બનાવી તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.’

તપસ્વીએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે-‘ જેવી આપની ઇચ્છા ’ એમ કહી કંઈ પણ ચહેરો બદલ્યા વગર પોતાના કાર્યમાં જોડાવું ઠીક માની આનંદ મેળવ્યો.

પરંતુ તે રોજ વ્યતિપાત યોગનો ચોથો હિસ્સો હતો. પુરાણો-માં જણ્યું છે કે તે વ્યતિપાતના ચોથા હિસ્સામાં જે કંઈ દાન પુન્ય કરવામાં આવે તો તેનું અનંત ગણું ફળ આવે છે. આમ હોવાને લીધે સાધુને ખતાવેલી લાદ તો અનંત ગણી થઈ ગઈ. જેથી રાત્રે રાજાને સ્વપ્ન આવ્યું અને તેમાં એ જોવામાં આવ્યું કે-સ્વર્ગની અંદર રાજા-બોજને માટે ઘોડીની લાદથી ભરેલો એક મહેલ તૈયાર થયેલો છે.

રાજા સ્વપ્ન આવવા પછી જાગી ઉઠ્યો અને તપસ્વીને ખતાવેલી લાદનું ભાન આવતાં તે પરતાવા લાગ્યો કે-સંતનું અંતર જોવા

કરેલું દામ પરલોકમાં નડે તેવું નીવડ્યું મટે એના નિવારણમાં પં-
ડિતોની સલાહ પૂછી કર્મ વિપાકનો અંત લાવતો જોઇએ એમ ધારી
પ્રભાતે પંડિતોને બોલાવી સ્વપ્નની વાત કહી સાંભળાવી તેના ઉત્તરમાં
પંડિતોએ શાસ્ત્ર વચનના આધારથી મહારાજને જણાવ્યું કે-‘આપે
કાંઈ પર્વદિવસે લાદનું દાન કર્યું હશે તે અનંત ગણું થઈ ગયું છે,
જેથી સ્વર્ગમાં પણ તે તૈયાર દેખાય છે.’

રાજાએ કહ્યું-‘તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત શું કરવું થોડું છે ?’

બ્રાહ્મણોએ કહ્યું-આપ બ્રાહ્મણ અને વેશ્યાઓની યુવાન
છોડીઓને બોલાવી મહેલમાં રખાવો અને તેમનું ભરણ પોષણ કરી
તેમની પૂજા અને સન્માન કરો. આથી શહેરમાં આપની નિંદા થશે
અને તે નિંદા થવાથી લાદના દાનનું પાપ ધોવાઈ જશે.’

આવું સાંભળી રાજાએ તેમજ કરવું શરૂ કર્યું અને તેથી લોક
નિંદા શરૂ થઈ કે ‘રાજા બદ દાનતનો થયો છે અને વેશ્યાની છો-
ડીઓનું બ્રાહ્મણની છોડીઓ પેઠે પૂજન સન્માન કરે છે એ ખરેખર
નાલાયક છે અને એ અકૃત્યના છાંટા કદાચ આપણને પણ લાગશે.’
વગેરે વગેરે નિંદા થવા માંડી.

કંઈક મુદત વીત્યા પછી રાજેન્દ્રને ફરી સ્વપ્ન આવ્યું તો તેમાં
સાંનાનો મહેલ નજરે પડ્યો; પરંતુ સવા શેર લાદ સિલકમાં બાકી
રહેલી હતી. એથી પંડિતોને બોલાવી ફરીને સ્વપ્ન ફળ પૂછ્યું તો,
તેઓએ જણાવ્યું કે-‘મહારાજ ! આપના ગાંગા ધાંચીએ આપની
નિંદામાં ભાગ નહીં લે. તેના લીધે એ સવા શેર લાદ બાકીમાં રહી
ગઈ છે. જો એ આપની નિંદામાં સામેલ થાય તો બેડો પાર થાય.’

આવું બોલવું સાંભળી શ્રદ્ધાળુ રાજાએ વેષ બદલી વૈરાગી સ્વ-
રૂપથી ગાંગા ધાંચીને ત્યાં પગલાં કર્યા અને સીતારામ કરી પોતાનું
આવડું જાહેર કર્યું.

સવાલ સાંભળી ધાંચી ભિક્ષા આપવા આવ્યો, એટલે રાજા બોલ્યો કે ‘હાલમાં ભોજરાજ અન્યાયી થયો છે અને રૈયતની છોડીઓને મહેલમાં રાખી પાપનો ભાર માથાપર લે છે.’

ધાંચીએ કહ્યું કે—‘આવી નાહક કામની નિંદા કરો છો એથી સંત છો છતાં સવાશેર લાદ નરકમાં ખાવી પડશે. પરનિંદામાં મક્કા પાપ છે. આપને એની પંચાત શી ? જે કરશે તે ભરશે, વાવશે તે લણશે. ખોદશે તે પડશે અને આપશે તેવું પામશે.’

આવું ધાંચીનું બોલવું સાંભળી રાજા ચુપચાપ ઘેર આવ્યો અને બાકી રહેલું પાપ નિવારણ કરવા યત્ન કરવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

વાર્તા એકતાળીસમી.

રાજા ભોજરાજની હજૂર એક બહુ રૂપી આવી ચડ્યો, તેને જોઈ ગજેદ્રે કહ્યું કે—તમે તમારૂં રૂપ બદલીને આવો અને તે વખત જો હું ન ઓળખી શકું તો તમને સાડું ઇનામ આપીશ. એ સાંભળી બહુરૂપી કાશી ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં બાર વર્ષ લગી વિદ્યાભ્યાસ કરી નામાંકિત પંડિત થયો. ત્યાર બાદ તે પંડિત ભોજરાજને પ્રસન્ન કરી ઇનામ મેળવવા ધ્રુવચારીનું રૂપ બનાવી, તથા એક મુખી રૂદ્રાક્ષની એકસો આઠ મણકાની માળા ગળામાં ધારણ કરી ઉજ્જેણની ક્ષીપ્રાનદી તટે મહાકાળેશ્વરના મંદિર નજીક ઝુંપડી બાંધી રહેવા લાગ્યો.

લોકોની આવજા થતાં તે વિદ્વાન હોવાથી તેણે સારા ધર્મનો ખોલ આપવો શરૂ કર્યો અને સદ્બોધના કારણથી, તથા ત્યાગ ભાવના આડંબરથી સહેરમાં સારી પ્રશંસા થવા લાગી તે એટલા સુધી કે ખુદ મહારાજાને ત્યાં જવા માટે ઇચ્છા થઈ, દર્શન કર્યો અને તેના

સુખોદ આદિ સાંભળી અતિ આનંદ મેળવ્યો. એટલુંજ નહીં પણ એ આનંદના લીધે દરરોજ દર્શન કરવા આવવાનો નિયમ રાખ્યો.

મહારાજ શિવધર્મી હતા જેથી એક મુખી રૂદ્રાક્ષ પર બહુજ મમતા દાખતા હતા અને એ મમતાને લીધેજ તે રાજને ઠગવા આવનાર બ્રહ્મચારીયે પણ એક મુખી રૂદ્રાક્ષની માળા ચપડા લાખની બનાવી લીધી હતી કે જેના લીધે મહારાજ તે માળાની મોહબળમાં ફસાય.

હંમેશાં ઠગારા કે ચાલાક લોકો કાંઈને ઠગવા કે હાથ કરવા ચાહતા હોય તો તે પહેલાં સલામતે કંઈ આપતો શોખ છે ? કયા પ્રકારનું વ્યસન છે ? કંઈ વાત તેને ગમતી નથી ? અને એ કોની મારફત હાથ આવી શકશે ? વગેરે બાબતોનો ખૂરતો તપાસ કરી લે છે.

રાજને એક મુખી રૂદ્રાક્ષનો શોખ હતો અને એ શોખ માનક તો તેનું પાણી ધાર્યું હોય તેટલું થઈ શકે તેમ હોવાથીજ બ્રહ્મચારીયે તેવી માળા બનાવી ડોકમાં પહેરી રાખી રાજનું મન પોતાના ભણી ખેંચી લીધું હતું.

જ્યારે રાજનું મન પોતાના તન્ક વિશેષ લઈ થયું ત્યારે બ્રહ્મચારીએ રાજની આતુરતા વધારવા અને જલ્દી મતલબ પાર પાડવા રાજને જણાવ્યું કે—‘ હવે મારે થોડા રોજમાં ત્ર્યંબકશ્વર તરફ જવા વિચાર છે. ’

રાજએ અરજ કરી કે—‘ પ્રભુ ! આ સેવકને શું આપનો વિયોગ કરવા વૃત્તિ થઈ છે ? આપ કોઈના બાંધેલા નથી એટલે રમતા રામને હું રોકી શકું તેવી તાકાત નથી; પરંતુ આપની યાદી રૂપ પ્રસાદી મળવાની કૃપા થવી જોઈએ. ’

બ્રહ્મચારીયે કહ્યું—‘ પ્રસાદીમાં શી ચીજની ઇચ્છા છે ? હું આપવા આનાકાની કરીશ નહીં ખાટે ખુશીથી ખુલ્લા દિને કહી દો. ’

રાજએ કહ્યું—‘ મને એક મુખી રૂદ્રાક્ષની અભિલાષા છે ખાટે

એક મણકા મળી જાય તો મોટી કૃપા થાય.’

અહ્યારિયે કહ્યું-‘ એક મણકા તો શું પણ આખી માળાજ તમને બક્ષી દઉં તો પછી આનંદ ?’ એમ કહી તે માળા રાગને અર્પણ કરી દીધી.

માળા જોઈ મહારાજ હર્ષથી ઉભરાતે દિલડે બોલ્યા કે-‘ પ્રભુ ! આ માળા અમૂલ્ય છે તો પણ આના ન્યોછાવર બદલ શું બેટ થવી યોગ્ય છે ? તે ફરમાવી સેવકને આભારી કરવો ઘટે છે.’

અહ્યારિયે કહ્યું-‘ જો મને ખરું પૂછો તો હું સત્ય કહીશ કે આ માળા લાખની છે, હવે જે ન્યોછાવર યોગ્ય લાગે તે કરો.’

રાજાએ તુરત ખજાનામાંથી લાખ રૂપિયા મંગાવી મહારાજને બેટ કર્યા અને વિશેષ વીનવ્યું કે ‘ આપ લાખની માનો છો પણ હું તો આને ખેસુમાર કીંમતની માનું છું કે ન મળી શકે તેવી ચીજ મળી છે. આપનો એ માટે મહાન આભારી છું.’

અહ્યારિયે કહ્યું-‘ વિશ્વાસુ અને શ્રદ્ધાવંત ગમે તેટલી માને એ સ્વાભાવિક છે; પણ હું તો પૂરેપૂરું સાચું કહું છું કે એ માળા લાખની છે અને તેના ન્યોછાવર પેટે આ જે બેટ આપી છે તે સુકૃત્ય માર્ગમાં વાપરવા માટે બસ છે.’

રાજાએ કહ્યું-‘ હું એ વાતથી બહુ પ્રસન્ન થઈ છું, તે એકે એક તો કાંઈ મને છેતરે અથવા તો સાચી વાત કહી દે તો તે પર વિશેષ ક્ષિદ્ર થઈ છું. કેમકે મને ઠગનાર મારાથી પણ બારીક બુદ્ધિવંત હોવો જોઈએ અને તેવાથી ઠગાઈએ તો પણ શાઆશીને લાયક થવાય છે. આપ તો મહાત્મા સત્યવક્તાની મૂર્તિજ છો એટલે પછી મને પ્રસન્નતા મળવામાં બાકીજ શી રહે.’

અહ્યારીએ કહ્યું-‘ ત્યારે હવે હું કહીશ કે હું બહુરૂપી છું અને વેષ બદલીને આવતાં હું ન ઝોળખી શકું તો ઇનામ આપીશ

એવું આપે કહેલું હોવાથી હું વેષ બદલી આ કાઠથી આવ્યો છું અને સાચું બોલી ચક્રા લાખની માળા મેં લાખ રૂપિયા લઇને આપી છે. જેથી આપના કહેવા પ્રમાણે મેં આપને છેતર્યા, આપ મને ન ઝોળખી શક્યા અને મેં ખોટા માત્ર ખરી વાત કહી આપ્યો. જેથી સાચાબોલો છું આમ હોવાને લીધે આ લાખના ધનમનો હુંજ દક્ષદાર છું, અને આથી મહારાજ પ્રસન્ન થઇ મને વધારે શાખાશી આપશેજ.

આ પ્રમાણે બોલવું થતાં પોતાની કહેલી વાત યાદ આવી અને શરત મુજબ પોતે તેને ઝોળખી શકવાથી તથા સાચું બોલી દેવાની ખુશીથી બહુજ રાજ થઇ રાજ્યે તે લાખ ઉપરાંત સારો શિરપાવ આપી શાખાશી આપી. -

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે કે પોતાનો રંગ-શોખ કદી કોઈ અગાડી બહાર કરવો નહી, નહીં તો જરૂર આપણા પાનને કાથો યુનો લાગ્યા વિના રહેતોજ નથી; માટે મનની આતો મનમાંજ દબાવી દુનિયાનો અવકાર જળવત્રો કે જેથી આખી અણીએ આ દુનિયાની સહેલગાહ પૂરી કરાય.

વાર્તા બેતાલીસમી.

મહારાજ બોજરાજના અમલમાં કોઇ ધનવાનને ત્યાં ચેરી થવાથી રાજસેવકોએ તેની બારીક તપાસ ચલાવી અને શક પડતાં ચાર મનુષ્યોને પકડી લાવી મહારાજ હજુર હાજર કર્યા.

મહારાજ, ચેર જુગારી બદમાસોપર બહુજ ગુસ્સે થતા હતા; કેમકે એ લોકોજ કોર્ટોને નાહક તરફી આપનારા હોવાથી તેમની તરફ કરડી નજરથી જોતા હતા. એથી તે ચાર પૈકી એકની તરફ

ગુસ્સો લાવી કહ્યું કે—‘ જલા આદમી ! શું આ કામ તારા લાયક હતું ? ! ’ એટલો ઠપકો આપી તેને કહાડી મૂક્યો.

તે પછી બીજાનો હાથ પકડી મહારાજાએ કહ્યું કે—‘ વર્ણશંકર ! તેં ગેરવ્યાજની કામ કર્યું છે. જરા લાજ વહાલી કર. ’ એટલું કહી તેને પણ રજા આપી.

તે પછી ત્રીજાને માટે હુકમ કર્યો કે—‘ જૂતેથી તેનો ખરડો ખંખેરી સાફ કરો. ’ આવી તેનું રાજસેવકાએ જૂતેથી સન્માન કર્યું. ત્યાર બાદ એથાને માટે મળ ફરમાવી કે—‘ આનાં નાક કાન કાપી લઈ માથે ચૂનો અને મ્હોડે મેંશ ચોપડી અવળે મ્હોડે બાંડા ગધેડા પર મેસારી ગાજને વાજતે શહેરમાં ફેરવી પછી કહાડી મૂકવો.

આ પ્રમાણે એકજ મુદ્દાના ગુન્હેગારો છતાં જુદી જુદી સજા ફરમાવેલી નેઈ મુખ્ય મંત્રી વગેરે અગત્ય થયા.

રાજાએ તેમનો અભિપ્રાય સમજી જાહેર કર્યું કે—‘ મારા આપેલા અદલ ઇન્સાફનું પરિણામ કાલે સવારે જાસુસો મારફત મળશે કે તમેને ખાત્રી થશે કે વ્યાજની ન્યાય થયો છે. એકજ ગુન્હામાં ફસાયેલા ચાર શખ્સો કંઈ એ જ સરખા હોતા નથી. કોઈ શરમાળ, આબરૂદાર હુર્યા કે બદમાસ પણ હોય છે. જેવો માણસ તેવી સજા કરવી યોગ્ય છે. ’ એમ કહી તે ચારેની ખબર મેળવવા જાસુસને તાકીદ આપી સંજા બરખાસ્ત કરી.

જાસુસોએ તે ચારેની ખબર મેળવી તો તેમાં જેને સાદા શબ્દોમાં ઠપકો આપ્યો હતો, તે માણસે તો ઝેરનો પ્યાલો પી પોતાના જીવને પરલોક મોકલી દીધો, અને જેને વર્ણશંકર કહીને ઠપકો આપ્યો હતો તે શહેર છોડીને બીજે કયાંય ચાલતો થયો છે. તથા જે ત્રીજાને વધારે ઠપકો આપ્યો હતો તે ઘરથી બહાર નીકળી કોઈને મ્હોં બતાવતો નથી અને ચોથાએ તો ગધાડાપર બેસી ગમ્મત સાથ ત્રણ બાજુએ

શહેરની પસાર કરી ચોથી બાજુએ જાય છે તેવામાં તેની બૈરી મળી એટલે તેણીને તે કહેવા લાગ્યો કે ઉનું પાણી અને લાકુ તૈયાર રાખજો હવે એકજ બાજુએ ફરવું બાકી છે તે ફરીને તુરત આવુંકું. લોકો બહુજ પુઠ પડેલા છે, ગંધેડું તોફાની હતું તો પણ તે પરથી પડી ગયો નથી જેથી ઇનજન ત રહી છે.” આવું બોલતો બોલતો પોતાને ઘેર ગયો હતો.

આ પ્રમાણે આવેલા પરિણામથી સર્વે મહારાજની બારીક તપાસના સાચા ઇન્સાફથી અત્યંત આશ્ચર્ય પામી ધન્ય ધન્ય કહેવા લાગ્યા—અને કહેવા લાગ્યા કે અદલ ઇન્સાફ તે આનુંજ નામ છે !
વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

વાર્તા તેતાળીસમી.

મહારાજ ભોજરાજના અમલ અંદર કાઢી ગરીબ કંગાલની ફરિયાદી પોતાને પહોંચી શકવા માટે રાજ્યમાં પોતાના મહેલની છત સાથે સંબંધ ધરાવી શકે તેવો ઘંટ નીચે લટકાવવામાં આવ્યો હતો કે જેના વગાડવાથી તુરત મહારાજ તે ઘંટ વગાડનારનો પોકાર પૂરી રીતે સાંભળતા હતા અને તેને પૂરો ન્યાય આપતા હતા.

મહારાજ સમજતા હતા કે અન્યાયી લાચિયા અમલદારો પોતાની અધાણુંધીથી રૈયતને લુટી નીચોવી લેવામાં હુશિયાર રહે છે અને તેઓ પોતાનું પોકળ ઢાંકવા મારા લગી પુકાર પડેલા હોય, તો તેથી બિચારી રાંકડી રૈયત કચરાઈ જાય; માટે તે ઘંટ બધાની રાખ્યો હતો.

એક વખત એક ડોસીએ આવી તે ઘંટ બજાવ્યો કે તુરત

ઓપદારને મોકલી તેની હકીકત સાંભળવા પોતાની હજૂર ઓલાવી અને તેણીએ આવી વેશન કર્યું કે-

‘ મહારાજ સલામત ! મારા મકાનની પાસે મારા કપ્પળ બોંચ-વટાને માલિકીનું એક આંખાનું ઝાડ છે, તેની એક ડાળ ઉપર ફક્ત આર આનાની કીમ્મતની ફેરીઓ હતી તે મારા ગામના જંગીરદારના કુંવર વગર પૂછે ને વગર કીમ્મત આપે લઇ ગયા અને એ બાબત મેં જીજ્ઞાસા તરસીઓદારને પુકાર કરી; પણ ત્રણ મહીના થયા છતાં કશી ફરીયાદની દાદ મળીજ નહી, જેથી નામવર અગાડી તેનો ન્યાય મેળવવા આવી છું. ન્યાય અગાડી રંક કે રાજ ન્હાના મોટા ગણાતા નથી. ન્યાય સર્વને સમાન લાભ આપનાર હોય છે. શું જંગીરદાર આપના નેક ન્યાયને તાબે નથી કે જેના તરફની ફરીયાદ સાંભળવામાંજ ન આવે ? શું મ્હોંને જોઇને ચાંદલો કરવો એ ન્યાય કહેવાય ? જે થાય તે મુંગે મોઢે સહન કરી લેવું તેનું નામ ન્યાય છે ? ન્યાયમાં આપ નામદારના કુમારશ્રી અને મારા જેવી મુસ્કીન એ બેઉ સરખાં માનમાં ન જોઇયે ? મામા મારીનું ચક્રવી ઢાંકપિછોડો કરવો એ ન્યાયનું ખરું સ્વરૂપ છે ? ’

આ પ્રમાણે ડોસીનું બોલવું સાંભળી મહારાજાએ ફરમાવ્યું કે તમે બહાર બોલો છું તે બાબતમાં હમણાંજ તપાસ કરી ઉત્તર આપું છું. એમ કહી ધર્મશાસ્ત્રીને બોલાવી કહ્યું કે ધર્મશાસ્ત્રની અંદર કેટલી જાતના મુકદ્દમાનો લેખ છે ? અને તે લેખ પ્રમાણે બહાર બેઠેલી ડોસીનો મુકદ્દમા હોય તો કની રીતે ધન્સાફ કરવો તે પણ ધર્મશાસ્ત્રના ફરમાન મુજબ જણાવો.

ધર્મશાસ્ત્રીએ કહ્યું-“ ધર્માવતાર ! મનુસ્મૃતિની અંદર અહાર તરેહના મુકદ્દમા છે અને તેની તફસીલ આ પ્રમાણે છે-કરજ, આપણુ, કપ્પળે, ભાગીદાર, આપેલી ચીજ પાછી લેવી, પગાર ન આપવો, કમદા વિરૂદ્ધ કરવું, બેળું દેણું, જમીનનો ટંડો, ગાળો

દેવી, મારપીટ કરવી, ચોરી, છીનાણુ, જુથાર, કપટ, લાંચ, ધણી ધણીઆણીના હક્ક અને બાઇચોલાગ એ અદાર અને તેના પેટા પ્રકાર થઇ ૧૦૮ પ્રકાર ગણેલા છે. આપ ફરમાવો છે તે જુદીનો મુકદ્દમો પણ એ પ્રકારમાંનોજ છે, અને તે ચોરીમાં ગણવા લાયક છે. તથા સાંભળવા પણ ચોખ્ય છે. જે તે ફેરીએ ચાર આનાની હોય તો તે જગીરદાર પાસેથી પાંચગણી કીમ્મત અપાવવી જોઇયે. રાજ્ય-કર્તાને ચોખ્ય છે કે કદી કોઇ બદમાશને કે પ્રજા પીડનારને સજા આપવામાં ગફલત કરે કે સુસ્તી રાખે તો તે નુકસાન કરતા છે; કેમકે એ વાત રાજ્યની જડ પોલી કરી દેનારી છે. દંડ દેવાથી લોકોના મનમાં ડર પેસે છે અથવા એક ગુન્હેગારને સખત સજા મળે તો તે અથવા બીજા પણ તેવા રસ્તા નહીજ આદરે.'

મહારાજાએ ફરમાવ્યું કે—તે જગીરદારને આ નાના મુકદ્દમામાં અને થોડા જુદા માટે સખત સજા કરવી તે નિયમ વિરુદ્ધ ગણાય. હું ચાહું છું કે આવી નાની નાની ફરિયાદો મારા લગી ન આવવા પામે તે હીક. આવી ફરિયાદો તે તે જજ્જાના હાકિમોને આપા થવી જોઇયે કે તેઓ આવી ફરિયાદોના ફેંસલા કાયદા મુજબ ત્યાંજ આપી ફરિયાદીને સંતોષ આપે, અને તે સંબંધીનો પરિણામ લેખ આ તરફ મોકલી આપે.

જગીરદારના કુંવરને સજા આપવી જોઇયે તો પણ તે ઈજ્જતદાર છે પાંચગણા પૈસા એટલે સવા રૂપિયો દંડ કરવો એ શોભે નહી માટે તેના માન મરતમા પ્રમાણે એ સજા લાયક છે કે તે જગીરદાર ફક્ત એ ડોમીને ૧૦૦ રૂપિયા આપી રાજી કરે અને વિશેષ તે જગીરદાર કુટુંબ સહિત ચાર વર્ષ નજરકેદ ભોગવે કે જેના લીધે બીજા જગીરદારો પણ પોત પોતાના કુંવરોને કાયદામાં રાખવા પૂરતી દેખરેખ રાખે અને તેમની ચાલ ચક્ષગતમાં જરા પણ ગફલત

ન કરે. તેમજ તે જીલ્લાના હાકિમને પણ સજ્જ થવી લાયક છે; કેમકે ડોસીને ત્રણ મહીના લગી પંજવી છે છતાં ન્યાય આપ્યો નહીં. એ ગફલત અને બેપરવાઇના કારણ લીધે જ મહિના લગી અંહીયાં હજૂરી નોકર બની રહે અને તેના હાથ નીચેના નાયબોને ત્રણ મહીના લગી નોકરીથી દૂર કરવામાં આવે એજ મારો હુકમ છે.

જે રાજનો કોપ કે જેની મહેરબાનીનું ભદું જુરું ન મળે તો તે રાજને રૈયત ચાહતી નથી. હું એક ભૂલ તો બહો દઇશ બીજી ભૂલ ચતાં નુકસાનીનો બદલો લઇશ, અને ત્રીજી ભૂલ ચતાં તેને સખ્ત સજા કરીશ એ નક્કી સમજવું.

તે પછી ધર્મશાસ્ત્રીને પૂછ્યું કે— ‘ન્યાયી રાજનું ઓળખાણ શું?’ ધર્મશાસ્ત્રીએ વિનવ્યું કે— ‘જે રાજ વેદ અને શાસ્ત્રો ભણેલ હોય, ન્યાય અને નીતિશાસ્ત્રમાં નિપુણ હોય, લોકાના રીત રિવાજથી વાકેફગાર હોય, ખરી વાતને ઓળનાર હોય, સાચું બોલનાર હોય, અને સાચું સાંભળવાનીજ ચાહના રાખતો હોય, તેમજ ન કોઇનાથી ગાદો સંબંધ હોય કે ન કોઇનાથી વૈર હોય, તથા હસમુખો—ધીર—મંલીર—દબદબાવંત—સમજદાર—બુદ્ધિવંત—ધર્મવાન અને ત્યાગી હોય, તેજ રાજ ઇન્સાફની ગાદી પર બેસવા લાયક હોય છે; કેમકે તેણે વિના તેની ન્યાય ગાદીનો અધિકારી થઇ શકેતોજ નથી.’

આ પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્રીનું કટન સાંભળી ડોસીને તે જગીરદાર પાસેથી ૧૦૦ રૂપિયા અપાવ્યા તથા તેના કુટુંબને તહેસીલદાર અને અને નાયબોને ધાર્યા પ્રમાણે સજા કરી બીજાઓ પર છાપ બેસાડી પ્રજાનો ધ યવાદ બહોર્યો.

વાર્તાનો સાર રાજ્યનીતિ અને ન્યાય દર્શાવીજ રહેલ છે.

તૈયાર છે !

સચિત્ર !

તૈયાર છે !

વીર યોદ્ધાઓનાં અપુર્વ પરાક્રમ વાંચવાં હોય તો

જરા નીચે નજર કરો !

રત્નગઢની રંભા

યાને

રણધેસા રજપૂત.

જેમાં પ્રેમ વીર, સુંગાર, કદશ્યા વગેરે રસનો સમાવેશ કરેલ છે વિષયાંત્ર સંજનું રાજ્યતંત્ર, વીર રજપૂતોની રાજ્યશક્તિ અને સ્વદેશ પ્રતિ કુલીન કન્યાઓના અદ્ભુત પ્રેમનું દર્શન, ઉપરથી સ્વરૂપવાન અને અંદરથી શક્તિશાળી કામ કરનારી એક મૂલ્યમુરત બાલાની હૃદયદ્રાવક કૃત્યો, તેમજ રાજ્યસેનાથી પવિત્ર માણસમાં પણ થતો અદ્ભુત ફેરફાર વગેરે અનેક સનોવેશક પ્રકરણોનો તાદ્રશ્ય ચિતાર ગીત-ગાન આપ્યો છે. નીતિ. રીતિ અને સ્વદેશ પ્રીતિના જ્ઞાનને માટે પુસ્તક અવસ્ય એકમાત્ર વાંચનું જ નોંધવું. જનને વખાણવું તે પર ઘોળ કરવા સમાન છે. આરા ઝેલું કાગળ પાકું સોનેરી હોવા છતાં ફીંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ બુદ્ધ.

સોલ એજન્ટ:-

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૧૯૭૫ પાનકોળ નાલ-અમદાવાદ.

